

DICLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TÜRKLERDE HAYVAN KÜLTÜ
ve
BİLMECELERE YANSIMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN EKİNEKER

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

DIYARBAKIR, 1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
BİBLİYOGRAFYA	3
HAYVANLARLA İLGİLİ TESPİT ETTİĞİMİZ ESER VE ÇALIŞMALAR	6
KISALTMALAR	9
1. GİRİŞ	11
A. HAYVANLARIN ESKİ TÜRK YAŞANTISINDAKİ YERİ	11
2. TÜRKLERDE HAYVAN KÜLTÜ	19
A. AT KÜLTÜ	19
B. KURT KÜLTÜ	30
C. KOYUN KÜLTÜ	36
Ç. KÖPEK KÜLTÜ	44
D. GEYİK KÜLTÜ	50
E. ASLAN KÜLTÜ	53
F. KAPLAN (PARS) KÜLTÜ	58
G. BOĞA-ÖKÜZ KÜLTÜ	61
H. AYI KÜLTÜ	64
I. KARTAL KÜLTÜ	65
3. HAYVAN ADLARINA GÖRE BİLMECELERİN ALFABETİK TASNIFI	69
A. BİLMECELERDE GEÇEN HAYVAN ADLARININ ALFABETİK LİSTESİ	69
B. BİLMECELERDE GEÇEN HAYVAN ADLARININ ZİKREDİLİŞ YÜZDESİ	70
C. HAYVAN ADLARININ KULLANILDIĞI BİLMECELER	72
D. BİLMECELERDE GEÇEN HAYVAN İSİMLERİNİN TÜRK LEHÇELERİNDEKİ KARŞILIKLARI	194
4. SONUÇ	201

ÖNSÖZ

Milletleri meydana getiren temel unsurlardan birisi kültür dediğimiz maddî ve manevî değerler bütünüdür. Dil, örf ve adetler, inançlar, sanat ve edebiyat bir milletin geçmişten sürüp gelen içtimaî değerleridir. Bu nedenle kültür, bir millî toplumun en önemli varoluş sebeplerinden biridir.

Farklı coğrafya ve iklim şartlarında yaşayan insan toplulukları arasında kültürel açıdan farklılık olması kaçınılmazdır. Eski Türkler de atlı-göçebe dediğimiz kendilerine has bir kültür yaratmışlardır. Bu tarz kültürlerde hayvanların mühim yeri vardır. Bundan hareketle biz, uzun bir dönem göçebe; sonraki devirlerde de yerleşik hayat süren Türklerin hayatında mühim olduklarını düşündüğümüz hayvanlar üzerinde durmaya karar verdik.

Öncelikle hayvan isimlerinin geçtiği derli toplu bir kaynak tespit etmemiz gerekiyordu. Sonuçta, Türk bilmecelerini en geniş şekilde ihtiva eden, İlhan Başgöz'ün çalışmasını* esas aldık.

Çok geniş kapsamlı olan bu çalışmadan 2198 bilmece tespit ettik. Bu bilmecelerde toplam olarak 87 çeşit hayvan adı geçmekteydi. Bilmeceler gibi uzun zaman diliminde meydana gelen ve sözlü gelenekte yaşayan edebî türde bu, hiç de küçümsenmeyecek bir rakamdı. Bunun üzerine bilmecelerde geçen hayvan adları ve değerlendirilmesiyle sınırlı tutmayı düşündüğümüz çalışmamızı daha da genişletmeye karar verdik. Çünkü hayvan adlarının bilmecelere böyle bir yoğunluk ve çeşitte aksetmesi elbette ki bir tesadüf değildi. Bunun nedenini, Türklerin değişik boyutlarda hayvanlarla olan münasebetlerinde aramak yerinde olacaktı. Umumiyetle çeşitli dergilerde kalmış, hayvanlarla ilgili sınırlı çalışmalar, düşüncemizde haklı olduğumuzu gösterdi. Ayrıca Vedat Kurukafa'nın bu konuyla ilgili bir çalışmasını** tespit ettik. Kurukafa, bu çalışmada Türk Halk Edebiyatı türlerinde geçen hayvan isimlerini değerlendirmişti.

Bu tespitten sonra dikkatimizi Türklerin inanç, folklor, sanat ve mitolojilerine mal olmuş hayvanlar üzerinde yoğunlaştırdık. Amacımız hayvanlarla ilgili derli toplu bir çalışma yapmaktı. Araştırmamız ilerlerledikçe, hayvan adlarının bilmece-

* İlhan, Başgöz; *Türk Bilmeceleri I-II*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

** Vedat. Kurukafa; *Türk Halk Edebiyatı Türlerinde Hayvan Adlarının Geçtiği Sözlerin Tespiti, Tasnifi, Tahlili ve Tefsiri*, İnönü Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1988.

lerde çok tercih edilmesinin nedeni de anlaşılıyordu. Eski Türk yaşantısında görülen dağ kültürü, ağaç kültürü, yer-su kültürü'nün yanında bir de "hayvan kültürü" vardı. Kültür olan hayvanlar üzerinde dururken, bunların bilmecelere nasıl aksettiklerini de izâha gayret ettik.

Çalışmamızı şu ana başlıklar altında topladık:

1. Giriş
2. Türklerde Hayvan Kültürü
3. Hayvan Adlarına Göre Bilmecelerin Alfabetik Tasnifi
4. Sonuç

Çalışmamızda yararlandığımız kaynakları dipnotlar ve bibliyografyada vermeyi uygun gördük. Bizi amacımızdan saptıracağı ve dikkati dağıtacağı düşüncesiyle bilmecelerde geçen hayvanlar içerisinde sadece en kuvvetli kültürü haiz olan on hayvan üzerinde durduk. Hayvanların her özelliği için örnek olması bakımından verdiğimiz bilmecelerin dört taneyle sınırlı kalmasına özen gösterdik. Hayvan isimlerinin geçtiği bilmeceleri yazım, numaralandırma ve şıklandırma bakımından Başgöz'ün çalışmasına sadık kalarak, fişlemek suretiyle tespit edip, alfabetik bir tasnife tabi tuttuk.

Bilmecelerde geçen hayvan ismini italik yazdık. Birden çok hayvan adı bulunan bilmeceyi içerdiği hayvan sayısına yazdık. Karşılıklarını tek tek vermek yerine, aynı karşılığı içeren bilmecelerin altına italik yazıyla tek karşılık vermekle yetindik. Bunun yanında fikir vermesi bakımından hayvanlar üzerine yapılmış çalışmaları, bilmecelerde geçen hayvan adlarının alfabetik listesi, kullanılış çokluğu ve yüzdelerini gösteren liste ile Türk lehçelerindeki karşılıklarını içeren bir cetveli de ilave ettik. Sonuç bölümünde de elde ettiklerimizin kısa bir değerlendirmesini yaptık.

Çalışmamız sırasında, yakın ilgi, teşvik ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocamız, Y. Doç. Dr. Sadettin ÖZÇELİK'e, bize kütüphanesini açma nezaketinde bulunan değerli dostumuz, İsa BAYRAK'a ve tezin yazılmasında emeği geçen Hülya EKİNEKER'e yürekten teşekkürlerimizi sunarız.

BİBLİYOGRAFYA

- Bakiler, Yavuz Bülent; *Âşık Veysel*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Başgöz, İlhan; *Türk Bilmeceleeri*, I-II., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.
- Bingöl İl Yıllığı, 1995
- Bozkurt, Fuat; "İslam Öncesi Türkler", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 11 Mayıs 1995.
- Clavijo, Ruy Gonzales; *Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor Lan)*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Sad. Kamil Doruk, Ses Yay., İstanbul, 1993.
- Çay, M. Abdulhalûk; *Anadolu'da Türk Damgası; Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, TKAE, Ankara, 1983.
- Çay, M. Abdulhalûk; *Türk Ergenekon Bayramı; Nevruz*, TKAE, Ankara, 1985.
- Danık, Ertuğrul; *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, TKAE, Ankara, 1990.
- Eberhard, W.; *Çin Tarihi*, Ankara, 1947.
- Erdener, Yıldırım; "Baksı", *TFA*, Sayı 349, (Ağustos 1978).
- Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1995.
- Esin, Emel; *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/b'den ayrı Basım)*, İstanbul, 1978.
- Gökalp, Ziya; *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
- Gökyay, Orhan Şaik; *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., İstanbul, 1973.
- Grousset, René; *Bozkır İmparatorluğu; Attila-Cengiz Han-Timur*; Çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Yay., İstanbul, 1993.
- Güvâhî; *Pend-Nâme (Öğütler ve Atasözleri)*, Haz. Mehmet Hengirmen, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- İnan, Abdulkadir; *Manas Destanı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., İstanbul, 1972.

- ; *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
- ; *Şamanizm*, TTK, Ankara, 1986.
- ; *Makaleler ve İncelemeler*, TTK, Ankara, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Bozkır Kültürü*, TKAE, Ankara, 1987.
- Kaplan, Mehmet; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, III., *Tip Tahlilleri*, Dergah Yay., İstanbul, 1991.
- ; *Kültür ve Dil*, Dergah Yay., İstanbul, 1993.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I; Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.
- Lıgeti, L.; *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, TDK, Ankara, 1986.
- Meydan Larousse; “Aslan”, “Barak”, “Barak Han”, “Barak Reis”, “Köpek” ve “Kartal” Maddeleri.
- Ögel, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi*, II., İstanbul, 1971.
- ; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, I-II., İstanbul, 1971.
- ; *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I-II., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- ; *Türk Mitolojisi*, I., TTK, Ankara, 1993.
- Öztelli, Cahit; “Battal Gazi'nin Atı Aşkar Üzerine”, *TFA*, Sayı 261, (Nisan 1971).
- Radloff, W.; *Sibirya'dan*, II, Çev. Ahmet Temir, İstanbul, 1956.
- Safran, Mustafa; *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgatlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, TKAE, Ankara, 1993.
- Sefercioğlu, Mustafa Nejat; *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Seferoğlu, Şükrü Kaya; Müderrisoğlu, Adnan; *Türk Devletleri Tarihi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara, 1986.
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati; *Yaratılış ve Türeyiş*, TKAE, Ankara, 1965.
- Şahin, Ali; *Güney Anadolu'da Beğdili Türkmenleri ve Baraklar*, Ankara, 1962.
- Şemsettin Sâmî; *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1917.

TDK; *Derleme Sözlüğü*, XII. Cilt, Ankara, 1965-1982.

———; *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-II-III., 3.b., Ankara, 1990.

———; *Kutadgu Bilig*, I, Metin, 3.b., Ankara, 1991.

Tekin, Talat; *Orhon Yazıtları*, TDK, Ankara, 1988.

Thomsen, Vilhelm; *Çözölmüş Orhun Yazıtları*, Çev. Vedat Köken, TDK, Ankara, 1993.

TKAE; *Türk Dünyası El Kitabı*, III, Ankara, 1992.

Türk Ansiklopedisi; “At” Maddesi.

Uraz, Murat; “Türk Mitolojisinde ve Folklorunda Atlar”, *TFA*, Sayı 348, (Temmuz 1978).

———; *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yay., İstanbul, 1994.

Yalman(Yalkın), Ali Rıza; *Cenupta Türkmen Oymakları*, I-II., Haz. Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977.

HAYVANLARLA İLGİLİ TESPİT ETTİĞİMİZ ESER VE ÇALIŞMALAR

- Kitab fi Rıyazatı'l-Hayl; İstanbul Bayezid Genel Kütüphanesi Velüyiddin Efendi Bölümü, Numara: 3176; İkinci Nüshası, Paris Bibliotheque Nationale Türkçe Yazmalar Kısmı, Numara: 197.
- At ve Atçılık; Elazığ Umumi Kütüphanesi, Numara: 636-7124.
- A. Rıza; “Anadoluda Bozkurt”, *Halk Bilgisi Haberleri*, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul, 1930.
- Alpaslan, İsmet; “Taşlıçayda Koyunun Yüzü ve Kosa Bezeme”, *TFA*, Sayı 348, İstanbul, 1978.
- Altuğ, Kurtul; “Hayvan Seslerinin Dillerdeki Yankısı”, *TFA*, Sayı 353, İstanbul, 1978.
- Avni, Hüseyin; “At Hakkında Türküler”, *Halk Bilgisi Haberleri*, İstanbul, Yıl 2, Sayı 13.
- Başbuğ, Hayri; *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul, 1978.
- ; “Kürt ve Zaza Türkleri'nin Folklorunda Su Menşeli Atlar”, *Türk Kültürü*, Sayı 242, Ankara, 1983.
- Caferoğlu, Ahmet; “Türk Onomastiğinde At Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X., İstanbul, 1953 .
- Çavdarlı, Rıza; *Türklerde Atın Ehemniyeti ve Tarihi*, İstanbul, 1936.
- Çay, M. Abdulhalûk; *Anadolu'da Türk Damgası; Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, TKAE, Ankara, 1983.
- ; *Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri*, TKAE, Ankara, 1990.
- Danık, Ertuğrul; *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, TKAE, Ankara, 1990.
- Eberhard, W.; “Çin Kaynaklarına Göre Orta-Asyada At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, *Ülkü*, C.XVI., Sayı 92, Ankara, 1940.

- Elçin, Şükrü; “Atların Doğuşlarıyla İlgili Efsaneler”, *TFA*, Sayı 162, İstanbul, 1963.
- ; “Keloğlanla Deniz Aygırı”, *TFA*, Sayı 187 İstanbul 1965.
- Ertan, Mehmet Emin; Fuzûlî Dîvanı’nda Hayvanlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1987.
- Fehmi, Hasan; “Anadoluda Bozkurt Efsanesi”, *Halk Bilgisi Haberleri*, Yıl 1, Sayı 1, İstanbul, 1929.
- Gözler, H. Fethi; “Türklerde At Sevgisi”, *Türk Yurdu*, Sayı 264, Ankara, 1957.
- İnan, Abdulkadir; “Barak Efsanesi”, *Bellekten*, Sayı 14, Ankara, 1918.
- ; “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt II., İstanbul, 1928.
- Kaplan, Mehmet; *Dede Korkut Kitabında Hayvanlar*, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul, 1963.
- Karahan, İbrahim H.; “Urfa’da Gölden Çıkan Su Aygırı Efsanesi”, *TFA*, Sayı 29, İstanbul, 1951.
- Kösemihal, Mahmut D.; “Halk Sanatında Hayvan Sevgisi”, *TFA*, Sayı 14, İstanbul, 1950.
- Koyunlu, Alparslan; “Mezar Taşı Olarak Yapılmış Koç ve Koyun Heykelleri”, *Bellekten*, Sayı 56/235, İstanbul, 1976.
- Koşay, Hamit Zübeyr; “Doğu Anadoludaki Mezarlıklarda Koç Koyun Heykelleri”, *Milletler Arası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1962.
- Kurgan, Şükrü; “Türklerde Kurt”, *Varlık*, Sayı 250-251, (1-15 Birinci Kanun 1943).

- Kurukafa, Vedat; *Türk Halk Edebiyatı Türlerinde Hayvan Adlarının Geçtiği Sözlerin Tespât, Tasnîf, Tahlil ve Tefsîri*, İnönü Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1988.
- Kılıçkiran, Mazlum Nusret; “Kilis’te Kuşçuluk-Kuş Uçurmak”, *TFA*, Sayı 351, İstanbul, 1978.
- Meriç, Muzaffer; “Türkler ve At”, *Türk Yurdu*, Sayı 264, Ankara, 1960.
- Osman, Turan; *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul, 1941.
- Öztelli, Cahit; “Seyyid Battal Gazi’nin Atı Aşkar Üzerine”, *Folkloru Doğru*, Sayı 5, İstanbul 1970.
- Polat, Şükrü; “Suşehri’nde Bitki ve Hayvan Adları”, *TFA*, Sayı 149, İstanbul, 1961.
- Sevgen, Nazmi; “Anadoluda Koyun ve At Motifli Mezar Taşları”, *Tarih Dünyası*, Cilt I., Sayı 8, İstanbul, 1950.
- Sevük, İsmail Habip; “Türk Atı”, *TFA*, Sayı 160, İstanbul, 1962
- Şahin, Rüştü; *Hayvanlarda Sosyal Davranışlar*, Ankara, 1984.
- TDAY; “Türk Onomastiğinde Köpek Kültü”, *Belleten*, Sayı 1, Ankara, 1962.
- Teoman, Zeki; “Bozkurt Efsanesinin Anadoludaki İzleri”, *TFA*, Sayı 33, İstanbul 1952.
- TFA; “At Hakkında Bir Araştırma”, Sayı 8, İstanbul, 1950.
- Togan, Zeki Velidi; “Bozkurt Efsanesi”, *Bozkurt* (Yılda bir defa 21 Mart’ta çıkar). İstanbul, 1969.
- Türkmen, Hayret M.; “Halk Edebiyatında Hayvan Adları”, *TFA*, Sayı 174, İstanbul, 1964.
- Uraz, Murat; “Türk Mitolojisinde ve Folklorunda Atlar”, *TFA*, Sayı 348, İstanbul, 1978.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
b.	baskı
BK D	Bilge Kağan Doğu
BK G	Bilge Kağan Güney
bk.	bakınız
C.	Cilt
Çev.	çeviren
DLT	Divanü Lûgat-it-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
Haz.	hazırlayan
KB	Kutadgu Bilig
KT D	Kül Tigin Doğu
KT K-D	Kül Tigin Kuzeydoğu
s.	sayfa
Sad.	sadeleştiren
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
<i>TFA</i>	Türk Folklor Araştırmaları
Tk.	Türkçesi
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.s.	ve saire
Yay.	yayınları
ZİKR. ÇOK.	zikrediliş çokluğu
ZİKR. YÜZ.	zikrediliş yüzdesi

GİRİŞ

1. GİRİŞ

A. HAYVANLARIN ESKİ TÜRK YAŞANTISINDAKİ YERİ

Yerleşik hayata geçmeden önceki Eski Türk yaşantısı daha ziyade Asya kıtasının bozkırlar bölgesinde sürdürülmüştür. Bu açıdan, henüz tabiat kuvvetlerine hakim olmayan Türklerin yaşayışına, düşünce tarzına, inanç ve dünya görüşüne, örf ve geleneklerine yaşadıkları coğrafyanın ve bozkır ikliminin yapacağı tesirler inkâr edilemez. Yaşadıkları muhitin başlıca üç tabii kaynağı olan; orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkanlarını kullanarak hayatlarını devam ettiren yeryüzündeki insanlar seçtikleri bu hayat tarzına göre kültür oluştururlar. Ormancılıkla uğraşanlar “asalak” kültürünü, ziraatle uğraşanlar “çoban” kültürünü meydana getirirler. Esasen bozkır bölgelerinde yaşayan Türkler ne köylü ne de orman kavmi değildirler. Buna göre çok uzun bir müddet bozkır ve bozkır şartlarında yaşayan Türk kavimlerinin kendilerine has yarattıkları bir kültürleri vardır ki buna “Bozkır Kültürü” denir. Bozkır kültürü gelişmesi ve muhtevası itibariyle diğer kültürlerden oldukça farklıdır.¹ Bazı bilim adamları Eski Türklerin kendilerine has bu yaşayış tarzına “Atlı Göçebe Medeniyeti” adını verirken; “Atlı Kültür”, “ Köylü-Yaylacı” ismini tercih edenler de olmuştur.² Tercih edilen isimlerin ortak noktası bir göçebe yaşantıya işaret etmeleridir. Türklerin rahat ve yerleşik hayat sürmek dururken, böyle bir yaşam tarzını benimsemelerinin nedeni hayvancılığa dayanan ekonomik zorluklar ve o zamanlar, Orta Asya bozkırlarının ziraate pek elverişli olmamasıdır.

At üzerine kurulmuş olan “Bozkır Kültürü” nde yine at çok önemli bir yere sahiptir. Atı ilkin Türklerin ehlileştirdiği ve diğer milletlerin atla ilgili pek çok hususu Türklerden öğrendikleri bazı bilginlerce ileri sürülür.³ W. Eberhard “Çin Tarihi” adlı eserinde Çinlilerin atı ve arabayı Türklerden öğrendiklerini belirtiyor.⁴ Gerçekten Türkler güzel ve güçlü at yetiştiren kavimlerin başında gelirlerdi. Hatta çok iyi bir hayvancılık bilgisine sahip olduklarından her sürü sahibi, diğerlerinden farklı renk ve cinste at yetiştirirdi.⁵ Yetiştirdikleri savaş atlarını satarak geçimlerini sağlardı. Türklerin en güzel otlakları ele geçirmek için, gerek birbirleriyle gerek diğer kavimlerle mücadeleleri ve hayvan sürülerini kışlak ve yaylaklar arasında

¹ İbrahim, KAFESOĞLU, Türk Bozkır Kültürü, TKAE, Ankara, 1987, s.1-2.

² Mehmet, KAPLAN, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, III., Tip Tahlilleri, Dergah Yay., İstanbul, 1991, s.12.

³ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.8; M. KAPLAN, a.g.e., s. 13; Bahaeddin, ÖGEL, Türk Kültür Tarihine Giriş, I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 37 ; L. LİGETİ, Bilinmeyen İç Asya, Çev. Sadrettin, KARATAY, TDK, Ankara, 1986, s.46.

⁴ W. EBERHARD, Çin Tarihi, Ankara, 1947, s. 31-34.

⁵ Bahaeddin, ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, İstanbul, 1971, s. 121.

götürüp getirmeleri, engin arazilerde at koşturmaları bozkırın dahili tarihini meydana getirmiştir.⁶ Vilhelm Thomsen Türklerin göçebe yaşayış sürdüklerini şu ifadelerle ortaya koyuyor: "...Keçe çadırlarda yaşarlar. Nerede su, otlak varsa oraya göçerler. Temel uğraşları sürücülük ve avcılıktır." Eski bir Çin imparatoru ise Türkler için şöyle diyor: "Türkleri üstün kılan şey süvarileri ile okçularındır. ... Nerede ot ve su bulurlarsa orada konaklarlar, ordularının besini koyun ve keçilerdir."⁷ Gerçekten avcılık, Türklerde iktisadî hayat ve savaş talimi ile yakından ilgiliydi. Bir bahadırın av köpeği ile doğanı onun en önemli sembolleri idiler. Türkler, atlı göçebelik gereği iyi birer atçı, avcı ve akıncıydılar. Yaşadıkları bu hayat kendine özgü; gözüpek, yürekli bir insan tipi gerektiriyordu. Oğuz Kağan Destanı, tarihi bir olaydan ziyade atlı-göçebe bir toplumun hayat karşısında aldığı tavırla beraber böyle bir insanı Oğuz Kağan olarak ortaya çıkarır, idealize eder.⁹

Göçebelik, Türklerin yazı ve kışı farklı coğrafyalarda geçirmelerine imkan tanımıştır. Buna bağlı olarak yukarıda adı geçen "kışlak", "yaylak" gibi yerleşik toplum dillerinde görülmeyen, göçebe kavimlere mahsus denilebilecek kelimeler Türkçede oldukça fazla kullanılmıştır. Büyük hayvan sürülerine sahip Türkler otları bol ve karı az, güneş gören bir yer tespit eder ve kışı orada geçirirlerdi. Kışın geçirileceği bu yere de "kışlak" derlerdi. "Yaylak" kelimesi de "kışlak" kelimesinin karşılığıdır. Yani "yazın geçirildiği yüksek serin yer" manasına gelir. Orhon Yazıtları'nda bu iki kelimenin geçtiği ifadeler mevcuttur:

"...otuz artukı : sekiz : yaşıma : kışın: kıtañ tapa : süledim" "...otuz sekiz yaşımda kışın Kıtay'lara doğru sefer ettim."(BK G2)

"...otuz artukı eki yaşıma : amğı korgan : kışladukda : yut : boltı : yazıña : oguz : tapa : süledim" "otuz iki yaşımda Angı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu. Baharda Oğuzlara doğru sefer ettim. (BK D 31-32)

Eski Türklerin göçebelikleri ile töreleri arasında bir münasebet vardı. Göçebelikleri törelerinden, töreleri de göçebeliklerinden feyz alırdı. Karışıklığı ve gereksiz çatışmaları önlemek için her Türk topluluğunun nerede kışlayıp nerede

⁶ René, GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu; Attila-Cengiz Han-Timur, Çev. M. Reşat, UZMEN, Ötüken Yay., İstanbul, 1993, s.13.

⁷ Vilhelm, THOMSEN, Çözülmüş Orhun Yazıtları, Çev. Vedat KÖKEN, TDK, Ankara, 1993, s.60.

⁸ V. THOMSEN, a.g.e., s.67.

⁹ M. KAPLAN, a.g.e., s.13.

yazlayacakları kesin törelerle belirlenirdi.¹⁰ Eski Türkler yaz ayları için yaylak hayatını zaruri görür ve kışın sadece barınmak için evler inşa ederlerdi.¹¹ Onları böyle iki türlü hayat yaşamaya zorlayan; at sürülerinin beslenmesi için en iyi yerlerin temin edilmesi zorunluluğu idi. Bugün hâlâ Anadolu'da sürdürülen yaylaya çıkma geleneği de Eski Türklerin göçebe ve hayvancı yaşam tarzının bir kalıntısıdır. Anadolu göçerlerinde mantık ile izâh edilemeyecek bir yayla tutkusu vardır. Bir Anadolu yürüğünü yayladan alıkoymak imkansızdır. Yaylama zamanı kadını doğuracak da olsa, çadırda ölecek hastası da olsa, bütün hayvanlarını yitirmiş de olsa yaylaya çıkar. Göçebelik Eski Türklerle büyük avantajlar sağlamıştır. Yerleşik insan ailesinin mahdut menfaatlerini gözetme ve ihtiyaçlarını temin dışında herhangi bir dava gütmeyen; atlı-göçebe Türklerin hayvanlarını kışlak ve yaylalara götürüp getirmesi, onları hastalıklardan koruma çarelerini araması, suyu silahla muhafaza etmesi, otlakları ve kaynakları ortaklaşa kullanma yoluna gitmesi, onlara büyük bir dinamizm ve hareket kabiliyeti kazandırmıştır. Türkler ilerde, çobanlığından gelen hayvanları sevk ve idare kabiliyetini insan kitlelerine intikal ettirerek yepyeni bir medeniyet ve dünya görüşü kazanmışlardır.¹²

Türkler doğuştan süvaridir.¹³ Bu özellikleri ve sürekli konar-göçer olmaları, ezeli düşmanları olan Çinlilere karşı uzun süren mücadelelerinde büyük faydalar sağlamıştır. Kışlamak veya yaylamak maksadıyla geniş bir coğrafyaya dağınık şekilde yayıldıklarından, bulunmaları veya takip edilmeleri oldukça güçtü. Konar-göçer oluşları hayvanlara çok önem vermelerini sağlamıştır. Yiyeceklerinin temelini et ve hayvani gıdalar oluştururdu.¹⁴ Bunların temini ve muhafazasında hiçbir fedakarlık ve çalışmadan geri durmamışlardır. Cengiz Han, Pekin bölgesini işgal ettiği zaman darı tarlalarının hayvanları için otlak yapılmasını emretmiştir.¹⁵ Başlıca yiyeceklerinin et olması hayvancılığa önem vermelerini gerektiriyordu. Yedikleri yiyeceklerin başında at ve koyun eti gelirdi. Nitekim, Atilla Priskos'un¹⁶ hazır bulunduğu ziyafette sadece et yemişti.¹⁷ M.S. 983-85 yılları arasında Uygur

¹⁰ B. ÖGEL, Türk Kültür Tarihine Giriş I, s.1.

¹¹ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.110.

¹² İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.11.

¹³ Kaşgarlı Mahmut genç bahadırların at üzerinde oku hem ileri hem geri atabildiklerini ifade eder. (Ziya GÖKALP, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. İsmail AKA, Kazım Yaşar KOPRAMAN, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s.334); Bahaeddin, ÖGEL, Türklerin süvariliği hakkında şu ifadeyi kullanır: "Onlar yere yalnızca atlarının ayaklarıyla bağlıydılar." (Bahaeddin ÖGEL, a.g.e., s.57).

¹⁴ B. ÖGEL, a.g.e., s.71.

¹⁵ René, GROUSSET, a.g.e., s.15.

¹⁶ Atilla'ya gönderilen Bizanslı elçi ve tarihçi. Bizans İmparatorluğu ve Atilla Tarihi adlı günümüze ancak birkaç sayfası kalan bir kitap yazmıştır.

¹⁷ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.106.

hakanının sarayına giden Çin elçisine de hakan günde bir koyun kestirmişti.¹⁸ Timur'a gönderilen İspanyol sefiri Clavijo "Anadolu Orta Asya ve Timur" adlı eserinde, Timur'un sarayında at etinin sofradan eksilmediğini belirtir.¹⁹

Hayvanlara ve hayvansal gıdalara bu kadar önem veren Türklerin tarih, sanat, edebiyat, folklor ve mitolojilerinde çeşitli hayvan isimlerine çok sık rastlanır. Tabiatla iç içe olan bir toplumun hayvanlardan soyutlanması mümkün değildir. Mutlaka bir münasebet olmak durumundadır. Fakat Türklerde bu münasebet o kadar ileri derecededir ki adeta bir hayvan kültü/kültürü meydana getirmişlerdir. Kullandıkları 12 Hayvanlı Türk Takvimi buna güzel bir örnektir. Bu takvimde yıllar birer hayvan ismiyle karşılanır. 12 Hayvanlı Takvimin doğuşu ile ilgili olarak DLT'de şu bilgiler verilmektedir:

"Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek ister. Ancak müşavirleri, o savaşın yapıldığı yıl hususunda yanılırlar. Bunun üzerine Hakan, bir kurultay toplayarak müşavere yapar. Hakan, kendilerinin bu tarihte nasıl yanıldılarsa, daha sonra geleceklerin de yanılacaklarını, bu sebeple göğün 12 burcu ve on iki sayısınca her yıla birer ad konulmasını ister. Hakan'ın teklifi kurultayca benimsenir. Daha sonra bir süre avına²⁰ çıkılır. Hakan hayvanların İlisu'ya doğru sürülmesini ve sıkıştırılmasını emreder. Bu sırada av devam eder. Ve hayvanlar suya atlayarak karşı sahile çıkmaya çalışırlar. Bunun üzerine karşıya sırayla geçen her hayvanın adını bir yıla ad olarak verirler. Bu yıllar sırasıyla şöyledir: sıçgan (sıçan), ud (öküz), pars, tavışgan (tavşan), nek (timsah), yılan, yund (at), koy (koyun), biçin (maymun), takagu (tavuk), ıt (köpek), tonguz (domuz). Türkler bu yılların herbirinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar. Sözelimi: ud yılı girdiğinde savaş çoğalmış; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşurlar, tos yaparlar. Takagu yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkarmış; çünkü tavuğun yemi danedir; daneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çıkarmış." (DLT, I. s.346-347)

¹⁸ Bahaeddin, ÖGEL, Türk Kültür Tarihine Giriş II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s..397.

¹⁹ Ruy Gonzales de CLAVIJO, Anadolu Orta Asya ve Timur, (Embajada a Tamor Lan), Çev. Ömer Rıza DOĞRUL, Sad. Kamil DORUK, Ses Yay. İstanbul, 1993, s.147.

²⁰ Kaşgarlı eserinin bir başka yerinde hanların süre avını halkla beraber yaptıklarını ve buna "sığır" dendiğini belirtiyor. (Kaşgarlı MAHMUD, Divanü Lûgat-it-Türk I, Çev. Besim ATALAY, TDK, Ankara, 1992, s.364-1).

12 Hayvanlı Takvim, Eski Türklerin inançları dışında içtimaî yaşantılarına da girmiş ve tayin edici olmuştur. Aynı hayvan yılında doğan kadın ve erkek kesinlikle evlenemez ve birbirlerinin cenaze törenlerinde bulunamazlardı.²¹ Bugün Anadolu'nun Maraş-Türkoğlu civarındaki köylerde yerleşmiş ve koyunculukla uğraşan Çakallı aşireti 12 Hayvanlı Türk Takvimini kullanıyor. Onlara göre sıçan yılı sıkıntı ve kıtlığa işarettir.²² Orta Asya'da son zamanlara kadar Kırgızlar tarafından kullanılan²³ bu takvime²⁴ göre içinde bulunduğumuz yıl (1996) da sıçan yılıdır.

Rusların ve diğer Batılıların ortaya çıkardıkları Eski Hun mezarlarında birçok hayvan figürlerine rastlanmıştır. Türklere has bu hayvan figürlü sanat, sanat tarihinde "hayvan üslubu" diye adlandırılır.²⁵ Hayvan unsuru Yenisey mezar taşlarında ad, mal, sembol veya mit olarak önemli bir yer tutar. Mezar taşlarındaki hayvan figürlerinde hareket ön plânda tutulmuş, hayvanın diğer özellikleri üzerinde durulmamıştır. Bazı resimlerde hareket bazen çok önemsenerek, çizgiler o kadar basitleştirilir ki Türk alfabesinin damgaları gibi görünürler.²⁶ Bozkır şartlarında hayatlarını sürdüren Türkler, hayvan mücadeleleri motiflerinden oluşmuş bu hayvan üslubu²⁷ etrafında bir inaçlar sistemi meydana getirmişlerdir. Bu inançlar sistemi içinde her alanda hayvan üslubunu ihtiva eden bir kültür yaratmışlardır. Kurt, yırtıcı kuşlar, geyik, at, koyun gibi hayvanlara kemer tokaları, süs eşyaları, hançer kabzası ve at koşum takımlarında yer verirlerdi.²⁸ Altay Türkleri ise, yörelerinde bulunmayan aslan, kaplan gibi hayvanlara da resimlerinde yer verecek kadar hayvancılardı.²⁹

Hayvanlar, göçebe Türklerin sadece maddî değil, manevî yaşantılarına da yön vermişlerdir. Türklerde adlarını ünvan olarak kullandıkları hayvanlara bağlılık son derece kuvvetlidir. Onları göçebe yapan hayvan sürüleridir. Hayvancılıkla uğraşan Türkler kısmen tarımla da meşgul olmuşlarsa da bunu yabancı din ve medeniyetleri kabul ettikten sonra, onların tesiriyle yapmışlardır. İslamiyeti kabul ettikten sonra da

²¹ Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.56.

²² Abdulhalûk, ÇAY, Türk Ergenekon Bayramı; Nevruz, TKAE, Ankara, 1985, s.19.

²³ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.130.

²⁴ L. Bazin ve V. Thomsen'e göre 12 Hayvanlı Takvim Çin menşelidir. Eberhard ve E. Chavannes'e göre Türk menşeli olup, sonradan Çinliler tarafından kullanılmıştır.

²⁵ Mehmet, KAPLAN, Kültür ve Dil, Dergah Yay., İstanbul, 1993, s. 58.

²⁶ M. KAPLAN, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III, s.31-32.

²⁷ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.14.

²⁸ Abdulhalûk, ÇAY, Anadolu'da Türk Damgası, TKAE, Ankara, 1983, s.10.

²⁹ B. ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, s.51.

tabiat şartlarının müsaadesine göre hem hayvancılık hem de ekinciliği beraber yürüttüler.

Orhun Abideleri'nde çeşitli nedenlerle kurt (böri), koyun (koń), köpek (ıt), at, domuz (lagzin), maymun (biçin) ve pars (bars) adları kullanılmış olup, Dede Korkut kitabında da hayvanlara çok yer verilmiş; düşünce vasıtası olarak kullanılan hayvanla insan arasında bir paralelizm kurulmuştur. Kahramanlar hayvancılardır. Bütün yaşayış, düşünüş ve duygularını hayvanlar tayin eder. Hikayelerde bey olmak, vahşi bir hayvan öldürmek şartına bağlanır.³⁰ Manas Destanı'nda Manas'ın atı, köpeği ve doğanın sadakatini görüyoruz.³¹ Köroğlu Destanı'nda olağanüstü bir mahluk olan Kır At olayların adeta merkezini teşkil eder.³²

Yakın zamana kadar bazı Orta Asya Türk kavimlerinde devam eden Şamanlıkta da hayvanlar mühim yer tutardı. Şamanist Altaylar putlara, boğmak suretiyle kısrak, keçi ve koyun kurban ederlerdi.³³ Çeşitli dualarda ölüye “ye, iç! Bize ve hayvanlarımıza dokunma” derlerdi.³⁴ Kurban merasimlerinde, bazı Türk kavimlerinin mezar inşa edişlerinde de hayvanlarla bir münasebet vardır.

Buraya kadar olan tespitlerimiz hayvanların Türk kültürü ve yaşantısına nasıl ve neden girdiğiyle ilgiliydi. Gerçekten tabiatı kendine yurt kabul eden, ondan her ne şekilde olursa olsun istifade etme imkan ve yollarını ihmal etmeyen Türklerle, tabiata asıl canlılığını veren hayvanlar arasında sıkı bir ilişki olmak zorundaydı. Nitekim, Türkçede yer alan bitki isimlerinin yabancı olmasına karşın hayvan adlarının çokluğu ve tamamına yakınının Türkçe oluşu böyle bir sıkı ilişki olduğunu da ispatlıyor. Türkçe hayvan adlarının sarfedileceği yerler sadece günlük konuşmalarla mahdut değildir. Destanlarda hayvanların nasıl ve ne amaçla kullanıldıkları üzerinde durmuştuk. Türklerde yerleşik hayata geçişten sonra da hayvana verilen sevgi, duyulan alaka muhafaza edilmiştir. İslam dairesine girişle beraber yerleşik hayata geçen Türklerin, bu geçiş devresi ürünleri olan DLT ve KB'de hayvan adları bazı deyim ve atasözlerinde çok kullanılmıştır. Daha sonraları Güvâhî tarafından yazılan Pend-Nâme de yer alan atasözleri ve öğütlerde hayvan isimlerinin yer aldığını görüyoruz. Bunun yanısıra pek çok halk hikayesinde,

³⁰ Muharrem, ERGİN, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1995, s.26.

³¹ Bahaeddin, ÖGEL, Türk Mitolojisi I, TTK, Ankara, 1993, s. 519.

³² M. KAPLAN, a.g.e., s.111.

³³ Abdulkadir, İNAN, Makaleler ve İncelemeler, TTK, Ankara, 1987, s. 435.

³⁴ A. İNAN, a.g.e., s.465.

masallarda, divan şiirinde ve nihayet bilmecelerde hayvanatın isimlerini bulmak mümkündür. Diğer halk edebiyatı ürünleri gibi, bilmecelerde de milletlerin, ya da daha küçük insan topluluklarının dünya görüşleri, kültür alış verişleri tespit edilebilir. Çalışmamızı Türklerin eski inançlarına, kurban merasimlerine, sosyal yaşantılarına, tarih, edebiyat ve sanatlarına mal olmuş, büyük önem kazanmış, hayvanlar üzerinde teksif ettik. Biz bu çalışmamızda “Türklerde Hayvan Kültü” üzerinde dururken tespit etmiş olduğumuz, hayvan isimlerinin geçtiği bilmecelere, bu hayvan kültürünün nasıl aksettiğini de izâha gayret edeceğiz.

TÜRKLERDE HAYVAN KÜLTÜ

2. TÜRKLERDE HAYVAN KÜLTÜ

Hayvan kültürü ilkel dinlerle başlar. İkel dinlerde kanatlı veya kanatsız birçok hayvan motifine rastlanır. Kitabî dinlerde de ilahî birtakım kutsal hayvanların izleri bulunur. Türklerce bazı hayvanların kahraman, kurtarıcı, yakın dost ve besleyici kabul edilmeleri hayvan kültürünün oluşmasında temel etkidir. Türklerdeki hayvan kültürünü ele alırken yukarıda da belirttiğimiz gibi, kült olan hayvanlar için önem ve sıklık derecesini göz önünde bulundurduk.

A. AT KÜLTÜ

Türklerin hayatında yeri olan hayvanlar arasında “At” en önemli yeri teşkil eder. DLT’de, bugünkü Türkçeye “kuş kanadıyla, er atıyla” demek olan “kuş kanatın er atın” savı³⁵ ile Dede Korkuttaki “At işler, er övünür”, “Yayan erin umudu olmaz” sözleri³⁶ Türklerin atı erle özdeşleştirdiklerinin güzel bir ifadesidir. Yine at, KB’deki

2583 kalı tuşsa beglerke yañluk hağa
tuşar at öze kuşta avda süde

beyiti dışında 40 beyitte daha geçer. Kâmûs-ı Türkî’de at, “Binek ve koşu ve yük için kullanılan ma’ruf çarpa hayvan” diye tarif edilir.

Türk destanlarında en çok yer tutan, en kuvvetli kültür olan hayvan attır. Atın göçebe Türklerin hayatında çok önemli bir yeri vardır. Eberhard’a göre atı Türkler ehlileştirerek insanlığın hizmetine sunmuşlardır. Göçebe Türklere göçebelik vasfını kazandıran asıl unsur hayvan sürüleridir. Bu hayvan sürülerinin merkezinde at bulunur.³⁷ Yani at, göçebe Türklerin vazgeçemeyecekleri, belli dönemlerde onlara üstünlük dahi kazandıran bir saldırı ve müdafaa unsurudur. Akıncılıklarını at üzerinde yapan Türkler, diğer kavimler üzerinde hakimiyet sağlamışlardır. Bu nedenle atın değeri başka hiçbir varlıkla ölçülmezdi. Birden çok cins ata sahip olan Türk destan kahramanları için at, uğrunda savaşılacak bir mahluktur. Manas, Er Kökçe ve Almambet’in birbirleriyle olan ittifak veya mücadeleleri cins atlara

³⁵ Kaşgarlı MAHMUD, DLT I, s.34-23; DLT’de at “yund” adıyla da geçer. Yund eti yıpar: At eti misk gibi kokar. (DLT III, 7-15).

³⁶ Orhan Şaik, GÖKYAY, Dedem Korkudun Kitabı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., İstanbul, 1973, s.41.

³⁷ Türkler besledikleri at sürülerine “yılık” derlerdi.

dayanırdı. Öbür dünyada da beraber olmaları gerektiğini düşündükleri³⁸ at, Türk destan kahramanlarının en yakın arkadaşıdır. Hatta bazen arkadaştan daha yakın kabul edilir. Kahraman ve koruyucu hayvanların başında gelir. Manas'ın Çopar adındaki atı onu zindandan tek başına kurtarmıştır. Bamsı Beyrek kendisini 16 yıl bekleyen atına kardeş gözüyle bakar.³⁹ Almambet'in Sarıala'sı onun ölüsünü düşmana vermeden Talas'a kadar götürmüştür.⁴⁰ Kazak-Kırgız destan kahramanları Er Targın'ın Tarlan ve Kötubar'ın Küreng adlı atı düşmanın geldiğini onlara haber verirdi.⁴¹ Kır At Köroğlu'nun ölümünden sonra kırk⁴² gün yem yememiştir. Kahramanlar öldükten sonra bile atlarından ayrılmak istemiyor, onlarla birlikte gömülmeyi vasiyet ediyorlardı.⁴³ Bu yüzden bazı Orta Asya mezarlarında çok sayıda at iskeleti bulunmuştur. Eski Türklerdeki atların gömülmesi inancı / geleneği Osmanlılara da sirayet etmiştir. Osmanlı hükümdarlarından II. Osman, çok sevdiği Sisli Kır-at'ını öldüğü zaman gömmüştür.⁴⁴ İslamıktan sonra genellikle ölen kişinin mezar taşına atının resminin yapılmasıyla⁴⁵ veya tersine eyerlenmesiyle yetinilmiştir. Bu hareket, Eski Türklerdeki "Atın öteki dünyada sahibine hizmet edeceği" inancının sembolik bir ifadesidir. Nitekim IV. Murat'ın cenaze töreninde, savaşlarda bindiği üç atı tersine eyerlenerek tabutu önünde yürütülmüştür. Orta Asya'daki Türkler ise İslamıktan sonra atları ölüyle gömmeyip, biraz değişiklikle aşım vermekle yetindiler.⁴⁶ Bazen de bu aş verme esnasında ata duyulan saygıdan, kemikleri köpeklere verilmeyip gömülürdü.

Orta Asya Türklerinde en büyük kurban at idi. Altay ve Orta Asya kurganlarında bulunan birçok at iskeleti de bunun ispatıdır.⁴⁷ Kurban edilecek at; boğularak ya da bel kemiği kırılarak öldürülür.⁴⁸ Kırgız Türkleri farklı olarak atın karnını yararak ve ciğerlerini çıkararak öldürürlerdi.⁴⁹ Tatar Türkleri sahibinin ölümünden kırk gün sonra atını kesip, etini mezar başında yedikten sonra kafa tasını

³⁸ Abdulkadir, İNAN, Manas Destanı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., İstanbul, 1972, s.176.

³⁹ Beyrek kendisini bekleyen atına "At demezem sana, kardeş derem, kardaşımdan yeg" sözlerini söyleyerek onu kardeş gördüğünü belirtmiştir. (O. Ş. GÖKYAY, a.g.e., s.45).

⁴⁰ A. İNAN, a.g.e., s.176.

⁴¹ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.184.

⁴² Bütün Türk destan , hikaye ve masallarında 40 sayısı çokluk bildirmede bir motif olarak sıkça kullanılır. Kırk gün, kırk yiğitler, kırk kızlar, kırk haramiler, kırk gün kırk gece gibi.

⁴³ Abdulkadir, İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s.156.

⁴⁴ Türk Ansiklopedisi, "At" maddesi. II. Osman Sisli Kır adındaki atı ölünce, onu Üsküdar'da Kavak Sarayı'na gömmüş, bir mezar taşı yaptırarak başına ölüm tarihini gösteren bir de taş diktirmiştir.

⁴⁵ Türk Ansiklopedisi, "At" maddesi.

⁴⁶ A. İNAN, a.g.e., s.156.

⁴⁷ L. LIGETI, a.g.e., s.336.

⁴⁸ A. İNAN, a.g.e., s.50 ; Abdulkadir, İNAN, Şamanizm, TTK, Ankara, 1986, s.105.

⁴⁹ A. İNAN, Manas Destanı, s.265

yine mezar höyüğü üzerine dikerlerdi. Bazen de derisini samanla doldurarak sııklar üzerinde mezarın başına⁵⁰ tıpkı at şekline sokarak asar ve buna “baydara” derlerdi.⁵¹ Aynı uygulama Yakutlar, Altaylar ve Göktürklerde de görülür.⁵² Türk boylarından bazıları atı kurban ettikten sonra kanını kurutur, saklar, yahut kurban kime aitse atı yakarak külünü onunla gömerlerdi. Bir kısım Türklerde de at kanlı biçimde kurban edilmez, yalnız kuyruğu kesilerek ölünün mezarı üzerine asılırdı.⁵³ Bamsı Beyrek Hikayesi’nde Beyrek, kendisinin öldüğü haberini Kazan Han’a bildirmeleri için yiğitlerini gönderirken kuyruğu kesilerek atının da götürülmesini istiyor.⁵⁴ Kazaklarda tullamak (dul yapmak) adıyla yas alameti olarak bilinen, ölünün bindiği atın kuyruğunu kesme adeti vardır.⁵⁵ Anadolu’da buna benzer kansız at kurbanı olayını hatırlatacak bazı cenaze törenleri yakın zamana kadar yaşatılmıştır. Anadolu’nun güney bölgelerinde genç yaşta ölen birinin ardından karısı veya genç bir akrabası, onun bindiği atın kuyruğundan bir parça keser ve saklar.⁵⁶ Eski Türkler tarafından tanrılara sunulmak üzere serbest⁵⁷ bırakılan binek atları kansız kurbanlara başka bir örnektir. Her şamanist serbest bırakılan bu ata dokunmaz, onu mübarek sayardı.⁵⁸ Belli olsun diye yelesine kırmızı şerit bağlanır; kuyruk ve yelesi kesinlikle kesilmezdi.⁵⁹

Eski Türkler Gök-Tanrı ve atalara kurban edecekleri atın erkek olanını seçerlerdi.⁶⁰ Dede Korkut Hikayeleri’nde kahramanlar “attan aygır, deveden buğra, koyundan koç” kestirirlerdi.⁶¹ Yalnız Kırgızlara ait Manas Destanı’nda ölümler için kısırak kesmek adetti.⁶² Manas’ın ölümünden sonra 90 tane kısırak kesilmişti.⁶³ Bu adet Kazaklarda da görülür.⁶⁴

⁵⁰ O. Ş. GÖKYAY, a.g.e., s.CDXXX ; L. LIGETI, a.g.e., s.104.

⁵¹ W. RADLOFF, Sibirya’dan II, Çev. Ahmet TEMİR, İstanbul, 1956, s.29 ; A. İNAN, Şamanizm, s.101.

⁵² O. Ş. GÖKYAY, a.g.e., s.CDXXX; B. ÖGEL, a.g.e., s. 34.

⁵³ M. URAZ, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yay., İstanbul, 1994, s.147.

⁵⁴ Yiğitlerim yerinizden kalkın / Ak boz atının kuyruğunu kesin / Sen sağ ol Beyrek öldü diyin. (M. ERGİN, a.g.e., s.209).

⁵⁵ A. İNAN, a.g.e., s.198.

⁵⁶ Ali Rıza, YALMAN(Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları II, Haz. Sabahat, EMİR, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977, s.432.

⁵⁷ Salıverilen hayvana “serbest” anlamına “ıdık” denirdi ve buna kadınların dokunması kesinlikle yasaktı. Orhun Yazıtları’nda geçen ve “elden çıkarmak”, “göndermek” manasına gelen bir ıd- fiili mevcuttur. Buna göre ıdık kelimesi bu fiilden türemiş bir sıfat fiildir. Osmanlılar’da da köle ve cariyelere verilen azat kağıdına “ıtıkname” denirdi. A. İnan’ın “ıdık” kelimesiyle ilgili bir makalesi mevcuttur.(bk. A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.617).

⁵⁸ A. İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, s.53; B. ÖGEL, a.g.e., s.431.

⁵⁹ A. İNAN, Şamanizm, s.98-99

⁶⁰ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.95; Yalnız Türklerde değil, başka kavimlerde de erkek kurban tercih edilirdi. İslam dininde “kurbanın en hayırlısı koçtur” diye bir hadis vardır.

⁶¹ M. ERGİN, a.g.e., s.24-99.

⁶² O. Ş. GÖKYAY, a.g.e., s.CCCI.

Türk destan ve hikayelerinde at, kahramanın yardımcısı ve ayrılmaz arkadaşıdır. Orhun Kitabeleri'nde Kül Tigin'i bütün kahramanlıklarında atıyla beraber görürüz. Bütün Türk destanlarında at ancak sahibi olan kahraman kadar yaşatılmıştır. Hatta bazen at, kahramanlıkta sahibinden daha yüksek farzedilir. Manas Destanı'nda Bozkertik Alp bu bakımdan Kerkül adlı kendi atına layık gösterilir.⁶⁵ Kazan Bey, Oğuz Beyleri'ne sorduğu "hüner atın mıdır, erin midir?" sorusuna "erindir" cevabını kabul etmiyor; "yok; at işlemezse er övünemez, hüner atındır" diyor.⁶⁶

Türklerde iyi bir at sahibi olmak kahramanlık göstermeye bağlıdır. Titof, "Türk destanlarında kahramanın adıyla bindiği atın adı bir olur" diyor.⁶⁷ Abdulkadir İnan'a göre; ad ile at sözcükleri köken itibariyle aynı kelimelerdir. Ana ve babanın verdiği ad gerçek ad değildir. Kahraman, kahramanlık gösterdikten sonra atla beraber ad alır.⁶⁸ Nitekim Dede Korkut da Bamsı Beyrek'e ad verirken "bunun adı boz aygırlık Bamsi Beyrek olsun" diyor.⁶⁹ Yine hikayelerde Oruz Koca adındaki kahraman övülürken "At ağızlı" ifadesi kullanılıyor.⁷⁰ Savaşa girecek kahramanlar ün kazanmış atlara binerlerdi. Savaşlardan sonra kahramanlar gibi onlara da ünvan verilirdi. Ün kazanmış ve ünvan almış bu atlara, Manas'ın Ak Kula'sı veya Ak Boz'u, Bamsı Beyrek'in Deniz Kulu ve Boz Aygır'ı, Orhun Kitabeleri'nde geçen Tadığınçor, İşbarayamator, Kedimlik, Bayırkan, Başko, Alp Salci ve Azman ve Öksüz örnek gösterilebilir.

Türkler atları renklerine göre uğurlu veya uğursuz sayarlardı. En uğurlu ve makbul at olarak da beyaz (ak)⁷¹ atı görürlerdi.⁷² Ak-Kır renk bir nevi gök rengi, yani

⁶³ A. İNAN, a.g.e, s.182.

⁶⁴ A. İNAN, a.g.e., s.101.

⁶⁵ A. İNAN, Manas Destanı, s.130.

⁶⁶ M. ERGİN, a.g.e., s.166.

⁶⁷ A. İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, s.139.

⁶⁸ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.182.

⁶⁹ M. ERGİN, a.g.e., s. 62.

⁷⁰ M. ERGİN, a.g.e., s.38.

⁷¹ Beyaz renk Türklerin din hayatında ve efsanelerinde önemli bir yer tutardı. Rüyada görülen tanrılar beyaz elbiseyle görünürlerdi. Beyaz tilki avına beyaz atla çıkılırdı. Gök Tanrısına beyaz at kurban edilirdi. Kitanların Çin'e hediye olarak gönderdikleri hayvanlar beyaz atın yanında yine kurt, geyik, tavus ve kaplumbağanın beyaz olanı idi. Yakut Türkleri de beyaz lekeli olan at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna gibi hayvanları mukaddes görürlerdi. Altay şamanlarına göre ruhların hoşuna giden renk beyaz idi. Bu şamanlar beyaz koyun derisinden cübbe giyerlerdi. Yakut şamanları bazı ayinlerde beyaz at perçemi kullanırlardı. Altay yaratılış destanlarında, deniz ilaheleri Ak Ana ve Ak Kızlar'dır. Kül Tigin'in bindiği kahraman atları hep beyazdır. Bunların yanında Türklerde zaman zaman beyaz elbiseler yas elbisesi olarak kullanılırdı.

⁷² M. URAZ, a.g.e., s.148.

kutsal bir renktir. Bu yüzden bütün Türk destan ve hikayelerinde en çok tekrarlanan ve sevilen at kırmızıdır.⁷³ Özel durumlar hariç kurban edilecek atın sarı renkte olanı tercih edilirdi.⁷⁴ Dede Korkut Hikayeleri'nde de atlar; ak, boz, al, alaca, doru, gök, kara, kaşga, konur, tepel gibi renk adlarıyla geçerler.

Türkler atla kahramanı bir tutarlar. Manas'ın oğlu Semetey, isyanlar sırasında "At ölümü ve er ölümü olmasın" diyerek ata verdiği değeri vurgular.⁷⁵ Kazan Han, "at ayağı çabuk, ozan dili çevik olur" sözleriyle, atla eri adeta özdeşleştirir.⁷⁶ Türkler atı arkadaştan daha ileri görürler. Kardeş kabul ederler. Çünkü oldukça sadıktır. "İnsan arkadaşına hainlik eder ama at ile it etmez." derler. Manas'ın atı mezarının başında bu sadakatin güzel bir örneğini sergiler. Almambet'in Sarıala'sının vefakarlığından daha önce bahsetmiştik. At aynı zamanda görünmezler aleminden haber getiren, gelecek fenalıkları sezen; dostu, düşmanı tanıyan bir yaratıktır. O, kahramanların yardımcısı, silah arkadaşıdır. Gerekirse konuşur, sahibine nasihat eder. Köroğlu'nun Kır At'ı bazı hikayelerde konuşturulmuştur. Türklere göre kişiye itibar kazandıran at, yarışlarda da kabilenin namus ve şerefidir. Zaman zaman bölgeler arasında at yarışları düzenlenirdi. Birinci gelen at toplum içinde büyük bir değer ve saygı kazanırdı.⁷⁷ Bunun dışında Göktürkler ölünün ardından da at yarışları düzenlerlerdi.⁷⁸ Buna benzer at yarışlarını Kırgızlar aş töreni esnasında yaparlardı.⁷⁹ At yarışları sırf yarışma gayesiyle yapıldığı gibi, savaşmak maksadıyla karşı karşıya gelmiş, iki ordu arasında temsilci yarışçılar vasıtasıyla da yapılırdı. Yarışı kazanan savaşçı kazanmış kabul edilirdi. Yine Manas ile Kaşgarlı Bok-Murun'un orduları karşılaştığında at yarışı yapılması kararlaştırılmış ve bu yarış tam üç ay sürmüştü.⁸⁰

Türk mitoloji ve folklorunda atlar; sudan çıkanlar, uçanlar ve ölümsüzler olarak umumi bir tasnife tabi tutulur. Bunların en kıymetli olanları sudan çıkmış aygır soyundan gelenlerdir. Köroğlu Hikayeleri'nin bir kolunda Kır At'ın atası Amu-Derya'dan çıkmış bir su aygırındır. Hızır'ın Kır veya Boz At'ı kanatlıdır, uçar gibi gider. Bir Moğol inancına göre at uçarak üzerindeki kahramanı cehenneme

⁷³ A. İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, s.158.

⁷⁴ B. ÖGEL, a.g.e., s.522.

⁷⁵ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.116.

⁷⁶ M. ERGİN, a.g.e., s.51.

⁷⁷ Çin tarihlerine göre kuzey Türkleri her sene at güreşleri düzenler ve birinci gelen atın soyunu türetirlerdi. (bk. B. ÖGEL, a.g.e., s.271).

⁷⁸ B. ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, İstanbul, 1971, s.156; V. THOMSEN, a.g.e., s. 61.

⁷⁹ A. İNAN, Manas Destanı, s.87-89.

⁸⁰ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.522.

götürür, geri getirir.⁸¹ Köroğlu'nun Ab-ı Hayat'tan içen Kır At'ı tüm Türk dünyasınınca ölümsüz kabul edilir. Battal Gazi'nin atı Aşkar da ölümsüz bir attır.⁸²

Eski Türklerde at bir mevki ve itibar unsuru kabul edilirdi. Buna bağlı olarak yayılmış bir “attan inme” adeti vardı. Bu adete göre attan inmeden karşıdaki kişiyle konuşmak saygısızlık demektir. Bu yüzden Türkler saygı duymadıkları ve itibar etmedikleri kişiler karşısında attan inmeden konuşurlardı. Göktürkler bazı Çin elçilerini zorla attan indirirlerdi. Manas Destanı'nda Almambet Kur'an'ı görmeden ve İslam dini konusunda ikna olmadan atından inip de Kökçe Han'ın çayını içmemiştir.⁸³

Dede Korkut Hikayeleri'nde “gitmek”, “yola çıkmak” ifadelerinin “at sürmek”, “at binmek”, “atlanmak” kelimeleriyle karşılanması, bize Türklerde ata ne kadar önem verildiğini, at ile günlük yaşantı ve konuşma arasında nasıl sıkı bir ilişki kurulduğunu anlatması açısından önemlidir. Ata o kadar önem verilmiştir ki at isminin geçtiği kelime ve deyimler tercih edilmiştir. At ve yemin, ata bağlı rüya tabirleri, atın kaynağı, isimleri, ad verme bakımından örnekliliğiyle Dede Korkut Hikayeleri'nde çok işlenmiş bu mahluk kültür ve söz değerlerimize büyük zenginlik kazandırmıştır.

Takvim ve astronomide Türkler ata da yer vermişlerdi. 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nin 8. yılı yund (at) yılıydı. Küçük ayı burcu iki attan meydana gelmişti. Eski Türklerin Erte Solbanı, Tang Solbanı dedikleri Zühre yıldızı atları koruyan çoban tanrısı idi.⁸⁴

Eski bir Türk efsanesine göre Türk, yeryüzüne gökten atlı olarak inmiştir. Türk şamanları Gök Tanrısı'nın katına ata binerek çıkarlardı.⁸⁵ Davullarının çemberlerini bazen genç at derisiyle kaplar,⁸⁶ kopuzlarını at kılından yapılmış bir yayla çalarlardı.⁸⁷ At kılıları bağlanmış asa kullanır,⁸⁸ boz at derisinden post üzerine

⁸¹ M. URAZ, a.g.e., s.147.

⁸² Cahit, ÖZTELLİ, “Battal Gazi'nin Atı Aşkar Üzerine”, TFA, Sayı 261 (Nisan 1971), s.5922.

⁸³ B. ÖGEL, a.g.e., s.302.

⁸⁴ Kaşgarlı, Zühre yıldızına yaruk yıldız (ışık yıldızı) demiştir. (Kaşgarlı MAHMUD, DLT III, s.194-15) Bugün de Anadolu'nun birçok yerinde Zühre'ye ak yıldız denir.

⁸⁵ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi II, İstanbul, 1971, s.146.

⁸⁶ A. İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, s.119.

⁸⁷ Yıldray, ERDENER, “Baksı”, TFA, Sayı 349 (Ocak 1978), s.8400.

⁸⁸ A. İNAN, a.g.e., s.56.

oturlardı.⁸⁹ Davulları olmadığı zaman at kuyruğu kullanan şamanların⁹⁰ kopuzlarını da at kılından yaptıklarını çeşitli şaman dualarından anlıyoruz.⁹¹ Şamanlar atı, bozkırların kudretli yarattığı olarak görür; dualarında ona “Ey bozkırların kudretli atı” diye hitap ederler.⁹² Yakutlar şamanın göğe çıkarken takip edeceği yolu gösteren, at kılından yapılmış ip üzerine, göğün her katı için kurban edilen atları temsilen beyaz at perçemleri asarlardı.⁹³ Yine Yakut kadınları çocuklarının olması için at derisini bir ağacın altına serer ve dua ederlerdi.⁹⁴

Hayatın her alanında attan yararlanma yoluna giden Türkler, karlı alanlarda güneş gözlerini kör etmesin diye at kuyruğu kılından gözlük yapar ve takarlardı.⁹⁵ Türklerin kullandıkları ölçü birimlerine at dolaylı yoldan girmiştir. Kıpçak Türklerinin derinlik ölçüsü olarak kullandıkları say, erişkin bir atın boyuna tekabül ederdi.⁹⁶ Bunun dışında atla ilgili, Türkçede kullanılan eğer, kaltak, örtü, etek, kolan, göğüslük, kuşkun, teğelti, terlik, özengi, gem, gem demiri, dizgin, yular, nal, yem torbası, kamçı, köstek, közüdürük, yamçı, zahmı, gülevşer, reşma, tasma, kayasa, kuskun, kantarma, sunturaç, mih, sikke, payvant, örk, gebre, terki bağı, terki heybesi gibi takım ve alet adları mevcuttur.⁹⁷

Atasözü, masal, halk şiiri, bilmece ve diğer Türk halk edebiyatı türlerinde at çok konu edilmiş ve işlenmiştir. Atları işleyen şiirlerimiz çoğunlukla halk şiirinden ibaret olup divan şiiri de atı övmüştür. Divan şairlerinden Nefî ve IV. Murad atlar için kasideler yazmışlardır.⁹⁸ Divan şiirinde at, rengi ve yürüyüşündeki özellikler nedeniyle çeşitli tasavvurlarda yer alır. Övülenin kudret ve kuvvetini temsil eder. Toplumun ata verdiği kıymet nedeniyle sevgili “şehsuvar” olarak vasıflandırılır. Kaşgarlı Mahmut da memleket manasına gelen “il” kelimesini tarif ederken, “atı anlatır bir isimdir. Çünkü at Türk’ün kanadıdır. Atlara bakan seyise il başı denir; vilayetin başı demektir. Bununla ata bakan kimse murad edilir.” biçiminde izâh

⁸⁹ A. İNAN, Şamanizm, s.114.

⁹⁰ A. İNAN, a.g.e., s.94.

⁹¹ Cüyrük atting kuyruğun içek kılğan kobuzum! Yani, Yürük atın kuyruğunu tel kıldığım kopuz. (A. İNAN, a.g.e., s.135).

⁹² A. İNAN, a.g.e., s.116.

⁹³ B. ÖGEL, a.g.e., s.238.

⁹⁴ A. İNAN, a.g.e., s.64.

⁹⁵ Kaşgarlı MAHMUD, DLT I, s.529-22.

⁹⁶ Mustafa, SAFRAN, Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgatlarla Göre Kuman / Kıpçaklar’da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış, TKAE, Ankara, 1993, s.130.

⁹⁷ Daha geniş bilgi için bk. A. Rıza YALMAN, a.g.e., s.428-430; M. SAFRAN, a.g.e., s.130-134.

⁹⁸ Divan Edebiyatında adeta bir “At edebiyatı” çığırı açmış olan Nefî’nin atlar için yazdığı kasidelere rahşiye denirdi.

eder.⁹⁹ Kaşgarlı'nın bu ifadesi, atın Türklerce ne kadar benimsendiğini en iyi şekilde ortaya koyar. Halk şairlerinden Dadaloğlu'nun aşağıya aldığımız ata dair methiyesi Türk toplumunda ona verilen değerin zamanla da azalmadığını göstermektedir.

At, kulağını dikmiş gözünü süzer
Güvel ördekler gibi çöllerde yüzer
Çırpıştırınca akça cerendir tozar,
Eşkini¹⁰⁰ seldir, yiğide eşkin gerek¹⁰¹

Türk masallarına at, kahramanın iyilik sever yardımcısı olarak aksetmiştir. Kahraman sonsuz mutluluk ve başarıya ulaşıncaya kadar yardımcı olur. Çoğu kez konuşturulur. Masallarda özellikle sudan çıkan aygır önemli yer teşkil eder.

Bugün Anadolu'da atla ilgili birçok inanç mevcuttur. Bazı atlar uğursuz kabul edilir. Sağ ve sol ayakları beyaz ve tırnağı arasındaki beyazlıkta siyah bir leke olan atlar uğursuzdur. Uğursuz atı uğurlu etmek için kurt veya domuz dışından bir pancak o atın göğsüne asılır.¹⁰² At bir evin önünde başı eve doğru bağlanırsa nefesi ile o eve bereket verir. At nefesinin bazı hastalıkları da geçirdiğine inanılır. Atı olan eve cin ve şeytan girmediğine inanan Anadolu halkı nazardan korunmak için bir yere at kafası asar. Bu at kafasının suya atılması da yağmur yağacağı anlamına gelir.¹⁰³ Gözü yaşarırsa, bu sahibinin ya da yakınlarından birinin öleceğine yorulur.¹⁰⁴ Anadolu'da çocuğu yaşamayan kadınlar bir hocaya başvurarak at derisine hamaylı yazdırırlar. Bunun dışında doğuma yakın ata binen kadının çocuğunun yiğit olacağına inanılır.¹⁰⁵ Rüyada al ata binmek ömrün uzunluğuna, yağız ata binmek zenginliğe, kır ata binmek ise öleceğine işarettir.¹⁰⁶ Yine Anadolu'nun bazı köylerinde köylü; namuslarını rencide eden veya birtakım ahlaksız tavırlar sergileyen misafirin bir daha gelmesini bekler, geldiği zaman da ilk fırsatta atının kuyruğunu keser. Bu hareket o kişi için büyük hakarettir.¹⁰⁷ Anadolu'daki

⁹⁹ M. SAFRAN, a.g.e., s.166.

¹⁰⁰ Atın bir yürüyüş şekli. Bütün Türkler arasında atın eşkin yürüyüşlüsü makbul sayılır.

¹⁰¹ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.71.

¹⁰² A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.431.

¹⁰³ M. URAZ, a.g.e., s.148.

¹⁰⁴ M. URAZ, "Türk Mitolojisinde ve Folklorunda Atlar", TFA, Sayı 348 (Temmuz 1978), s.8371.

¹⁰⁵ A. Rıza, YALMAN(Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları I, Haz. Sabahat EMİR, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977, s.65-70.

¹⁰⁶ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.63.

¹⁰⁷ A. Rıza, YALMAN, Cenupta Türkmen Oymakları II, s.431; Anadolu'da "Atın kuyruğuna, erkeğin bırığına, kadının saçına dokunulmaz." anlayışı oldukça yerleşmiş olup, atın kuyruğu namusla eşdeğer görülür. Bu anlayış Kazak-Kırgızlarda da vardır. (bk. A. İNAN, a.g.e., s.198).

Türkmenler genç yaşta ölmüş kimsenin atını süsler ve ölünün elbisesini bir ağaca giydirirler. Köyün kadınları bu süslenmiş at ve donatılmış atın karşısında ağıtlar yakarlar.¹⁰⁸ Bu Türkmen adeti Eski Türklerdeki kansız kurban geleneğini hatırlatır mahiyettedir. Yakın zamana kadar Anadolu'da gelinler kır ata bindirilerek götürülürdü.¹⁰⁹ Bu adet bugün de kırsal kesimde yerli halk tarafından yaşatılmaktadır. Anadolu halkı atı seçerken de büyük itina gösterir. Alınacak atın topuğundaki kıllar bir dikiş yüzüğüne sığacak kadar az, kulakları makas gibi çatallı ve tüysüz, yelesi sağa devrik, gözleri büyük ve beyazı karasından fazla olmalıdır. Sağrısı etli fakat geniş olmamalıdır.¹¹⁰

At Türk sporuna da çok eskiden girmiştir. Azerbaycan'da, eski nevruz şenliklerinde at yarışları yapılırdı. Yıl içerisinde yapılan yarışların en önemli olanı Ergenekon / Nevruz bayramında yapılanıydı.¹¹¹ Anadolu'da bugün "cirit" adıyla bilinen atlı oyun hâlâ yapılmaktadır.

Tespit ettiğimiz bilmecelerde zikrediliş çokluğu itibariyle kuştan sonra ikinci sıra ata aittir. Toplam 155 bilmecede geçmektedir. Yavrusu olan tay da 22 bilmecede zikredilmiştir. Bilmecelerde atın zikrediliş çokluğu, yalnız sağladığı fayda ve gördüğü işe bağlı değildir. Tarihten gelen, onunla ilgili bazı inanç ve motifler de etkili olmuştur.

Aa) Atla ilgili tespit ettiğimiz bilmecelerden sadece iki tanesinde "beygir" şeklinde geçmektedir:

680.8 Yeşil kuyruklu ak beygir.

843.25 a. Uzun damda beygir kişner.

Bu iki bilmece dışında kalan 153 bilmecede "at" olarak kullanılmaktadır. Atın yaşına, rengine veya cinsine göre ortaya çıkmış olan başka isimlerin bilmecelerde kullanılmaması dikkat çekicidir. Aygır, binit, kısarak, kulun, yund gibi ata ait isimler bilmecelerde hiç geçmemiştir. Oysa destan ve hikayelerde umumiyetle kullanılan bu isimlerin bilmecelere aksetmemiş olmasına, yerleşik hayata geçtikten sonra

¹⁰⁸ A. Rıza, YALMAN, Cenupta Türkmen Oymakları I, s.61.

¹⁰⁹ "Gelini güveyinin evine götüren at, köyün en iyi atıdır. Gelin güveyinin kapısı önünde atından iner inmez, kendine güvenen delikanlılardan birisi hızla ata biner ve bütün köy çocukları tarafından taşlanarak kaçar, atla gelinin evine giderek bir hediye alır. (bk. A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.78).

¹¹⁰ A. Rıza, YALMAN, Cenupta Türkmen Oymakları II, s.123.

¹¹¹ A. ÇAY, Türk Ergenekon Bayramı; Nevruz, s.122.

Türklerin göçebeliğe ait, daha çok göçerliği anımsatan kelimeleri kısmen bırakmaları sebep olarak gösterilebilir.

Ab) Renklerine göre ak, boz, al, alaca, doru, yağız, kefi, kır atlar olup bunlardan birkaçı bilmecelerde geçmiştir. Kır atın geçtiği bilmeceler diğerlerinden daha fazladır. Zaten renklerine göre atların en kıymetlileri kır ve doru atlardır. Kır atın geçtiği bilmecelerden birkaçını görelim:

- 152.2 Karşıdan gelir kır atlı, yüzü bulgur suratlı.
332.34 h. Gel benim kır atım, göğsünde sur atım / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez.
787.1 Bindim bir gır ata ; elimden çıkmaz heta , gızını aldım, babam bene gaynata
843.22 f. O yanı duvar, bu yanı duvar / içinde gır atlı govar.

Ac) Kır at şu bilmecede özellikle al attan üstün gösterilmiştir:

949. Gapiya gır at geldi, ahıra al at geldi, odaya arap at geldi.

Aç) Al atlar zaten en az makbul olanıdır. Aşağıya aldığımız bilmecede bu özelliği açıkça görülür:

- 945.1 Kırmızı at içerde, boz at dışarda.

Ad) Türklerin en uğurlu saydıkları at, rengine göre beyaz at idi. Aşağıya aldığımız bilmecelerde bu yönüyle kullanılmıştır:

- 598.8 Beyaz atı nalladım / bey oğluna yolladım.
a. Beyaz atı nalladım / suya doğru yolladım.

Ae) Eski Türklerde kurban olarak tercih edilen sarı at, doru ve kır attan daha az kıymetli gösterilmiştir. Sayı olarak azlığı bunun ifadesidir:

1106. Sekizen sar-at, dokuzan dor-at, yüz gır-at, bunun nalı mıhı kaç tanedir?

Af) Türklerde erkeğin olduğu kadar kadınların da ata binmesi istenir; bunun için çaba sarfedilirdi. Aşağıdaki bilmeceler bu anlayıştan doğmuş gibidir:

- 566.6 Adile hanım atlandı / etekleri katlandı.
b. At ile hanım allandı / etekleri katlandı.
e. Elde hanım atlandı / etekleri katlandı.
f. Hatçe hatun atlandı / etekleri katlandı.

Ag) Atın insanla birlikte kullanıldığı bilmecelerde adeta bir özdeşleşme ve bütünlük görülür. At , Türklerde erle aynı değerdedi. Ata binen kişi bilmecelerde ikinci plânda kalmış, at ön plâna çıkartılmıştır:

- 39.6 Karşıdan gelir bir atlı, elinde kesme tatlı, açtım baktım yüzüne, bir iş-
kembe surhatlı.
152.2 Karşıdan gelir kır atlı, yüzü bulgur suratlı.
645.16 Mekke'den otuz atlı gelir; büyükleri dutar, küçükleri yer.
1028.p. Bir köprüden üç atlı geçti / biri baktı, bastı geçti / biri baktı geçti / biri
de ne baktı, ne bastı, geçti.

Ah) At yine bilmecelerde sahip olunan veya olunmak istenen değerli bir hayvan olarak kullanılır:

- 214.16 Bir atım var, goşduhça tavlınır.
225.18 ü. Bir atım var, göbeğinden arpa yer.
556.2 Bir atım var, döner döner otlar.
576.1 Bir atım berber atım, adı Zehra atım , akşam olur kişnemez, arpa
saman istemez.

Aı) Türklerde sadece saygı duyulan kişi veya topluluk karşısında attan inilirdi. At bir mevki ve itibar unsuruydu. Aşağıdaki bilmeceler bu adeti yansıtır gibi duruyorlar:

- 111.5 Paşayı attan indirir.
550.6 Bir ufacık mildiren, beyleri attan indiren.
a. Bir ufacık yıldırım, beyi attan indirir.
724.1 f. Handıra, mandıra / ağaları, beyleri attan indire.

Ai) Türkler sudan çıkmış aygır soyundan olan atları en kıymetli at sayarlardı. Suyla at bazı bilmecelerde birlikte anılmıştır:

332.34 Ha benim şahbaz atım / göğsü sudan kalkmaz atım / akşam olur
kişnemez / arpa saman istemez.

f. Bir atım var mihriban / göğsü suda her zaman / arpa saman istemez /
gece gündüz kişnemez.

1. Benim bir atım var göğsü suda gider.

540.11 a. Bir atım var / ot otlamaz, susuz yerde duramaz.

Aj) Bazı bilmecelerde atın güçlü ve heybetli oluşu yansıtılır:

429.2 d. Aşağıdan gelir at gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeğe / bağıırır
oğlak gibi.

m. Aşağıdan gelir at gibi / kolları budak gibi / eğilir bir su içer / bağıırır
oğlak gibi.

Ak) Atın menfi manada kullanıldığı örnek bir tanedir:

797.1 Bir atım var haşeri, g..ü damdan dışarı.

B. KURT KÜLTÜ

Türklerin tarihinde ve destanlarında kurdun attan sonra diğer hayvanlarla ölçülemeyecek bir yeri vardır. Kurt, Eski Türklerde “böri” olarak kullanılırdı. DLT’de “kurt komşusunu yemez” demek olan “Böri koşnısın yemes” savında¹¹² ve KB’deki

449 İlin itti tüzdi bayudı buğun
böri koy bile suvladı ol ödün

beyitiyle beraber daha 14 beyitte bu isimle geçer. Orhun Abideleri’nde Türk askerlerinin sıfatı olarak bu adla kullanılmıştır. “...Kanım kagan : süsi : böri teg : ermiş” (KT D12 - BK D11)

¹¹² Kaşgarlı MAHMUD, DLT III, Çev. Besim ATALAY, Ankara, 1992, s.220-6.

Bütün Türk lehçelerinde bu yırtıcı hayvanın adı “böri” olduğu halde Oğuzlar “kurt” demişlerdir.¹¹³ Oğuzlara ait olan Dede Korkut Hikayeleri’nin bir yerinde “kurt yüzü mübarektir” denilmektedir.¹¹⁴ Abdulkadir İnan, Oğuzların böri yerine kurt ismini tercih etmelerini; böri adını tabu¹¹⁵ olarak görmelerine bağlıyor.¹¹⁶ Kâmûs-ı Türkî’de kurt, yine bu isimle alınmış olup “Ma’ruf, yırtıcı hayvan ki köpeğe müşabih olur. Pek kuvvetli olmakla koyun ve sair hayvanat-ı ehliyeye musallat olur ve bunlara dehşet verir” diye tarif edilir. Bu hayvan kurt adıyla Pend-Nâme’deki birkaç atasözünde de geçer.

- 894 Dimişler kurda boynun nite yoğun
Eyitmiş işlerimin az u çoğun
Dahı inanmaduğum yok kimseye hiç
Kamu kendüm tutaram ir eyer giç
- 920 Çün incitmez meseldür konşusun kurt.
- 1749 Adı yavuz olur kurdun hemi dün
Keser baş dilküler var dime efsun
- 1777 Gerek kim kurt yanında taya kuş.

Umumiyetle “böri” veya “kurt” olarak karşımıza çıkan bu hayvanın Börte, Börcü, Asena, Sina, Cina, Cine, Cino, Yaşkar gibi adları da Türk boylarında ve efsanelerinde kullanılır.

Eski Türklerde kutsal ve uğurlu bir hayvan olan kurt, Türk destanlarında yol gösterici, buhranlı anlarda imdada yetişen bir varlık olarak görülür. Bozkurt Destanı bu motifi hikaye eder. Türkler kurdu ata tanırlardı. Göktürklerde kurt bir “ulu ana”, Uygurlar için bir “ulu ata”dır. Yani Göktürklerde dişi kurt, Uygurlarda erkek kurt daha kutsaldır. Oğuzlarda ise erkek bozkurt büyük seferlerde önderlik eden bir millî kılavuzdur. Göktürklerin kurdu “ulu ana” Uygurların “ulu ata” saymaları, onların türeyiş¹¹⁷ efsanelerine dayanmaktadır. Göktürklerin bir dişi

¹¹³ Türkler yırtıcı ve korkunç kurdun yanında küçük böceklere de kurt derlerdi. Kurt sözünün böyle iki ayrı ve zıt manada kullanılmasının nedeni henüz anlaşılammıştır.

¹¹⁴ M. ERGİN, a.g.e., s.43.

¹¹⁵ Tabu, herhangi bir şeyi söylemekten, yahut bir işi yapmaktan insanın kendisini alıkoymasına denir. Bu da bir şeyi ya çok sevmek, ona saygı göstermek, yahut da bir şeyden korkmak, onun şerrinden korunmak için yapılır.

¹¹⁶ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.625.

¹¹⁷ Uygurların Ağaçtan Türeyiş Efsaneleri de vardır. Bu efsaneleri üç tane olup, küçük bir adacık ortasında bulunan bir ağaç koğuşundan türemiş oldukları anlatılır.

kurttan türediklerini anlatan efsane “Asena” efsanesidir. Asena,¹¹⁸ bir dişi kurt ile elleri ayakları kesilmiş tek Türk çocuğunun evlenmesinden doğan çocuklardan biridir. Asena, atalarını unutmaz, herkesin de atalarını bilmesini ister. Çadırının önüne bir direk diktirir. Üzerine altından bir kurt kafasını koyar. Bu kurt başı¹¹⁹ Türklerin ilk bayrağı olur. Bu nedenle Eski Türkler genellikle kurt başlı bayrak ve sancaklar kullanırlardı. Ancak Yakut ve Altay Türkleri sembol olarak daha çok yırtıcı kuşları seçmişlerdi. Uygurların erkek kurttan türediklerine dair efsane de şöyledir:

“Hun Hakanı’nın olağanüstü güzel iki kızı vardı. Hun büyükleri bu kızları tanı sayarlardı. Hakan “Bu kadar güzel kızları kişi oğlu ile evlendiremem. Ben onları tanrıya bağışlayacağım.” dedi. Başkent’in kuzeyinde büyük bir saray yaptırdı ve kızlarını o saraya kapattı. “Tanrım bu kızları kabul et” diye tanrıya yalvardı. ... Bir müddet sonra saray çevresinde bir kurt peydah oldu. Küçük kız bu kurtla evlendi ve bir çocuk doğurdu... Uygur sülalesi bu çocuktan türedi.¹²⁰”

Kırgız Türklerinin de kurt atadan türeyiş efsaneleri vardır. Cengiz Han’ın babasının bir kurt olduğu inancı Orta Asya’da son zamanlara kadar yaşatılmıştır.¹²¹ Şaman ayinleri dışında Yakut Türklerinde kurt, diğer Türk boylarında olduğu gibi itibar ve saygı görmemiş, en kötü hayvanlar arasında gösterilmiştir.¹²²

Kurdun ana veya ata tanınması Türklerde totemcilik¹²³ olup olmadığı tartışmalarına sebep olmuştur.¹²⁴ Kurt; Eski Türklerde çok önemsenen, değer verilen

¹¹⁸ Bu isim aslında bir yandan diğer yana geçen manasında olup Aşına, Zena biçimlerinde de okunmuştur.

¹¹⁹ Mustafa Necati, SEPETÇİOĞLU, Yaratılış ve Türeyiş, TKAE, Ankara, 1965, s.214-221; “...Bayrak direklerinin ucuna altından yapılmış bir kurt başı takarlar.” (bk. V. THOMSEN, a.g.e., s.60); Kurt başlı sancaklar Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra da unutulmamış, Çin İmparatorları , Türk kavimlerine kağanlık ünvanları verecekleri zaman kurt başlı sancak vermeyi ihmal etmemişlerdir. Kurt özellikle Göktürklerin devlet arması idi.(bk. Emel ESİN, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978, s.103).

¹²⁰ Türk Dünyası El Kitabı III , TKAE, Ankara, 1992, s.8.

¹²¹ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.43; Şükrü Kaya, SEFEROĞLU, Adnan, MÜDERRİSOĞLU, Türk Devletleri Tarihi, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara, 1986, s.114.

¹²² B. ÖGEL, a.g.e., s.47; Yakutlarda kartal ve ayı mukaddes görülmüştür.

¹²³ Eski inançlara göre bazı hayvanlar ve bitkiler insanların koruyucusu ve tanrılarıdır. Herhangi bir kabile veya boyun, kendisinin soyundan türediğine inandığı kutsal hayvan veya bitkiye “totem” denir. Bir hayvanı totem kabul etmiş olan halk, o hayvanı kurban etmez, etini yemez.

¹²⁴ “Göktürklerin toteminin kurt olması müşterek kültüre delalet eder.” (bk. E. ESİN, a.g.e., s.11); “Bozkurt Türk milletinin totemidir.Totem bir içtimaî anlam taşıyan bir semboldür. ...Türklerin kurtu kendilerine totem olarak mal etmelerinin anlamı, onun Türkleri öteki milletlerden ayıran bir millî karakterin ifadesi olmasıdır.” (bk. O. Ş. GÖKYAY, a.g.e., s.CDXLVII); “...Eski Türklerde totemcilik inancının mevcut olduğuna dair gerçek deliller kabul etmek müşküldür.. Çünkü totemcilik sadece bir hayvanı ata tanımaktan ibaret değildir. ... Bir klan dini olan totemcilikte mülkiyet ortaklığı olduğu

bir hayvan durumundadır. Ona duyulan saygı, korkuyla karışık bir saygıdır. Çünkü o, bozkırların korkulu hayvanıdır. Eski Türklerin vazgeçilmez sürüleri için her zaman büyük tehlikedir. Gücü, yırtıcılığı ve yaratılış itibariyle hakimiyet kabul etmemesi, bağımsızlığına çok düşkün, savaşçı Türkler tarafından ata ve sembol olarak seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Eski Türklerin kurtla olan bu yakın münasebetlerini bilen komşuları onları, yırtıcı hayvandan türemiş saldırgan karakterli insanlar kabul etmiş;¹²⁵ Türk asıldan olmayan kavimler için de “Kurttan türeyenlerden değil.” demişlerdir.¹²⁶ Dikkatini çeken bu durum için Ziya Gökalp de kurdun timsal seçilmesinden itibaren Türklerde emperyalizmin başladığını ve buna göre bir sülale veya ilin emperyalist olabileceğini belirtir.¹²⁷

Gerçekte yırtıcı bir hayvan olan kurt; Türkler arasında yol gösterici, kahramanlara yardımcı, şefkatli, cesaretle, iyilik sever bir yaratık olarak tanınmıştır.¹²⁸ Bu yüzden Eski Türkler kesinlikle kurdu kurban etmezlerdi. Fakat savaşta yaralanan askerleri tedavi etmek maksadıyla bazen etinden yararlanırlardı.¹²⁹

Atlarda olduğu gibi kurtları da Türkler renklerine göre adlandırdıkları. Bunlar bozkurt (gök börü),¹³⁰ ak kurt, kızıl kurt idi. Kurdu burçlarla¹³¹ ilgili bir sembol

halde, Türklerde hususi mülkiyet büyük rol oynuyordu. Totem inancında aynı toteme bağlı olanlar birbirleri ile akraba sayılır. Halbuki Türklerde kan akrabalığı vardır. Totemci klan daha ziyade “asalak” ekonomiye dayanırken Türk ekonomisi hayvan yetiştiricilik ve tarım üzerine kurulu idi. ...Totemcilikte yalnız hayvanlar değil, mesela bir taş parçası, bir ağaç, yağmur suyu vb. totem olabilir. Türklerde kurt'un saygı görmesi ise, yüzbinlerce baş sürülerin otlatıldığı bozkırların korkulu hayvanı olmasından ileri geldiği düşünülebilir ki, bunun temelinde dini bir tasavvur keşfetmek güçtür.” (bk. İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.85-86); “... Kurt kutsal ve saygıdeğer sayılmasına karşın, kurda tapılmamıştır. Bir toplulukta bir hayvana saygı duyulması, o toplumun totemci toplum sayılmasını gerektirmez. Nitekim Zerdüş dininde inek ve köpek kutsaldır. Kimi Hint dinlerinde hayvan öldürmek yasaktır. Eski Mısır dininde Apis öküzü kutsaldır. Bozkurt ve Oğuzlarda, avcı kuşlarla ilgili inançlarda totem izleri vardır. Ancak bu, büyük olasılıkla komşu halkların etkisiyle olmalıdır.” (bk. Prof. Fuat BOZKURT, “İslam Öncesi Türkler” , Yeni Yüzyıl Gazetesi, 11 Mayıs 1995).

¹²⁵ O. Ş. GÖKYAY, a.g.e., s.CDXLVI.

¹²⁶ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.118.

¹²⁷ Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.163-164.

¹²⁸ Oğuz Destanı'nda, Oğuz Han'a her seferinde mavi bir kurt rehberlik ederdi. Seferler kurdun işaretiyle başlardı. Seferlerin sonunda da kurt yere otururdu. Dede Korkut Hikayesi'nde Kazan Han kurt ile haber göndermek ister.

¹²⁹ A. İNAN, Manas Destanı, s.25.

¹³⁰ Türkistan'da oynanan oyunların başında gelen “gökböri” oyunudur. At üzerinde süratle giden süvarinin yerde duran koyunu arka bacağından tutup sallamasına dayanan gökböri oyunu Kazaklarda da oynanır. Bugün Anadolu'nun güney aşiretlerinde “Ebe Beni Kurda Verme” oyunu çocuklar arasında oynanmaktadır.

¹³¹ Yakut Türkleri'nin efsanelerine göre ay dolun olup da gökde bir tepsi gibi parlayınca kurtlar aya hücum edip onu yerlermiş. Bu yüzden de ay tutulmuş.

niyetine kullanan Türklerin, hücumu veya savaşı da ayın büyümekte olduğu veya tamamlandığı günlerde göze aldıkları L. Lıgeti ve V. Thomsen tarafından tespit edilmiştir.¹³² Büyük ayı burcu yedi kurttan oluşurdu. Türkler atla olduğu gibi, eri kurtla da bir tutarlardı. Nitekim; Göktürk Hakanının etrafındaki fedailere kurt demek olan “fou-li” adı verilmişti.¹³³ Oğuz Kağan’ın vücudu kurda benzetilirken,¹³⁴ Manas’ın bir dostunun adı “Gökböri Han” olup Manas’ın oğlu Semetey ve arkadaşı Almambet de bozkurda benzetilmiştir.¹³⁵

Yakut şamanlarının en önemli efsun hayvanlarından biri kurttur. Dişlerine kurt dişi takan şamanlar, kötülüklerden insanları korumak için düzenledikleri gece törenlerinde, kurdun yardımını sağlamak için onun bir parçası olan derisini de sol yanlarına alırlardı.¹³⁶ Kendi canlarının ayıyla beraber kurtta da tecessüm ettiğine inanır,¹³⁷ davullarına kurt resimleri yapar, dualarında bozkurda hitap ederlerdi.¹³⁸

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra da kurda duydukları sevgi ve saygıyı kısmen devam ettirdiler. Bugün Anadolu’da kurtla ilgili inançlar mevcuttur. Uğurlu,¹³⁹ hayırlı bir hayvan kabul edildiği gibi şifa verici¹⁴⁰ olduğuna da inanılır. Ağzı, gözü, bıyığı, derisi, dişi, yüreği, kafatası türlü yerlerde işe yarar. Türk folklorunda al basmamak için lohusaların yastığı altına bir parça kurt derisi konur. Ağzı tatsız bir kadın tesadüfen kurt görürse çocuğu kahraman olur.¹⁴¹ Çocuğu yaşamayan kadınlar bir kurt derisini ortasından deler, çocuğu oradan geçirirse o çocuk yaşar, uzun ömürlü olur. Bazen de çocuğu olmayan kadınlar kurt derisine hamaylı yazdırırlar.¹⁴² Az uyumak için cepte kurt gözü bulundurulur. Kurdun aşığı delinir de küçük bir çocuğun beşiğine asılırsa o çocuk nazar olmaz. Cesaretli olmak için kurdun yüreği kebab edilerek yenir, heybetli görünmek için onun herhangi bir işareti taşınır. Kurdu öldürmek de iyi sayılmaz. Çünkü kurt Hz. Ali’nin köpeğidir.

¹³² V. THOMSEN, a.g.e., s.60; L. LIGETI, a.g.e., s.47.

¹³³ V. THOMSEN, a.g.e., s.60; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.118.

¹³⁴ M. URAZ, Türk Mitolojisi, s.298.

¹³⁵ A. İNAN, a.g.e., s.117-161-181-250.

¹³⁶ B. ÖGEL, a.g.e., s.35-38.

¹³⁷ A. İNAN, Şamanizm, s.81.

¹³⁸ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.73.

¹³⁹ “Uğursuz atı uğurlu etmek için o atın göğsüne kurt dişinden bir pancak takmak adettir.” (bk. A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.431); Anadolu’nun Nurhak Dağı dolaylarında tilki kurttan daha uğurlu farzedilir. (bk. A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.494).

¹⁴⁰ “Yamandır bozkurt, yamandır, kurdun dişini cebinde taşıyan adam nazar görmez, hem uykuda sayıklamaz. Bozkurdun gözü kurutulur ve toz edilerek sürme gibi göze çekilirse o göz çok görür ve ağrımaz.” (bk. A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.129).

¹⁴¹ A. Rıza, YALMAN, Cenupta Türkmen Oymakları I, s.65.

¹⁴² A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.70.

Onu öldüren zarar görür. Kurdun öldürdüğü hayvan pis sayılmaz, çünkü kurt bir hayvanı önce boğazlar ondan sonra yer. Anadolu'nun bazı yerlerinde kurdun rehber kabul edildiğini gösteren bazı adetler vardır. "Kurt Ağzı Bağlanması" adı verilen bu adete göre köylüler kurdun sürülerine dokunmaması için "Ey ulu rehber! Ey yol gösterici! Bugünün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma" derler.¹⁴³ Eski Türkler "Böri koşnısın yimez" (Kurt komşusunu yemez) atasözüyle ona olan güvenlerini ifade ederlerdi. Bugün Anadolu'da "Kurt komşusunu talamaz", "Komşu kurt beni talasın" atasözleri bu güvenin ve yakınlığın bir nevi kalıntısı gibidir.

Kurt Hunlardan Osmanlılara kadar bütün Türklerin meydan savaşlarında, kale kuşatmalarında büyük başarıyla uyguladıkları kurt oyunu¹⁴⁴ adli baskın türüne ilham kaynağı olmuştur. Türkler; kurttan esinlenerek tatbik ettikleri bu savaş taktiğiyle büyük ve zorlu savaşları kolaylıkla kazanmışlardır.

Türklerin tarih ve mitolojilerinde çok önemli yeri olan kurt, gerek Türk, gerek dünya masallarına yırtıcılığı, vahşiliği ve hilebazlığıyla konu olur. Türk dünyasında kullanılan birçok atasözüne de mal olmuştur. "Kurda ne için boynun yoğun demişler, işimi elimle tutarımda onun için, demiş" atasözü bütün Türk boylarında kullanılmaktadır. Anadolu'daki kurtla ilgili atasözlerinden birkaçı da şunlardır:

Kurdun adı yaman çıkmış, tilki vardır baş keser.
Kurtla koyun olmaz, ciğerle oyun olmaz
Kurt ile koyun, kılıç ile oyun olmaz
Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur.
Kurt dumanlı havayı sever.

Eski Türklerde çok önemli olan ve kuvvetli bir kült oluşturan kurt, tespit ettiğimiz bilmecelelere aynı şekil ve oranda yansımamış olup, zikrediliş çokluğu itibariyle sıpadan sonra gelir. Keçi ile aynı sırayı paylaşır. Toplam 45 bilmece

¹⁴³ A. ÇAY, a.g.e., s.118.

¹⁴⁴ Kışın aç kalan kurtlar geceleyin köy veya mahallelere sokulmadan önce "eke kurt" denilen anaç kurdun işaretleriyle üç kola ayrılırlar. İki kol sağ ve sol tarfta pusuya yatarken, üçüncü kol koşarak köy veya mahalleye dalar. Köpeklerin ortaya çıkmasıyla kaçıyor gibi yaparak, bunları pusuda bekleyen kurtlara doğru çeker. Pusudakiler köpeklerin dönüş yolunu keserek çembere alıp hepsini boğar ve yavrularına yem olarak taşırlar. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Selçuklular Bizans ordusunu, 1396'da da Osmanlılar Niğbolu'da Haçlı ordusunu "kurt oyunu" ile yendiler. L. Ligeti'nin de Türklerin savaş taktiğini izah ederken kullandığı şu ifadeler dikkat çekicidir. "Onlar kaçışı bile bir harp tuzağı yaparlardı. Bir aralık hızıyla geri döner, çabucak ve sıkı bir intizamla sıraya girerek, ne olduğunu anlamayan düşmanın üzerine saldırırlardı" (bk. L. LIGETI, a.g.e., s.47).

kurt adıyla geçer. Kurt isminin esasen kurtçuk manasında geldiğini daha önce belirtmiştik. Tespit ettiğimiz 72.11 , 72.11 a , 111.b, 418.8, 908.b, 937.2, 937.2 a,b,c numaralı bilmecelerde bu manasıyla kullanılmıştır. Geriye kalan 36 'bilmece'de Türklerin mukaddes hayvanı "böri" maksadıyla kullanılmıştır. Bu 36 bilmece'nin beşi dışında kalan 31 bilmece birbirinin aynı olup, aralarında çok önemsiz farklar vardır. Konu ve çeşit itibarıyla görünen bu azlık bize bilmecelerde kurda yeterince yer verilmediğini gösteriyor.

Ba) Bilmecelerde kurdun yol göstericiliği ve uğurlu oluşu tamamen bir tarafa bırakılmış veya unutulmuş olarak sadece yırtıcılığı ve insana uzak oluşuyla tasarlanmıştır:

- 5.4 Ey kurtlar, ebemi yiyen kurtlar; altını kor, üstünden yumurtlar.
- 83.13 Ey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yedi kurtlar / ben bir şekil kuş gördüm / tepesinden yumurtlar.
- 99.3 Hırtlar, mırtlar, Yusuf'u yedi koca kurtlar.
- 850.3 Yol üstünde kitli mezar; kurtlar kuşlar gelir bozar.

Bb) Kurt avcılar tarafından canlı yakalanmak istendiği zaman 1.20 m derinliğinde, 2 m genişliğinde kazılan ve "kurt kuyusu" adı verilen bir kuyuya düşürülür . Bir örnekte kurt kuyu ile birlikte zikredilmiştir:

- 98.1 Kurt kuyuda, kulakları kapıda.

C. KOYUN KÜLTÜ

Atlı-göçebe Türklerde koyun sürüleri önemli yer tutar. Göçebeliğin esas şartı koyun ve at sürüleridir. Eski Türklerin mitoloji ve folklorunda at ve kurttan sonra en önemli hayvan olan koyun; Orhun Kitabeleri'nde koń (kony) adıyla geçer: "...kanım kagan : süsi : böri teg : ermiş : yagısı : kooń teg ermiş" (KT D12- BK D11) "Kül tigin: kooń yılka: yiti yegirmike: uçdı" (KT K-D)

Kitabelerde koń (kony) olarak kullanılan bu sözcük daha sonraları ortaya çıkan "y" ve "n" ağızlarında ayrılmış; "y" ağızında koy, "n" ağızında kon halini almıştır. DLT'de bu hususla ilgili ifade şöyledir: "Argular, kelimenin ortasında veya sonunda bulunan "y" harfini "n"ye çevirirler. Türkler koyuna "koy" Argular "kon" derler.

Türkler yoksula “çıgay” Argular “çıgan” derler. (DLT I 31-12) DLT’de bunlardan “koy” şekli daha çok kullanılmıştır: Koy ördi: koyun ağıldan çıktı. (DLT I 173-3) Ol koydan kurut sogdı: o koyundan kurut edindi, kuru yoğurt elde etti. (DLT II 15-3) Tewey münüp koy ara yaşmas: deveye binip koyun arasında gizlenilmez (DLT III 60-8) KB’de de koy olarak ;

4765 tonum koy yünği tap yigüm arpa aş
tükel boldı dünya maŋga ay kadaş

beyiti dışında dokuz beyitte daha kullanılan koyun Kâmûs-ı Türkî’de; “Eski Türkçede koy derler. Hayvanat-ı ehliyenin en nafihi olan ma’ruf, helim ve müdafaasız hayvan ki insan bunun yününden ve sütünden ve etinden istifade edip, başlıca ma’kulat ve melbusatı bundandır. Erkeğine koç, dişisine marya, yavrusuna kuzu, bir yaşındakine toklu, ikisindekine şişek, üçündekine öküc derler” diye tarif edilmiştir.

Bazı Orta Asya Türk mezarlarında at kemiklerinin yanında koyun kemiklerine de rastlanması;¹⁴⁵ sadece koyun kemikleri, koyun figürleri ve tahtadan yapılmış koyun heykellerinin yer aldığı kurganların bulunması¹⁴⁶ koyunun Eski Türklerin yaşantısına ne ölçüde girdiğini göstermesi bakımından önemlidir Eski Türklerin başlıca yiyeceği at etinden sonra koyun etiydi. Bu eti muhafaza etmek için çok erken çağlarda konserve yapmayı öğrenmişlerdi. Türklerin koyundan çıkardıkları eti muhafaza edebilmeleri, Çin’e ihraç edebilmelerine de imkan tanımıştı.¹⁴⁷ Koyun sütünün bir ürünü olan yoğurt; Orta Asya Türklerinden dünyaya yayılmıştı. Giyim eşyası olarak, sıcak tutuğu için koyun yünü tercih ederlerdi. Dayanıklı olduğu için, çadırlarını keçi veya koyun kılından yaparlardı.¹⁴⁸ Manas’ın türbesinin yapıldığı tuğlaların toprağına da muhkem tutması için koyun yünü karıştırılmıştı.¹⁴⁹ Bugün de olduğu gibi dışkısını yakacak olarak kullanan Göçebe Türklerin kendilerine has ekonomik düzenlerinin işleyişinde atla beraber koyun sürülerinin büyük önemi vardı.¹⁵⁰ Kazan Han’ın çobanı Karaçuk koyunları için yüz atıyla savaşmayı göze

¹⁴⁵ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 105 .

¹⁴⁶ A. ÇAY, Anadolu’da Türk Damgası, s. 36.

¹⁴⁷ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 106.

¹⁴⁸ Bugün Anadolu’da koyun kılından yapılan çadırlar hâlâ kullanılıp adlarına Alaçık veya Alayçık denir. (Daha geniş bilgi için bk. A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.245).

¹⁴⁹ A. İNAN, Manas Destanı, s.184.

¹⁵⁰ Göktürklerde ekonominin temeli at, Uygurlarda ise koyundur.

alır. Kazan Han suyu överken “akkoyunların gelip çevresinde yattığı su” der.¹⁵¹ Kışlamak ve yaylamak maksadıyla sürekli hareket halinde olan Türkler öküz, inek, sığır gibi ağır ve çiftlik hayatına mahsus hayvanlardan ziyade hareket kabiliyeti yüksek koyunları tercih ederlerdi.

Eski Hun Türklerinin kutsal hayvanı koyun idi.¹⁵² Hun Türkleri çocuklarını avcılık ve muharipliğe alıştırırlarken, at yerine koyuna bindirerek talim yaptırırlardı. Ziya Gökalp Hun ismini, eski Türkçede koyun demek olan kon kelimesine bağlamıştır.¹⁵³ Kara koyun, ak koyun tabirleri Türklerin müslüman olmadan önceki koyun totemine dayanır. Anadolu'da kurulan ve bu adlarla bilinen iki boyun ataları da Hun Türkleridir.¹⁵⁴ Abdulhalûk Çay ise Akkoyunlular ve Karakoyunlulara bu adın besledikleri koyunların rengine göre verildiğini ileri sürer.¹⁵⁵

Hunlar dışında kalan Türk boylarında ise koyun, en çok kurban edilen hayvanlar arasındadır. Kanlı kurbanlar içinde koyun attan sonra gelen en önemli hayvandır.¹⁵⁶ Göktürkler ilkbaharın başında Yeşil Han'a¹⁵⁷ bir koyun yavrusu kurban eder¹⁵⁸ ve başını yüksek bir yere asarlardı.¹⁵⁹ Yanlız taşkın ve kudretli gençlere önem verdiklerinden,¹⁶⁰ genç bir erkek öldüğünde çadırına konur. Akrabalarından her biri bir koyun keserek kurban eder ve etlerini çadırının önüne sererlerdi.¹⁶¹ Kurban edilen koyunun başını da ölen genç erkeğin mezarı başına yaptıkları direğe asarlardı.¹⁶² Bazı Türk boyları da sadakat timsali olarak atalarına koyun kurban ederlerdi.¹⁶³

Koyunun kurban edilmesi Tibetlerde de görülür. Tibet ileri gelenleri and içme törenleri için her yıl bir kere koyun kurban ederlerdi. Kurban edilecek koyunun önce

¹⁵¹ M. ERGİN, a.g.e., s.40-43.

¹⁵² Ş. K., SEFEROĞLU; A. MÜDERRİSOĞLU, a.g.e., s.138.

¹⁵³ Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.356-357; Hun adının adam, insan, halk manalarına gelen Türkçe bir kelime olduğu da bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür. (bk. Ş. K. SEFEROĞLU; A. MÜDERRİSOĞLU, a.g.e., s.26).

¹⁵⁴ Ş. K. SEFEROĞLU; A. MÜDERRİSOĞLU, a.g.e., s.138.

¹⁵⁵ A. ÇAY, a.g.e., s.125.

¹⁵⁶ A. İNAN, Şamanizm, s.100.

¹⁵⁷ Göktürklerin büyük tanrısının dört renk ile dört boyu temsil eden dört oğlundan biri.

¹⁵⁸ M. URAZ, a.g.e., s.150.

¹⁵⁹ E. ESİN, a.g.e., s.104.

¹⁶⁰ L. LIGETI, a.g.e., s.200.

¹⁶¹ V. THOMSEN, a.g.e., s. 61 .

¹⁶² A. İNAN, a.g.e., s.178.

¹⁶³ E. ESİN, a.g.e., s.13.

ayakları kırılır, sonra kesilirdi.¹⁶⁴ Buna benzer kurban örneği samanist Altaylarda da vardır. Bunlar koyunun ağzını ve burnunu tıkayıp, dört ayağından dört tarafa çekerek boğmak suretiyle kurban ederlerdi.¹⁶⁵ Sibiryaya şamanları ise, hasta için kestikleri koyunun kafatası üzerine çeşitli resimler çizdikten sonra, bu haliyle bir çuvala koyup, kimsenin bilmedikleri bir yere diğer bütün kemikleriyle birlikte gömerlerdi.¹⁶⁶

Oğuzlar, kurban edilecek koyunun erkek olanını yani koçu makbul sayarlardı. Oğuzlara ait Dede Korkut Hikayeleri'nde kahramanlar koyundan koç kestirirlerdi. Oğuzlarda ak koyun eti makbul, kara koyun eti makbul değildi. Oğlu, kızı olmayanın önüne kara¹⁶⁷ koyun eti konurdu. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikayesi'nde Dirse Han'ın önüne, erkek çocuğu olmadığı için Bayındır Han kara koyun yahnisinden koydurtmuştu.¹⁶⁸

Eski Türkler göğe adadıkları kurbanı keserek, toprağa adadıklarını da gömerek kurban ederlerdi. Koyun bazen toprağa adandığı için gömülerek kurban edilmiştir.¹⁶⁹ Türkler gerek kanlı gerek kansız olsun, kurban edecekleri koyunun beyaz olanını tercih ederlerdi.¹⁷⁰ Bunu çeşitli destan parçalarında ve şaman dualarında görmek mümkündür.¹⁷¹ Kurbanlık hayvanlar konusunda farklı uygulamaları olan Kırgızların Manas Destanı'nda ise sarı başlı kısrakla beraber sarı başlı koyun kurban edilmiştir.¹⁷² Bu koyunun erkek olması şartı da yoktur. Türkler atlarda olduğu gibi koyunu da bazen serbest bırakarak kansız biçimde kurban ederlerdi. Yalnız bu

¹⁶⁴ L. LIGETI, a.g.e., s.289.

¹⁶⁵ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s. 435.

¹⁶⁶ W. RADLOFF, a.g.e., s.68.

¹⁶⁷ Türklerde mühim bir renktir. Kış ayınlarını düzenleyen şamana kara şaman denirdi. Bu şaman siyah elbise giyerdi, Erlik Han'a kara renkte hayvan kurban ederdi. (bk. Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.119); Anadolu'da da bugün rüyada kara renk görmek mutluluğa işarettir. (bk. A. Rıza YALMAN, a.g.e., s.273); Türkçede büyük hükümdar ve kahramanlara "kara" lakabı verilirdi. Kara Osman, Kara Mehmet, Kara Yusuf gibi. Bugün de kara tabiri etkili ve şiddetli manaları taşır. Türk hükümdarlarının cülus töreninde üzerine oturacakları halının kara renkte olmasına dikkat edilirdi. (bk. İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s. 31); Kara renk Türklerde aynı zamanda eskiden beri yas alametidir. Dede Korkut Hikayesi'nde Beyrek'in ölümünden sonra karısı ve yiğitleri kara elbiseler giyerler. (bk. M. ERGİN, a.g.e., s.210).

¹⁶⁸ M. ERGİN, a.g.e., s.23.

¹⁶⁹ E. ESİN, a.g.e., s.73; A. ÇAY, a.g.e., s.48; A. İNAN, Şamanizm, s.30.

¹⁷⁰ A. ÇAY, a.g.e., s.52.

¹⁷¹ ... koyunun göğsü sana kurban olsun ... siyah yanaklı beyaz koç (koyun) sana kurban olsun ...kara yanaklı beyaz koçu kurban ediyoruz. Al beyaz koyunu, ver bize bolluğunu. (bk. A. İNAN, a.g.e., s.59-69).

¹⁷² Manas yiğitlerine şöyle der: ak sargıldan bee soyup / ak, sarı başlı koy soyup / ulu tülöö kılalı... Yani ak sarı donlu kısrak kesip, ak, sarı başlı koyun kesip, ulu kurban töreni yapalım. (bk. A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.141).

koyunun da sarı renkte olması şarttı. Kuzuların bereketli olması maksadıyla da koyunlar bu şekilde kurban edilirdi.¹⁷³

Koyun derisi Türklerde önemli bir giyim malzemesiydi. Derisinden külahlar giyen Altay Türklerinde özellikle şamanlar, külahlarını ruhların hoşuna gittiğini düşündükleri beyaz koyun derisinden yaptırır ve külahın tepe kısmını da yine beyaz koyun derisinden seçerlerdi. Şamanlar, kendileri için vazgeçilmez bir giysi malzemesi olan koyun derisini ruhlara da layık görürlerdi. Onlara göre “Doksan koyun derisinden donu (kürkü), seksen koyun derisinden külahı çıkmayan, Çarabaş (bir ruh adıdır) demektir.¹⁷⁴” Şamanlar, koyunun kürek kemiği ile pisliğine bakarak fal tutarlardı. Kazak ve Kırgız Türklerinde de böyle fal bakma örnekleri vardır.¹⁷⁵ Koyunun ciğerini hastaya üç kez vurarak kötü ruhları kovduklarına inanan şamanlar¹⁷⁶ lohusa kadının ciğeri yerine koyun ciğerini albastıya vererek uzaklaştırırlardı.¹⁷⁷ Bu ciğer motifini başka inanç ve olaylarda da görmek mümkündür. Bir kısım Türkler ölümlerinin ardından kurban ettikleri koyunun ciğerini yakarlardı.¹⁷⁸ Manas Destanı’nda, avucu kanla doğan Manas’ın avucunun içindeki kan da koyun ciğerine benzetilmiştir.¹⁷⁹

Astronomide Büyük Ayı Burcu’nu yedi dağ koyunu gibi düşünen¹⁸⁰ Türkler kullandıkları 12 Hayvanlı Takvime koyunu da dahil etmişlerdir. Bu takvime göre 8. yıl koyun yılıdır.¹⁸¹ Orhun Kitabeleri’nde Kül Tigin’in ölüm tarihi koyun yılı olarak verilmiştir. (KT K-D) Koyun yılı ile ilgili Celalüddin Mehmet Abdullah Yezdi’nin “Tuhfet’ül Müneccîmîn”de şu bilgiler verilmektedir:

¹⁷³ A. İNAN, Şamanizm, s.99-108.

¹⁷⁴ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.177.

¹⁷⁵ A. İNAN, Şamanizm, s.113-114-151; Kazak ve Kırgızlar kürek kemiğine saygı gösterir ve kırmadan köpeklere atmazlar. (bk. A. İNAN, a.g.e., s.153); Bugün de Anadolu’nun birçok yerinde kasaplar kürek kemiğini kırmadan atmazlar. Manas Destanı’nda Er Kıyaz, Manas’ın can yoldaşı Külçora’nın kürek kemiğini kırarak bu hareketiyle ona büyük saygısızlık yaptığına inanır. (bk. A. İNAN, Manas Destanı, s.257).

¹⁷⁶ Yıldırım, ERDENER, a.g.m., s.8428; W. RADLOFF, a.g.e., s.67.

¹⁷⁷ Bir şaman duası: Ey şeytanlar, şeytanlar / bu ciğeri alınız / buna kanaat ediniz / ...koyun ciğeri size kafi değil mi / bu koyun ciğerini ciğer saymıyor musunuz... (bk. A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.260); Anadolu Türkmenlerine göre de al hastalığı, yalnız lohusa kadınların ciğeriyle beslenen ve elinde bir ciğerle görünen dev bir kadındır. Bu kadının korktuğu tek şey demir ve ateştir. (Daha geniş bilgi için bk. A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.283).

¹⁷⁸ A. İNAN, Şamanizm, s.187.

¹⁷⁹ ... sağ elinde tutmuştu / koyun ciğeri kadar kara kan / kanlı doğmuş er Manas. (bk. A. İNAN, a.g.e., s.175)

¹⁸⁰ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi II, s.205.

¹⁸¹ Tibetlerde koyun 5. yıla tekabül etmekteydi. (bk. L. LIGETI, a.g.e., s.288).

“Bu yılda nimetler bollaşır, insanlar iyilik ve hayra mütemayil olurlar, yağmur çok yağar, gerçi fitne ve karışıklık çıkarsa da çabukça sükun bulur. Ve asayiş yerine gelir. Bu yılın ilkinde doğan güzel yüzlü, rızkı bol, yüce himmetli olur; ortasında doğan vefasız düşmanengiz ve az çocuklu olur; sonunda doğan ebleh ve kısa ömürlü olur.¹⁸²”

Koyun bütün zamanlarda bereket timsali kabul edilmiştir. Bir Orta Asya Türk efsanesine göre koyunlar yerden bitermiş. Yere koyun kemiği ekilecek olursa kuzular çıkarmış. Bu kuzuların göbeğinin yerden kopması için ürkütölmeleri lazımmış. Fakat başka kabile kadınları bu kuzuları daha önce ürküttükleri için yerden artık kuzu çıkmaz olmuş.¹⁸³ Bu efsane koyunun yerden bitecek kadar bereketli olduğunu anlatır. Koyunların sayısı; yılda bir yavru dünyaya getirmesine rağmen birden çok yavru doğuran köpekten fazla olması ancak bereketiyle açıklanabilir. İslami bir düşünceye göre koyun sayısının köpekten fazla oluşunun sebebi; ibadetin en makbul olduğu güneşin doğuşu esnasında koyunun uykusundan uyanması, bütün gece havlayan köpeğin ise uyumaya başlamasıdır.¹⁸⁴

Türk folkloru ve birtakım inançlarında da koyunla ilgili motifler hayli fazladır. Hayvancılıkla uğraşan Eski Türkler koyun sürülerini, hastalıktan koruduğuna inandıkları ateş üzerinden atlatırlardı.¹⁸⁵ Eski Türkler, koyunların davranışlarına bakarak gelecekle ilgili tahminler yaparlardı. Onlara göre geceyi temsil eden koyunun çobandan uzaklaşması yağmur yağacağına işaretti.¹⁸⁶ Bugün de Anadolu’da buna benzer bazı inançlar vardır. Anadolu Türkmenlerine göre öğle sıcaklığında koyunlar birbirlerine sokulur ve sıkıştırlarsa, bu o sene kışın şiddetli geçeceği anlamına gelirken, tersi de kışın hafif geçeceğine işaretler. Düşte koyun görmek bolluk ve berekete yorulduğu gibi, hamile kadının rüyasında koyun görmesi çocuğunun uslu olacağına işaretler.¹⁸⁷ Kazakistan ve Türkistan’da bugün de oynanan Gökböri oyunu¹⁸⁸ hızla giden at üzerindeki oyuncunun yerdeki koyunu tutup kaldırması şeklindedir. Doğu Anadolu illerimizden Bingöl’de de bunu anımsatacak bir halk oyunu oynanmaktadır. “Kartal Oyunu” denen bu oyunda oyuncular kartal

¹⁸² A. ÇAY, a.g.e., s.99.

¹⁸³ M. URAZ, a.g.e., s.150.

¹⁸⁴ Bu düşünceyi dini ilimleri tahsil etmiş yakın dostu Bahri Dağ’dan dinlemiştim.

¹⁸⁵ A. ÇAY, Türk Ergenekon Bayramı; Nevruz, s.183.

¹⁸⁶ A. ÇAY, Anaoluda Türk Damgası, s.61-63.

¹⁸⁷ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.59-63-65; A. ÇAY, a.g.e., s.63.

¹⁸⁸ A. ÇAY, Türk Ergenekon Bayramı; Nevruz, s.119-123.

gibi birtakım hareketler yaparak yerde duran koyun postunu ağızlarıyla almaya, bu şekilde birbirlerine hakimiyet sağlamaya çalışırlar.¹⁸⁹

Türkler koyunu giyim-kuşam eşyalarında, savaş aletlerinde, mutfak eşyaları, at koşumları, ev eşyaları, heykeller, düğmeler ve mezar taşlarında bir süs unsuru olarak kullanmışlardır.¹⁹⁰ Ertuğrul Danık, Tunceli Erzurum civarında bu mezar taşlarından çok sayıda tespit ettiğini belirtmektedir.¹⁹¹ Yer-su ilahlarına koç/koyun kurban eden Türkler bazen onların boynuzlarını da kapıları üzerine asarlardı. Clavijo, Erzurum çevresinde gördüğü bir köyün evlerinin kapılarındaki bayrakların altında koyun boynuzları asılı olduğunu seyahatnamesinde yazmıştır.¹⁹² Bugün de evlerin kapısı üzerine koç/koyun boynuzları asılması anlayışı devam etmektedir. Türklerin efsane, hikaye ve destanlarında önemli bir motif olan koyun bugün Anadolu'nun pek çok yerleşim biriminin de ismini oluşturmaktadır. Türk musikisi ve bilmecelerinde konu edilen başlıca hayvanlar arasındadır. Atasözleri ve halk şiirinde umumiyetle kurtla birlikte zikredilen koyun, kurbanlık hayvan olduğu için divan şiirinde Hz. İsmail'e telmih maksadıyla kullanılır. Geçtiği deyimlerde ise aptal bir hayvan oluşuyla insana vassfedilir.

Tespit ettiğimiz bilmecelerde koyun, zikrediliş çokluğu itibariyle katırdan sonra gelip, 50 bilmecede geçmiştir. Erkeği olan koç 20, yavrusu kuzu 34, toklu 2, şişek 2 bilmecede zikredilmiştir. Böyle bir zikrediliş çokluğuna sahip olması koyunun Türk iktisadî ve içtimaî hayatında önemli yer teşkil etmesiyle ilgilidir. Türkler islamiyeti kabul ettikten sonra “at kurban etme” geleneğini terkettiler. Bundan sonra kurbanlık hayvanların başında koyun gelmiştir.

Ca) Koyunun kurban edilmesi veya et temini maksadıyla kesilmesini anlatan bilmeceler iki tanedir. Bunlardan biri:

57.7 Bir koyunum var, gel götür; bas boguzan, ye, otur; kes gönünü gurusun; galdır goyunum yürüsün.

Cb) Müslümanlıkta hayvan boğazından kesilmek suretiyle öldürülür. Bu nedenle hayvanın “boğazına basmak”, “boğazlamak” tabirleri kesildiği anlamına

¹⁸⁹ Bingöl İl Yıllığı, 1995, s.77.

¹⁹⁰ A. ÇAY, Anadolu'da Türk Damgası, s.25-34.

¹⁹¹ Ertuğrul, DANIK, Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları, TKAE, Ankara, 1990, s.33.

¹⁹² Ruy Gonzales de CLAVIJO, a.g.e., s.88.

gelir. Aşağıya aldığımız bilmece bununla beraber, Eski Türklerin kurbanlık koyunun kafatasını bir sırığa asma geleneğini hatırlatır mahiyettedir:

541.2 Kül kömür içinde bir hayvan,tutar asarlar koyun gibi, sada verir baykuş gibi.

Cc) Derisinden istifade eden Türkler, bu deriyi koyunu asmak suretiyle üzerinden sıyırdılar. Kullandıkları yegane deri koyun derisiydi. Tespit ettiğimiz koyunla ilgili bilmecelerin 8 tanesinde derisi zikredilmektedir. Bunlardan birkaçı:

126.2 İstanbul'dan berisi / kara koyun derisi.

287.4 a. Çamın yarısı / atın gerisi / koyun derisi.

384. Kara koyun derisi, İstanbul'dan berisi.

780.1 Karaman'dan berisi, koyunun derisi.

Cç) Eski Türkler beyaz rengin yanında kara (siyah) renge de kıymet verir; bu renkleri uğurlu sayarlardı. Ak, beyaz koyun ile kara koyunu bu renkleriyle benimsemişler; Akkoyunlular ve Karakoyunlular devletlerine de ad olarak kullanmışlardı. Kara koyun 16 bilmecede, beyaz koyun 5 bilmecede geçmiştir. Aradaki zikrediliş farkının fazlalığı kara koyunun biraz daha makbul olduğunu gösterir. Kara koyunun geçtiği bilmecelerden bir kaç:

226. 3 d. Gök gürler / karaman çatlar / kara koyun / döner otlar.

255.13 Beyaz tarlada kara koyun yayılır.

267.7 Ev üstünde kara koyun.

597 a. Ak katır / kara koyun / kara kuş içine kaçtı.

Cd) Beyaz koyunun geçtiği birkaç bilmece:

253.11 Bir gom dolu geyaz goyun.

268.9 Beyaz koyunu bacağından asarlar.

556.3 Ak koyun nereden gelirsen / gızıl gaya dibinden / kanın neden kurumuş / mevlam öyle buyurmuş.

597.2 Ak koyun agzını açtı / kara koyun geldi geçti.

Ce) Ürkek, munis, müdafaasız, masum bir hayvan olan koyun aşağıya aldığımız bilmecelerde bu yönüyle kullanılmıştır:

226.4 Koca erker, koyun ürker.

938.1 b. Beşinde çocuk / onunda koyun / yirmisinde kanlı / otuzunda canlı / otuzbeşinde arslan / kırkbeşinde kaplan / altmışta et / yetmişte kemik / yetmişbeşten gerisi, ölümden berisi.

c. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala, vur duvara.

Tespit ettiğimiz bilmecelerde koyun olumsuz manada hiç kullanılmamış olup, umumiyetle insana olan yakınlığıyla ele alınmıştır.

Ç. KÖPEK KÜLTÜ

Koyun sürülerinin mühim yer tuttuğu göçebe Türklerde bu açıdan köpeğin büyük önemi vardır. Orhun Abideleri'nde, DLT'de it olarak kullanılan bu hayvan, KB'de de aynı isimle tercih edilmiş, sadece bir beyitte (6601) köpek adıyla kullanılmıştır. Dede Korkut Hikayeleri'nde bunlarla beraber barak, baracuk ve tazı adlarıyla kullanılan köpek, Kâmûs-ı Türkî'de "Ehlî ki envai kesiresi olup av ve sürü muhafazasına ve av avlamağa yarar ve sahibine olan sadakatiyle ve zekasıyla meşhurdur" diye tarif edilmiştir.

Türk destan ve hikayelerinde köpekle ilgili kullanılan isimlerden en dikkate değer olanı baraktır.¹⁹³ DLT'de bu isimle ilgili şu bilgiler verilmiştir:

"Çok tüylü köpek. Türklerin inandıklarına göre, kerkes kuşu¹⁹⁴ kocayınca iki yumurta yumurtlamış, bunların üzerine oturmuş, yumurtanın birisinden barak çıkarmış. Bu, köpeklerin en çok koşanı, en iyi avlıyanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış; bu son yavrusu olurmuş." (DLT I s.377-23) buna benzer bir

¹⁹³ İyi bir çoban köpeği olan baraklar ancak Tibet dağlarında yaşar. Bunun dışında eger (kurt köpeği), köbelek (tüyü çok olan çoban köpeği), argımak (soyu iyi köpek), parla (tüyü az köpek) gibi değişik cinsler için kullanılan isimler de vardır. (Daha geniş bilgi için bk. M. SAFRAN, a.g.e., s.173)

¹⁹⁴ Kuşların en yırtıcı olanı. Akbabaya benzer.

efsane de Soyot-Urenha Türklerinde mevcuttur. Urenhalara göre ular denilen kuş hayatında üç nesne doğurmuş; barak, urgan, balta.¹⁹⁵

Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Han'ın savaştığı ve ikinci denemesinde yenebildiği köpek başlı anlamına gelen İt-Barak adlı efsanevi bir kavim ve hükümdardan bahsedilir.¹⁹⁶ Bamsı Beyrek Hikayesi'nde Beyrek, Boğazca Fatma'ya "köpeğinizin adı Barak değil miydi?" diye sorar.¹⁹⁷

Türk tarihi şahsiyetlerine de Barak ismi verilmiştir.¹⁹⁸ 13. yüzyılda yaşamış bir Türk sofosinin adı Barak Baba'dır. 13. yüzyılda yaşayan bir Çağatay; biri 13. yüzyıl, diğeri 16. yüzyılda yaşamış olan iki Özbek hanının adları Barak Han olup; 16. yüzyılda yaşamış olan bir Türk denizcisinin adı da Barak Reis'tir.¹⁹⁹ Bunun dışında Anadolu aşiretlerinin birinin adı Barak olup yerleştikleri Gaziantep ilinin Nizip ilçesinin bucağına da bu ad verilmiştir.²⁰⁰ Selçuklu devlet adamlarından birinin adı Saadettin Köpek'tir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Halep Türkmenlerinin başçalarına köpek adı takılmış; bunlara bağlı oymaklardan birine de Köpekli Avşar denilmiştir.²⁰¹

Eski Türklerde köpek, sürülerle ve avcılıkla beraber anılan bir hayvandır. Eski Türkler av kuşları ve köpeklerini yanlarından ayırmazlardı. Bir kahramanın en önemli sembollerinden biri köpeğiydi. İyi bir av köpeğine sahip olmak gurur sebebiydi. Manas'ın köpeği mezarının başında ona olan bağlılığını ve sadakatini güzel bir şekilde göstermişti. Dede Korkut Hikayeleri'nin birinde köpek, yardımcı ve imdada yetişendir. Kazan Han, gördüğü kötü bir rüya neticesinde çobanı Karaçukla kurt vasıtasıyla haberleşmek ister. Kurdun bu işi yapamayacağını anlar. O sırada yanına gelen Karaçuk'un kara köpeğini takip ederek ona ulaşır.²⁰² Babasının yaraladığı Boğaç Han'ı leş yiyen hayvanlardan köpekleri korur.²⁰³

¹⁹⁵ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.219.

¹⁹⁶ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.185-190.

¹⁹⁷ M. ERGİN, a.g.e., s.84.

¹⁹⁸ Ali ŞAHİN, "Barak" sözcüğünün temsili manada cesaret ve kahramanlığın timsali olarak kurt başı anlamına geldiğini belirtir. (bk. Güney Anadolu'da Beğdili Türkmenleri ve Baraklar, Ankara, 1962 s.3).

¹⁹⁹ Meydan Larousse, Barak, Barak Han, Barak Reis maddeleri.

²⁰⁰ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.158.

²⁰¹ Meydan Larousse, köpek maddesi.

²⁰² M. ERGİN, a.g.e., s.44.

²⁰³ M. ERGİN, a.g.e., s.30.

Eski Türklerde sürüler halinde beslenen²⁰⁴ köpeğin kuyruksuz ve kulaksız olanı makbul sayılırdı. Dede Korkut Hikayesi'nde Karaçır, kızkardeşi Banu Çiçek'i vermek için, deve, aygır, koçla beraber bin tane de kuyruksuz ve kulaksız köpek ister.²⁰⁵ Bugün de Anadolu'da sesi iyi almaları için çoban köpeklerinin kulağı, kavgada kaptırmamaları için kuyrukları kesilir.

Türklerin kullandıkları 12 Hayvanlı Takvimde 11. yıl it (köpek) yılıdır. Orhun Kitabeleri'nde kağanın ölüm tarihi köpek yılı olarak verilmiştir. "...Kañım kagan ıt yıl: onunç ay: altı otuzka: uça: bardı." "Babam Hakan köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında vefat etti" (BK G 10) Altay efsanelerinden birinde de Büyük Ayı Burcu'nun yedi köpekten oluştuğu anlatılır.²⁰⁶

Yukarıda bahsedilen tüm olumlu yönlerine rağmen köpek, Türklerde pek itibar görmemiştir. Hatta en önemli vasfı olan sadakatinden bile az söz edilir. Çünkü Yaratılış Destanı'nda onun körlük ettiği söylenmiştir. Büyük Tanrı Ülgen cansız olarak yarattığı ilk insanları kötülük tanrısı, kardeşi Erlik'in şerrinden korumak için köpeği bekçi²⁰⁷ koymuştu. Oysa köpek uyuyarak Erlik'i görmediği için vazifesini ihmal etmişti. Tanrı Kara-Han onu cezalandırdı. Ona "İnsanların güvenilmez bir bekçisi olacaksın; İnsanlar seni sevdikleri nisbette hor görecekler" dedi.²⁰⁸ Abdulkadir İnan, Yaratılış Destanı'yla ilgili bilgi verirken, köpeğin uyumadığını, kandırıldığını belirtiyor. "... o zamanda köpek insan gibi tüysüzdü. Erlik köpeğe beni saraya bırakırsan sana nekey (eski kürk) veririm; soğuktan donmazsın. Hem sana öyle bir yemek veririm ki bu yemeği yersen bütün bir ay açlık duymazsın. dedi. Köpek bu sözlere kanıp Erlik'i saraya bıraktı.²⁰⁹"

Köpek şamanlıkta da bir motif olarak görülür. Şamanist Altaylara göre insan ve hayvanlarda bulunan süne adındaki ruh ancak şamanlara ve bazen de köpeklere görünür. Köpek sünenin yaklaştığını acı acı uluyarak haber verir.²¹⁰ Şamanların

²⁰⁴ M. SAFRAN, a.g.e., s.173.

²⁰⁵ M. ERGİN, a.g.e., s.67.

²⁰⁶ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi II, s.204.

²⁰⁷ Bekçi köpek motifine Yunan Mitolojisinde de rastlanır. Cehennem muhafızı olan üç başlı, yılan kuyruklu Kerberos adlı bir köpek vardır. Bu köpek içeriye girmek isteyenlere yaltaklanır, dışarı çıkmak isteyenlere mani olur. Vazifesini asla ihmal etmez. Bu yüzden Batı dillerinde asla vazifesini ihmal etmeyen kişileri tavsif için "Kerberos gibi" denir. Alman mitolojisinde ise cehennem bekçisi Garin adlı köpektir.

²⁰⁸ M. Necati, SEPETÇİOĞLU, a.g.e., s.23-44.

²⁰⁹ A. İNAN, a.g.e., s.420; A. İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, s. 91.

²¹⁰ A. İNAN, Makalalar ve İncelemeler, s.421.

giydiği cübbelerde köpeklerle ilgili parçalar da vardır.²¹¹ Bazı kaynaklarda şamanların barak cinsi bir köpeğe binerek göğe yükseldikleri anlatılır.²¹²

Türkler kuvvet ve kudret timsali kabul ettikleri kurdun yanında köpeği daima aşığı bir hayvan görmüşlerdi. Bu yüzden köpek neslinden geldiklerine inanan Moğolları ve Tibetleri bu inançlarından dolayı hakir görürlerdi. Moğollar ölülerine atla beraber köpek kurban eder ve ölüyle birlikte gömerlerdi.²¹³ Tibetler mukaddes saymakla beraber köpeği and içme törenlerinde kurban da ederlerdi.²¹⁴ Kurban olarak cins ve kıymetli hayvanları seçen Türkler köpeği kesinlikle kurban etmezlerdi. Yaratılış Destanı'nda olduğu gibi hem sever hem de hor görürlerdi.²¹⁵ Köpeğin yardımıyla çobanıyla buluşabilen Kazan Han bazen onun ismini aşığılama sözü olarak kullanır. Düşmanına hakaret etmek için "köpeğim kafir" diye seslenir.²¹⁶ Kazan Han'ın çobanı Karaçuk da aynı şekilde davranış sergiler. Koyunlarını gaspetmeye gelen düşmana "Lakırdı söyleme bre itim kafir, itim ile bir yalakta bulaşığımı içen azgın kafir." diyerek hakaret eder.²¹⁷ Manas Destanı'nda Manas, karısı Kanıkey'e "Oğlum Semetey'e sahip ol, düşmanlarım onu koyun ağılı yanında köpekle beraber yatırmasınlar." diye vasiyet eder. Manas'ın oğlu Semetey can düşmanı Kançora'ya "hain it" der. Semetey'in can yoldaşı Külçora, esir düştüğu Kançora ve adamlarına "it Kançora", "havlayan itler" diyerek onları aşığılar.²¹⁸

Türklerde köpeğin hem sevilip hem hakir görülmesi anlayışı bütün zamanlarda devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Türk edebiyat, mitoloji ve folkloruna çoğunlukla olumsuz mana ve şekilde giren köpeği Divan şairlerimizden Nef'i;

Bana Tâhir Efendi kelp demiş
İltifatı bu sözde zâhirdir
Mâlikî mezhebim benim zirâ
İtikâdımca kelp tâhirdir!

²¹¹ Meydan Larousse, Köpek Maddesi

²¹² M. URAZ, a.g.e., s.152.

²¹³ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.568.

²¹⁴ L. LİGETİ, a.g.e., s.289.

²¹⁵ Başka milletler de köpeği hor görürler. Atilla'ya duydukları nefret yüzünden Avrupalı tarihçiler, başının köpeğe benzediğini söylemişlerdir. (Daha geniş bilgi için bk. B. ÖGEL, a.g.e., s.195).

²¹⁶ M. ERGİN, a.g.e., s.197.

²¹⁷ M. ERGİN, a.g.e., s.40.

²¹⁸ M. İNAN, Manas Destanı, s.179-251-253.

Hicvyesinde aşağılık gördüğü Tahir Efendi'ye tevriye sanatı yoluyla köpeği vafeder. Tanzimat şairimiz Namık Kemal Hürriyet Kasidesi'ndeki iki beyitiyle buna benzer bir anlayışı devam ettirir:

Mu'ni zlimin dnyda erbb-ı denettir.
Kpektir zevk alan sayyd-ı b-insfa hizmetten.

Kilb-ı zulme kaldı gezdiğin nzende sahralar.
Uyan ey yreli şir-i jeyan bu hb-ı gafletten

Divan şiirinde köpek genellikle sahibine olan sadakatiyle konu edilir. Fakat bu sadakat şairin beklemediği ve istemediği bir sadakattir. Cnk şair sevgiliyle arasındaki rakibi, kendisini onun mahallesine yaklaştırmayan, ona saldıran, sevgilinin kapısında biraz dinlenmesine, hatta ölmesine müsaade etmeyen bir köpek olarak tasavvur eder.²¹⁹ Halk şiirinde, atasözü ve deyimlerde de köpek çoğunlukla olumsuz manada kullanılır.

Anadolu'da köpekle ilgili yaşayan bazı inançlar mevcuttur. Rüyada köpek görmek aydınlık demektir. Rüyada görülen köpek kuduz ise bu da kavgaya işarettir.²²⁰ Bir adamı kuduz köpeği rüyada ısırırsa, kırkinci gün sabaha kadar uyutulmaz. Cnk uyursa kırk birinci gün o adam mutlaka kuduracaktır.²²¹ Lohusanın kırkı cıkarken cocuk erkek ise, yaman olması için köpek cluyla sarılır.²²² Cocuğu yaşamayan kadınlar, cocuğunun yaşaması için köpek derisine hamaylı yazdırırlar.²²³ Köpeğin ulurken başını cevirdiği evden mutlaka l cıkacağına inanılır. Bunun önüne geçmek için o esnada evdeki bir ayakkabı ters cevrilir. Böyle yapılıncı o evden l cıkırmazmış.²²⁴

Tespit ettiğimiz bilmecelerde kullanılış cokluğu itibariyle keçi ve kurttan sonra gelen köpek toplam 41 bilmecede geçer. 13 bilmecede de tazı adıyla kullanılmıştır. 11 bilmecede it adıyla kullanılan bu hayvan 5 bilmecede de diğer hayvanlarla birlikte zikredilmiştir.

²¹⁹ Mustafa Nejat, SEFERCİOğLU, Nev'i Divanı'nın Tahlili, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s.312.

²²⁰ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s. 63.

²²¹ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.79.

²²² A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.28.

²²³ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.70.

²²⁴ A. Rıza, YALMAN, Cenupta Türkmen Oymakları II, s.362-492.

Ça) İnsanın hayatına yakınlığıyla bilinen köpek, bu yakınlığına rağmen insanı tavsif maksadıyla kullanıldığı bilmecelerde hep istenmeyen, hor görülen bir mahluktur. Cahil, bilmeyen insanları tavsif için kullanılır:

- 93.7 Bir koca kötek, bunu bilmeyen köpek.
417. a. Ak kutu kapağı / içi dolu yapağı / yapağı değil ipek / bunu bilmeyen köpek.
517.21 Çıt pıt / bunu bilmeyen it.
692.8 b. Çın çin bukağı / tencere kapağı / bunu bilmeyen / köyün köpeği.

Çb) Türklerde bir kahramanın vazgeçemeyeceği iki unsur olan at ve köpekten, ata yeterince önem verilmiş; at övülmüştür. Fakat, belki insana daha yakın olan köpek atın yanında ihmal edilmiştir. Tespit ettiğimiz bilmecelerin üç tanesinde atla köpek, dış görünüş itibariyle konu edilir:

- 279.2 Attan yüksek, itten alçak.
a. Attan büyük, itten küçük.
701.2 Attan yüksek, itden alçak, gardan beyaz, kömürden siyah.

Çç) Bir bilmecede genel anlayışın dışına çıkılarak adeta atla köpek birbirleriyle özdeşleştirilir:

- 344.8 k. Atta da var / itte de var / bir küçücük çöpde de var.

Çd) Dede Korkut Hikayesi'nde Kazan Han'a yardım eden çoban köpeği kara bir köpek idi. Rengine göre iki bilmecede ak köpek geçerken; beş tanesinde tercih edilen kara köpek sadakatiyle söz konusu olur:

- 518.10 Kapıda kara köpek yatar / ne bağıır, ne ısırır / ne içeri birin sokar.
a. Kapıda kara köpek yatar/ ne bağıır, ne ısırır/ kimseyi içeri sokmaz
b. Kapıda kara köpek yatar / ne bağıır, ne ısırır / içeriye kimseyi sokmaz.
518.12 Kara köpek, kapıyı bekler.

Çe) Kara köpek bir bilmecede insana transfer amacıyla kullanıldığından hor görülmüştür:

697.4 Kutu kutu yapak, yapak değil ipek, bunu bilmeyen kara köpek.

Çf) Ak renkli köpek, geçtiği bilmecelerde tembelliği ve işe yaramazlığıyla söz konusudur:

575.6 Dam üstünde ak it yatar.

597.2 h. Ak köpek / ağzını açar / kemik ağzına kaçtı.

Çg) Dede Korkut Hikayeleri'nde ve Manas Destanı'ndaki kahramanlar düşmanlarına "hain it, havlayan itler, bre itim kafir, köpeğim kafir" diyerek onları aşağılar, hakir görürlerdi. Tespit ettiğimiz bilmecelerin iki tanesinde köpek, aşağı yukarı aynı ifadelerle aşağı bir mahluk olarak zikredilmiştir:

711.6 d. Yeşil selvi değilim, yel estikçe eğilem / var git, paça köpeği, ben hercai değilim.

e. Yeşil selvi değilim, yel estikçe eğilem / var git paçacılar köpeği, ben hercai değilim.

D. GEYİK KÜLTÜ

Eski Türklerde geyik kelimesi, bütün dört ayaklı av hayvanlarını ifade ederdi. Genel olarak av hayvanı bilinen geyik Türk lehçelerinde maral, bolan (Başkurt), buğı (Kazak), suğun (Türkmen) adlarıyla da kullanılmaktadır. DLT'de geyik; yabancı olan her şey, yaban hayvanı, eti yenen hayvanlardan sığın, ceylan, dağ keçisi gibi hayvanlar, yabancı, evcil av hayvanı ve av manalarında kullanılmıştır. Yaban hayvanı manasına "keyik keligi bolsa okta" "yaban hayvanı gelecek olsa ok at" (DLT I. 26-16) ifadesinde geçer. KB'de de "keyik" olarak, bildiğimiz geyik manasına altı beyitte kullanılmıştır. Kâmûs-ı Türkî'de "geyik" adıyla "Ekseriya ormanlık dağlarda yaşayan ve ecnas-ı kesiresi olup ekseriyenin büyük ve dallı budaklı boynuzları bulunan büyük ve güzel hayvan" olarak tarif edilir.

Türk mitolojisinde geyik; güzelliği, inceliği, fedakarlığı ve merhameti ile sevimli bir yaratık olarak görülür. Yol göstericiliği ise onunla ilgili önemli bir motiftir. Güney Sibiryaya Masallarında geyik, avlanan bahadırı mağaralara götüren

kılavuzdur.²²⁵ Türk yaratılış destanlarında geyik bir “ulu ana”dır. Çin kaynaklarına göre Göktürkler bir dişi geyikten türemişlerdir. Kültür ve dil bakımından Türklerle akraba sayılan Fin-Ugor kavimleri geyik neslinden geldiklerine inanırlar. Bunun yanında Moğolların da bir dişi geyik ataları olduğu anlatılır.²²⁶

Oğuz Kağan Destanı’nda, sefere çıkacağı zaman Oğuz Kağan’a yol gösteren ve seferin sonunda yere oturan hayvan kurt idi. Hunlarda ise buna benzer bir rehberliği geyik üstlenmiştir. Bir Hun efsanesi bu motifi hikaye eder:

“Eski Hun avcıları kendi adetlerine göre bir sürgün avı yapıyorlarmış. Avlana, avlana bir bataklığa gitmişler. Bu sırada nereden geldiğini bilmedikleri bir dişi geyik çıkmış karşlarına. Bu dişi geyik bataklıktan yol göstermiş. Bazen gidiyor, bazen de durarak onlara bakıyormuş. Avcılar geyiği ha vurduk, ha vuracağız derken, iyice bataklığın içine girmişler. Az sonra bataklığın öbür kenarı görünmüş. Halbuki Hunlar bu bataklığı geçilmez bir okyanus kadar büyük görürlermiş. Bataklığın karşı yakasında ise düşmanları İskitlerin memleketi varmış. Hun avcıları İskit memleketine ayak basar basmaz geyik de birdenbire kaybolmuş.²²⁷”

Ergenekon’a giren Türklere bir dişi geyik yol göstermiştir. Oğuz Kağan ormandaki canavarı yakalamak için geyiği yemlik olarak kullanır.²²⁸ Dede Korkut Hikayeleri’nde geyik, kılavuzluğunu, kutsallığını yitirerek sadece bir av hayvanı olarak karşımıza çıkar. Dirse Han, oğlunun avcılık ve savaşçılık marifetini geyik avında sınamak ister.²²⁹ Kazan Han’ın oğlu Uruz, geyik avlayarak kendisini babasına ispatlar.²³⁰ Bir başka hikayede Kazan Bey, “Yata yata yanımız ağrıdı... av avlayalım, kuş kuşlayalım, yabani geyik yıkalım” der.²³¹ Bamsı Beyrek, beşik kertme nişanlısı Banı Çiçek’in otağına, önüne çıkan bir geyik sürüsünü kovalayarak, tesadüfen gelir.²³² Bir yerde de geyik, Dede Korkut tarafından “Yerin otlaklarını geyik bilir.” sözleriyle adeta övülür.²³³ Kazan Bey Oğlu Uruz Bey Hikayesi’nde, uzaktan tozu

²²⁵ Türk Mitolojisinde geyikli mağaralar en önemli motiflerden biridir. İslamiyetin kabulünden sonra bu motif Anadolu’da bilhassa Ramazan gecelerinde okunan Muhammediye v.s. kitaplarda da görülür. (Daha geniş bilgi için bk. B. ÖGEL, a.g.e., s.24-578).

²²⁶ B. ÖGEL, a.g.e., s.569-575-577.

²²⁷ B. ÖGEL, a.g.e. s.578.

²²⁸ M. URAZ, a.g.e., s.297-298; İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.120.

²²⁹ M. ERGİN, a.g.e., s.28.

²³⁰ M. ERGİN, a.g.e., s.93.

²³¹ M. ERGİN, a.g.e., s.38.

²³² M. ERGİN, a.g.e., s.62.

²³³ M. ERGİN, a.g.e., s.16.

dumana katarak gelen düşman ilk bakışta geyik sürüsüne benzetilir.²³⁴ Türk destan kahramanları tanımadıkları bir kişiyle karşılaştıklarında “Geyiğin tüyü olur, kişinin adı, soyu olur. Adın ne?” diye sorarak,²³⁵ kısmen insanla geyiği özdeşleştirirler.

Eski Türklerin kurbanlık hayvanları arasında geyik de yer alır.²³⁶ Bazen ıdık (serbest bırakma) olarak da kurban edilir.²³⁷ Bazı Türk boyları geyiğin ölümsüzlük otunu²³⁸ yiyerek ölümsüzlük kazandığına inanır ve bu nedenle onu ölümsüzlük timsali kabul ederlerdi.²³⁹ Göktürklerin hakan soyunun damgası da ölümsüzlük sembolü geyik idi. Bu nedenle Göktürk hükümdarlarının Çin’e gönderdikleri hediyeler arasında atla beraber geyik kuyruğu da yer alır.²⁴⁰

Davullarının çemberini çoğunlukla geyik derisiyle kaplayan,²⁴¹ bu deri üzerine geyik resmi çizen ve davul tokmaklarını geyik boynuzundan yapan²⁴² Türk şamanları ayinlerde ruhlarla temasa geçmek istedikleri zaman yine geyik boynuzlu maske takarlardı.²⁴³ İslamiyetin kabulünden sonra bazı dervişler bu şaman geleneğini devam ettiricesine geyiğe binip, geyik boynuzlu şapkalar taktılar. Bunlardan biri Geyikli Baba adıyla bilinir.²⁴⁴ Anadolu’da da bugün Boz Geyikli adıyla bilinen bir derviş ve ziyaret yeri vardır.²⁴⁵ Eski Türk inancına göre geceyi temsil eden geyik, Anadolu insanının inançlarına da nazardan koruduğu düşüncesiyle girmiştir. Anadolu’nun birçok yerinde nazardan korunmak için evlerin kapısı üzerine geyik boynuzları asılır, bazen de geyiğin kabartma resmi evin dış duvarına hakedilir.²⁴⁶

Geyik Anadolu’da olduğu gibi Orta Asya’da da Türk halklarının zihinlerini ve hislerini harekete geçiren hayvanlardan biridir. Bu nedenle Orta Asya sanatının vazgeçilmez bir unsurudur. Orta Asya Türk resim ve kabartmalarında geyikler çoğu zaman vahşi hayvanların pençeleri arasında gösterilmiş ve yüzlerinde can veren bir

²³⁴ M. ERGİN, a.g.e., s.94.

²³⁵ Türk Dünyası El Kitabı III, s.16.

²³⁶ E. ESİN, a.g.e., s.5.

²³⁷ A. İNAN, Şamanizm, s.99.

²³⁸ Bu ot ancak efsanevi hayvanların yaşadığı farzedilen Kutlu Dağ’da yetişirdi.

²³⁹ E. ESİN, a.g.e., s.39.

²⁴⁰ E. ESİN, a.g.e., s.95-103.

²⁴¹ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.446.

²⁴² A. İNAN, Şamanizm, s.95-96.

²⁴³ L. LIGETI, a.g.e., s.336; B. ÖGEL, a.g.e., s.39.

²⁴⁴ Daha geniş bilgi için bk. B. ÖGEL, a.g.e., s.29; A. İNAN, a.g.e., s.83.

²⁴⁵ Daha geniş bilgi için bk. A. Rıza, YALMAN, Cenupta Türkmen Oymakları I, s.33.

²⁴⁶ A. ÇAY, a.g.e., s.61.

mahlukun hisleri canlandırılmıştır.²⁴⁷ Göktürklerde farklı olarak; yapılan resimlerde geyik, ebedi hayatın timsali olarak kanatlı tasvir edilmiştir.²⁴⁸

Anadolu masallarında çok geçen Ala Geyik, Kaf Dağı'nda oturan Tepegöz'ün kızıdır. İnsanları peşinden sürükleyerek Kaf Dağı'nın ardına götürür ve onlara kötülük yapar. Ziya Gökalp'in "Ala Geyik" şiiri de buna benzer konuyu işler. Anadolu'nun güney illerinde yakın zamana kadar anlatılan "Ala Geyikli" hikayesinde de Alageyik kötü bir dev anasıdır.²⁴⁹ Bunlara bakarak Ala Geyik türünün Türklerde pek itibar görmediği söylenebilir.

Tespit ettiğimiz bilmecelere geyik yeterince yansımamış olup 6 bilmecede zikredilerek ayı ve kaplandan sonra gelmiştir. Genellikle av hayvanı olarak bilinen ve engin arazilerde yaşayan geyik, yerleşik hayata geçildikten sonra Türklerin içtimaî yaşantısından uzaklaşmış, yabancılaşmıştır. Fakat masumiyeti ve her zaman saldırıya maruz kalışıyla bir sembol olarak bazen kullanılır.

Da) Dede Korkut Hikayesi'nde kalabalık düşman geyik sürüsüne benzetilmiştir. Tespit ettiğimiz bilmecelerin beşinde de geyik çokluk ifadesi için kullanılır:

524.23 Derenin o yüzü, bu yüzü; içinde geyik izi.

b. Şu derenin öte yüzü, beri yüzü, üstünde geyik izi.

547.6 Şu derenin o yüzü, bu yüzü, dopdolu geyik izi.

a. Şu tepenin öte yüzü, beri yüzü, sıralanmış geyik izi.

Db) Menfi manada kullanılmayan geyik bir bilmecede de genellikle yaşadığı kayalık araziyle birlikte zikredilmiştir:

814.8 a. Yalçın kayada geyik otlar.

E. ASLAN KÜLTÜ

Türk lehçelerinde arslan, arıslan, arıstan, arstan ve yolbar adlarıyla karşılanan bu hayvan Türkiye Türkçesinde çoğunlukla aslan imlasiyle kullanılır. Eski Türklerin hakimiyet sağladıkları coğrafyada aslan bulunmaması, onları bu güç ve kudret

²⁴⁷ B. ÖGEL, a.g.e., s.355, şekil 43; E. ESİN, a.g.e., s.40.

²⁴⁸ E. ESİN, a.g.e., s.95

²⁴⁹ A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.129-133.

timsali hayvandan uzak tutmaya yetmemiştir. Kurt nasıl yırtıcılığı ve kudretiyle Türklerde bir sembol olarak kabul edilmişse, aslan da aynı şekilde eski Türklerden günümüze bu yönüyle benimsenmiştir. Yaşadıkları bölgelerde bulunmaması Türklerin aslandan yararlanma imkanını ortadan kaldırmıştır. Fakat umumiyetle karadaki hayvanların en güçlüsü sayılan, hatta ormanlar kralı farzedilen aslanın adını bir ünvan²⁵⁰ olarak kullanmışlardır. Destan ve hikayelerde kahramanın benzetildiği güçlü hayvanlar arasında aslan da bulunur. Çünkü o yiğitliğin, mertliğin timsalidir. Manasın yendiği Kalmuk komutanlarından Tagılık Bahadır, Esen Han'a nasıl yenildiklerini anlatırken Manas'tan "aslan" diye bahseder. Manas'ın arkadaşları da daha çocuk yaşta ona "Aslan Manas" adını takmışlardı. Zaten Manas'ın annesi Çayırda Hatun ona hamileyken, çocuğuna gücünü ve kahramanlığını vereceği düşüncesiyle kaplan veya aslan (çok nadir bulunmasına rağmen) eti yemekte ısrar etmiş, uzun arama ve gayretler neticesinde bu muradına ermişti.²⁵¹ Dede Korkut Hikayeleri'nde aslan cesur ve yiğit anlamında kullanılır. Burada da bahadırlar çoğunlukla aslana benzetilir. Karısı Selcen Hatun, Kanturalı'ya "övünürse erkek övünsün, aslandır" diyor.²⁵² Salur Kazan, oğlu Uraz'a "Alpım Uruz aslanım Uruz" diyerek onu aslana benzetiyor.²⁵³ Yine Salur Kazan "Ak sazın aslanında bir köküm var" sözleriyle cesaret ve kudretini aslandan aldığını ima ediyor.²⁵⁴ Yigenek, Bayındır Han'ı "Amıt suyunun aslanı" diyerek övüyor.²⁵⁵ Hikayelerde büyük cesaret gösteren kahraman kadınlar için de "aslan" denir. Kendisi uyurken gelen düşmanı basıp dağıtan Selcen Hatun'a Kanturalı, "Kurumsu kırk tutam kara saçlım, aslan soyu sultan kızı" diyor.²⁵⁶ Tepegöz Hikayesi'nde Basat, Tepegöz'e kim olduğunu tanıtırken, "Anamın adını dersin kükremiş aslan" diyerek aslan soyundan geldiğini belirtiyor.²⁵⁷ Kanıkey'in babası Temir Han, kızı Kanıkey'i Manas'a vermek için babası Cakıp Han'dan kalın olarak istediği hayvanlar arasında, ender bulunduğu için büyük kıymeti haiz iki de aslan vardır.²⁵⁸

²⁵⁰ Türk kahramanlarına aslan ünvanı verildiğini Kaşgarlı Mahmud da eserinde belirtmiştir. (bk. Kaşgarlı MAHMUD, DLT I, s.356-27).

²⁵¹ A. İNAN, Manas Destanı, s.8-10-12.

²⁵² M. ERGİN, a.g.e., s.140.

²⁵³ M. ERGİN, a.g.e., s.202.

²⁵⁴ M. ERGİN, a.g.e., s.196.

²⁵⁵ M. ERGİN, a.g.e., s.145.

²⁵⁶ M. ERGİN, a.g.e., s.141.

²⁵⁷ M. ERGİN, a.g.e., s.161.

²⁵⁸ A. İNAN, a.g.e., s.54.

“Aslan yavrusu yine aslandır²⁵⁹” atasözü ile çocuğunun erkek mi yoksa kız mı olduğunu merak eden Kazılık Koca’ya söylenen “Ela gözlü helalini hamile koydun aslan oldu²⁶⁰” sözleri Dede Korkut Hikayeleri’nde yeni doğan erkek çocukların da aslana benzetildiğini gösteriyor. Hikayelerin birkaç yerinde aslan yırtıcılığı, vahşiliğiyle konu edildiği için olumsuz manada kullanılmıştır. Kanturalı, Selcen Hatun’u almak için bir imtihana razı olur. Bu imtihan güç ve cesarete dayanır. Karşısına bir aslan çıkarırlar. Aslanı öldürebilirse kızı alacaktır. Kanturalı’nın yeneceği bu aslan için arkadaşları, “canavarlar sultanı kükremiş aslan kıran” sözlerini sarfederler.²⁶¹ İnsan etine susamış Tepegöz de Oğuz halkı arasında kükremiş bir aslana benzetilir.²⁶²

Yukarıda Basat’ın aslan soyundan geldiğinden söz açmıştık. Oruz Koca oğlu Basat, düşman baskınında bir çadırda unutulur. Daha sonra onu bulan bir aslan emzirerek büyütür.²⁶³ Türk destan ve efsanelerinde kahramanlar güçlü yabancı hayvanların sütleriyle beslenir ve yiğitlik gücü kazanırlar. Bu açıdan Tepegöz’ü de sıradan bir insan değil, gücünü böyle bir hayvandan alan olağanüstü kahraman Basat öldürür. Basat’ın bir aslan tarafından beslenmesi ile başka bir Türk efsanesindeki Türk’ün ecdadının dişi kurt tarafından beslenmesi temi arasında bir benzerlik varsa da Türk mitolojisinde aslan ana motifi, kurt ana motifi kadar karakteristik değildir. Dede Korkut Hikayeleri’ndeki aslan motifi Ziya Gökalp’in dikkatini çekmiş; Gökalp farklı bir yaklaşımla “Oğuzların şarkta iken totemleri kurt idi. Garba gelince, aslanın kurttan daha cesur olduğunu görünce, aslan totemini de kabul ettiler. Tabii siretlerini de iptida kurtlara, daha sonra aslanlara uydurdular.” diyor.²⁶⁴ Dişi aslan tarafından emzirilme motifi Tatar Türklerinin bir efsanesinde de görülür. Bu efsaneye göre “Hamile bir kadın odun toplamak üzere nehrin yakınlarına gelir, burada doğurur.²⁶⁵ Fakat çocuğunu sarmak için ot toplamaya gittiği sırada bir kuş olarak Karadağ’ın eteğine bırakır. Çocuk tesadüfen bir aslan yuvasına düşer. Aslanlar kendi yavruları ile bu çocuğu da emzirerek büyütürler... Tatar kavmi bu

²⁵⁹ M. ERGİN, a.g.e., s.169.

²⁶⁰ M. ERGİN, a.g.e., s.150.

²⁶¹ M. ERGİN, a.g.e., s.131.

²⁶² M. ERGİN, a.g.e., s.157.

²⁶³ M. ERGİN, a.g.e., s.152.

²⁶⁴ Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.268.

²⁶⁵ Anadolu köylerinde doğum işini yabanda, habersiz ve yalnız yapan kadınlar, köyün diğer kadınları tarafından övülür. Bu yüzden aşiret gelinlerinin çoğu çocuğunu davarda, yolda, yabanda doğurmaya çalışır. (Daha geniş bilgi için bk. A. Rıza, YALMAN, a.g.e., s.255); Aşık Veysel’i de annesi Gülizar yalnız başına bir çalı dibinde doğurmuştur. Veysel de aynı çalı altına gömülmeyi vasiyet etmiş, bu vasiyeti yerine getirilmiştir. (bk. Yavuz Bülent, BAKİLER, Aşık Veysel, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.2-9-24).

çocuğun soyundan gelir.²⁶⁶ Bütün bunlara rağmen Türkler aslanı totem kabul etmemişlerdir. Yaşadıkları bölgelerde çok nadir bulunması nedeniyle kurban edememiş, inanç ve şaman dualarında da yer vermemişlerdir. Fakat sanat eserlerinde aslan motifi vazgeçilmez bir unsurdur. İç Asya'da yok denebilecek kadar az olan aslan, Türk hükümdarlarına hizmet eden sanatçılar tarafından hayalden tasvir edilerek çizilirdi.²⁶⁷ Bu tarz sanat Selçuklulara kadar devam etmiş; onlar da pek çok aslan heykel ve kabartmaları yapmışlardı.²⁶⁸ Esasen aslan motifi Budizm kaynaklı olup, bir dönem Türklerin Budizmi kabul etmeleriyle sanatlarına girmiştir.²⁶⁹ Türkler zamanla mertlik ve cesaret bakımından aslana duydukları sevgiyi pekiştirerek, onu özel ad ve ünvan olarak kullandılar. Alparslan, Kılıçarslan gibi Selçuklu hükümdarları buna örnek gösterilebilir. Bu isimler günümüzde de beğenilen, tercih edilen isimler arasındadır.

Türk atasözleri, deyim ve benzetmelerine aslan, hakimiyet kabul etmeyişi, cesareti, kudreti ve kral telakki edilişiyle konu olur. Türk masallarında aslan hilekar tilkinin karşısında daima mağluptur. Divan şiirine de can alıcılığı ve hile bilmezliğiyle girer. Pençesi tarağa benzetilir.²⁷⁰ Tanzimat şairi Namık Kemal bir beyitinde Osmanlı devletini içinde bulunduğu sıkıntılı duruma rağmen, büyüklüğü ve azametiyle yaralı, kükremiş bir aslana benzetir.

Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahrâlar
Uyan ey yâreli şîr-i jeyan bu hâb-ı gafletten

Tespit ettiğimiz bilmecelerin 57'sinde geçen aslan, bunların 19'unda arslan imlasıyla tercih edilmiştir. Bu zikrediliş çokluğuyla oğlaktan sonra gelir. Anadolu'da yaşamadığı halde bu zikrediliş çokluğuna sahip olması onun azamet ve kudretiyle ilgilidir. Bilmecelerin 8 tanesinde diğer hayvanlarla kullanılmıştır.

Ea) Bilmecelerin çoğunda aslan, dağdan taştan gelişi ve duruşuyla ele alınmıştır. Bu bilmecelerde kendine olan güveni ve kuvveti üzerinde durulur:

447.20 Dağdan gelir, taştan gelir, eğerlenmiş aslan gelir.

²⁶⁶ Meydan Larousse, Aslan Maddesi.

²⁶⁷ B. ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, s.51; E. ESİN, a.g.e., s.64.

²⁶⁸ Meydan Larousse, Aslan Maddesi

²⁶⁹ E. ESİN, a.g.e., s.93.

²⁷⁰ M. N. SEFERCİOĞLU, a.g.e., s.391.

487.9 Gelişi arslan gibi / duruşu kaplan gibi / yayılır hasır gibi / süzülür esir gibi.

1. Dağdan gelir, taştan gelir / başı yularsız arslan gelir.

872.1 Dağdan celur dağ cibi, eğerli aslan cibi, eğilir su içmeye, bağırir oğlak gibi.

Eb) Bir bilmecede aslan dış görünüşüyle, büyüklüğüyle ele alınır:

283.6 İki dağ arasında aslan yatar.

Ec) Aslanın yırtıcılığı ve vahşiliği de bazı bilmecelerde göze çarpar:

551. Dağdan gelir hey, taştan gelir hey, aç arslanmış, arslan gelir hey.

715.31 k. Dağdan gelir,taştan gelir / kudurmuş aslan gelir /ard ayağını aldırılmaz, başına yular saldırmaz.

e. Dağdan gelir, taştan gelir / bir kudurmuş aslan gelir.

Eç) Cesareti ve yürekliliği bir bilmecede ağır basar:

764.5 Tek Direkli, arslan yürekli.

Ed) Bazı bilmecelerde insana vasfedilir; insanın en atak ve güçlü olduğu ömür devresi için bir benzetme unsuru olarak kullanılır:

938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara

b. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.

- c. On uşak / yirmi deli / otuz aslan / elli inek / altmış öküz / yetmiş kömü / seksen deve / doksan tavuk / yüzde koy çuvala, vur duvara!

Ee) Yaratılışı itibariyle aslan ehlileşmeyen zaptedilmez bir hayvandır. Birkaç bilmecede bu özelliği dikkat çekicidir:

- 715.19 Yularsız arslan.
715.31 b. Dağdan, taştan gelir ağzı açık / bir yularsız aslan gelir
h. Dağdan gelir, taştan gelir / başı yularsız aslan gelir.
k. Dağdan gelir, taştan gelir / kudurmuş aslan gelir / ard ayağını aldırılmaz, başına yular saldırmaz

Ef) Bazı bilmecelerde farklı bir yaklaşımla aslan adeta alay konusu yapılır:

- 429.7 Dağdan gelir, taştan gelir, g..ü akça bir aslan gelir.
526.4d. Aslan yatdı / Arap bindi.

F. KAPLAN (PARS) KÜLTÜ

Eski Türklerde tonga, yolbars adlarıyla kullanılan kaplan da bir kült meydana getirmiştir. Yırtıcı bir hayvan olduğundan , kurt ve aslan gibi anlaşılması; güç ve iktidar sembolü olarak kullanılmıştır. Türk destan kahramanları bu yönden kaplana benzetilir. Manas'ın annesinin pars etine duyduğu önüne geçilmez isteğinden bahsetmiştik. (bk. aslan kültü) Manas Destanı'ndaki bütün iyi kahramanların lakapları arasında -kurt ve aslanla beraber- kaplan da bulunur.²⁷¹ Hatta kaplan lakabı bir yerde kahramanca savaşan Kanıkey için de kullanılır. Daha önce aslan kültünden bahsederken Manas'ın kızı Kanıkey'i vermek için Temir Han'ın istediği kalından söz açmıştık. Temir Han'ın istediği kalında 7 de pars vardır.²⁷²

Dede Korkut kahramanlarından Bayındır Han için iki yerde “Karacuşun kaplanı” ifadesi kullanılıyor.²⁷³ Bu benzetme bir yerde de Salur Kazan için kullanılıyor.²⁷⁴ Hikayelerin bir yerinde Bamsı Beyrek için “pehlivanların kaplanı

²⁷¹ A. İNAN, a.g.e., s.8-20-57-101.

²⁷² A. İNAN, a.g.e., s.54-61.

²⁷³ M. ERGİN, a.g.e., s.82-145.

²⁷⁴ M. ERGİN, a.g.e., s.38.

boz-oğlan” deniyor.²⁷⁵ Kazan Bey yiğitliğini ve cesaretini ifade ederken “Ak kayanın kaplanının erkeğinde bir kkm var” diyor.²⁷⁶ Boğaç Han, kana bulanmış halini gördüğü zaman “yoksa kaplandan mı oldu” diye soran annesine, “Kazılık Dağı’nın kaplanına beddua etme” diyerek adeta bu hayvanı müdafaa eder.²⁷⁷ Fakat Tepegöz’n vasfı olarak kullanıldığı yerde kaplan; yırtıcılığı, vahşiliğiyle konu olur. Kazan Bey Basat’a Tepegöz’den bahsederken, onun için “kara kaplan oldu Tepegöz” ifadesini kullanarak onun kan emici, insan etine susamış bir canavar olduğunu anlatır.²⁷⁸

Gücü ve kudretiyle Türklerce benimsenen kaplan veya pars Uygurlarda bir dönem kahramanlık timsali olmuş ve hükümdar nvanı olarak tercih edilmiştir.²⁷⁹ Yönlerin birer hayvan timsali bulunan Hun Türklerinde ak-pars batının sembolüydü. nc yılına adını verdiği 12 Hayvanlı Takvime göre ise doğuyu temsil ederdi.²⁸⁰ Türk mitolojisinin büyük kahramanlarının çoğu kaplan yılında doğmuştur.²⁸¹ Bunlardan biri Almambet olup “Kaplan Doğan” lakabını almıştır.²⁸²

Eski Türkler Orta Asya’da yaşayan, “yolbars” adını verdikleri bir kaplan cinsini ehlileştirerek av maksadıyla kullanmışlardı.²⁸³ Bunun dışında kaplandan pek yararlanamamış, kurban edememiş, herhangi bir unsurundan da istifade edememişlerdir. Fakat Eski Türk resim ve heykellerinde kaplanla ilgili motifler mevcuttur.²⁸⁴ şaman dualarında da kaplan hemen hiç zikredilmemiştir.²⁸⁵

Türk destan ve hikayelerinde aslan gibi kaplanın da gücü ve kudretiyle önemsendiğini görüyoruz. Fakat aslan gibi, kaplan sonraki devirlerden günümüze bir isim olarak taşınmamış, söz değerlerimizde aslan kadar kullanılmamıştır. Sıcak memleketlere mahsus olan kaplanın, Eski Türklerde bir kült olabilecek kadar işlenmesini ancak onun tahakkümü kabul etmeyişine ve kuvvetine bağlayabiliriz.

²⁷⁵ M. ERGİN, a.g.e., s.60.

²⁷⁶ M. ERGİN, a.g.e., s.196.

²⁷⁷ M. ERGİN, a.g.e., s.32.

²⁷⁸ M. ERGİN, a.g.e., s.157.

²⁷⁹ E. ESİN, a.g.e., s.93.

²⁸⁰ E. ESİN, a.g.e., s.47-92.

²⁸¹ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.528.

²⁸² Kara Hanın er oğlu / Kaplan doğan Almambet / Gel bıyığını kestiriver. (bk. M. KAPLAN, a.g.e., s.71).

²⁸³ B. ÖGEL, Türk Kültürünün Geleşme ağları I, s.10.

²⁸⁴ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.33, şekil 7.

²⁸⁵ Yalnız bir şaman duasında kaplan ismini tespit edebildik: “... kara ubar kaplanım... abı cılanı at etken” yani kara benekli kaplanım... su yılanını at etmiş. (bk. A. İNAN, şamanizm, s.137).

Aslan kadar benimsenmeyen kaplan zikrediliş çokluğu itibariyle tespit ettiğimiz bilmecelerin 8 tanesinde geçip sığırdan sonra gelir.

Fa) Bilmecelerin bir tanesine heybetiyle konu olur:

487.1a. Gelişi aslan gibi / duruşu kaplan gibi / yayılır hasır gibi / sürünür esir gibi.

Fb) Üç bilmeceye kürkünün rengiyle girer:

487.23 Alası kaplan alası; yelesi kızlar yelesi; bunu bilen bilesi, bilmeyen otuz iki kız veresi.

52.16 Alası kaplan alası; bilenler bilesi, bilmeyenler otuz iki köy veresi.

945.2 f. Sarı arslanım yatdı / kara kaplanım kalktı.

Fc) Aşağıya aldığımız bilmecelerde de kaplan insanın olgunluk devresini timsalen kullanılmıştır:

938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara!

b. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.

c. On uşak / yirmi deli / otuz aslan / elli inek / altmış öküz / yetmiş kömüş / seksen deve / doksan tavuk / yüzde koy çuvala, vur duvara!

G. BOĞA-ÖKÜZ KÜLTÜ

Sürekli hareket halindeki Eski Türklerde ekonomik açıdan at ve koyun sürüleri, ağır ve hantal olan öküz, boğa, inek gibi hayvan sürülerinden daha çok önemsenirdi. Ekonomik bakımdan boğa ve öküzden pek istifade etmeyen Türkler bazı inanç ve geleneklerinde bilhassa öküze gereken ehemmiyeti vermişlerdi. Boğa ise Türk destan ve hikayelerinde umumiyetle kurban edilecek, alış verişlerde takas edilecek bir hayvandır. Manas'ın kazandığı bir savaşın ardından Kırgız halkı 90 tane boğa kurban eder.²⁸⁶ Bamsı Beyrek boğasını bir yay kirişiyle takas eder.²⁸⁷ Hikayelerde boğa bazen kahramanın yenmesi gereken bir canavardır. Elmas mızrak gibi boynuzuyla²⁸⁸ sert taşı un gibi öğüten,²⁸⁹ mermer taşı öğütüp dilimleyen²⁹⁰ bir boğa bahadırın karşısına çıkarılır. Yenmesi istenir. Genel anlayış böyle olmakla beraber Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda ise başta canavar olarak gösterilen boğa, Dede Korkut tarafından Dirse Han'ın oğluna verilen "Boğaç" adıyla adeta bir sevimlilik kazanır.²⁹¹ Bir Altay efsanesinde de kırk boynuzlu canavar bir boğadan bahsedilir.²⁹²

Pazırık kurganlarından birinde bulunan boğa resmi Altay Türklerinde onun belki kutsal sayıldığına bir işaret olabilir.²⁹³ Bunun dışında Türklerce boğanın mukaddes sayıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Yalnız bir şaman duasında boğadan "kudretli ve mucizevi mahluk" diye bahsedilir.²⁹⁴

Öküze gelince, Eski Türklerin inanç ve mitolojilerinde bir öküz motifi vardı diyebiliriz. Hatta Türkler dünyayı öküze yüklemişlerdi. Diğer milletler gibi Türkler de dünyanın bir hayvan üzerinde durduğuna inanırlardı. Bu hayvan bir öküzdü. Kırgızlara göre yerin altındaki okyanusun üzerinde kalın bir bulut tabakası vardır. Dünya bu bulutun üzerindeki bir kayanın üstünde bulunan boz öküzün boynuzları üzerinde dururdu. Altay Dağları'nın kuzey batısında yaşayan Teleüt Türklerine göre dünya kendisine koşulan dört öküz tarafından tutulurdu. Türkler tabî bir olay olan

²⁸⁶ A. İNAN, Manas Destanı, s.21.

²⁸⁷ M. ERGİN, a.g.e., s.81.

²⁸⁸ M. ERGİN, a.g.e., s.130.

²⁸⁹ M. ERGİN, a.g.e., s.24.

²⁹⁰ M. ERGİN, a.g.e., s.129.

²⁹¹ M. ERGİN, a.g.e., s.26.

²⁹² B. ÖGEL, a.g.e., s.59.

²⁹³ B. ÖGEL, a.g.e., s.139, şekil 26.

²⁹⁴ Ey yerin kudretli boğası! Ey bozkırların kudretli atı! ... Ey yerin kudretli ve mucizeler yaratan boğası! Gel bana söyle. (bk. A. İNAN, Şamanizm, s.116).

zelzeleyi de öküzün boynuzlarını sallaması gibi mitolojik bir nedene bağlarlardı.²⁹⁵ Sarı, gök ve boz renkleriyle anılan öküz Uygurların Türeyiş Destanı'nda kahramanın yiyecek etini teşkil eder. Oğuz Kağan Destanı'nda da Oğuz Kağan'ın ayakları öküze benzetilir.²⁹⁶ Manas; karısı Kanıkey'e, kendisi öldükten sonra oğlu Semetey'in düşmanları tarafından gök öküze bindirilmesine izin vermemesini söyler.²⁹⁷ Bu, Kırgızlarda gök renkli öküzün makbul olmadığına bir işaret olabilir.

Öküz, Türklerin kurbanlık hayvanları arasında da yer alır. Eski Türklerce en makbul kurban hayvanı yak denilen Tibet öküzü idi.²⁹⁸ Atınkine benzeyen uzun kuyruğunu tuğ maksadıyla kullanırlardı.²⁹⁹ Ender bulunan ve ele geçirilmesi zor bir hayvan olduğundan onun yerine çoğunlukla başka bir öküz yahut at kurban edilirdi.³⁰⁰ Yani kurban olarak makbuliyet açısından Tibet öküzü, at dahil bütün hayvanlardan önce gelirdi. İlk zamanlar dini ve sihri ayinlerde daima Tibet öküzü kurban edildiğini belirten Ziya Gökalp ise, at kurbanının yaygınlaşmasını ve kuyruğundan tuğ yapılmasını Tibet öküzünün ender bulunmasına, ele geçirilme zorluklarına değil, Türklerin Altay bölgesinden uzaklaşarak artık Tibet öküzü bulamamalarına bağlamıştır.³⁰¹

Türklerin sak kemiğinden sürahiler yaptıkları³⁰² öküz, 12 Hayvanlı Takvimin de ikinci yılını teşkil ederdi. Kaşgarlı'ya göre birbirleriyle vuruşan, tos yapan öküzlerin sembolü oldukları bu yılda savaşlar artarmış.³⁰³

Ga) Tespit ettiğimiz bilmecelerin bir tanesinde öküzle birlikte zikredilen boğa bu bilmecede de sevimli bir yaratık olarak tasavvur edilir:

285.4 c. Har haracık, harman daracık / iki çift öküz, bir boğacık.

Daha önce Dede Korkut Hikayesi'nde ad olan boğaya bir sevimlilik kazandırıldığından bahsetmiştik. Tek bilmecelik zikrediliş azlığı boğanın zamanla

²⁹⁵ Daha geniş bilgi için bk. B. ÖGEL, Türk Mitolojisi II, s.273-274-275.

²⁹⁶ M. URAZ, a.g.e., s.298.

²⁹⁷ A. İNAN, Manas Destanı, s.179.

²⁹⁸ W. RADLOFF, Tibet öküzüne "sarlık" adı verildiğini belirttikten sonra, fiziki görünüşü ve huyu hakkında teferruatlı bilgi verir. (bk. W. RADLOFF, a.g.e., s.276-277).

²⁹⁹ Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.380.

³⁰⁰ M. URAZ, a.g.e., s.230.

³⁰¹ Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.380.

³⁰² Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.368.

³⁰³ Kaşgarlı MAHMUD, DLT I, Çev. Besim ATALAY, TDK, Ankara, 1992, s.347-5.

söz değerlerimizden uzaklaştığını gösterir. Öküz ise 107 bilmecelik azımsanmayacak bir kullanılış çokluğuna sahip olup, bu itibarla eşekten sonra gelir. Öküzün bilmecelere bu çoklukla aksetmesi günümüze önemini fazla yitirmeden gelebildiğini gösterir. Bunun yanında öküzün sade göçebelikte değil, yerleşik hayatta da mühim olduğunu belirtmekte fayda vardır. İnsan ve toplum hayatına fayda fonksiyonuna sahip oluşu, bilmecelerde kullanılış oranının yüksek olmasını sağlamıştır. Konar-göçerliği bırakan ve bunun tabii neticesi olarak da günümüze kadar tarımla uğraşlarını devam ettiren Türklerde, çift sürmek için kullanılan başlıca hayvan öküz olmuştur. Bilmecelerde sarı, gök, kırmızı, kara, boz, al, siyah renklerle de anılan öküz genellikle bazı meyvelerin, ev eşyası ve tarım aletlerinin; salyangoz, arı, sülük gibi hayvanların, yiyecek maddelerinin, odun, kömür türü yakacakların, ateşin, çam ağacının, giyecek malzemelerinin (çarık) benzetildiği bir hayvan durumundadır. Renginin çeşitliliği, iriliği, boynuzlu oluşu ve insan hayatına yakınlığı benzetmelerde tercih edilmesini sağlamıştır.

Gb) Tespit ettiğimiz bilmecelerin iki tanesinde öküz sevimli ve minik bir hayvan olarak karşımıza çıkar:

- 141.10 Melmelecik, yol daracık, dört öküzçük, bir danacık.
145.13 Mar maracık, yer daracık, dört öküzçük, bir malacık.

Gc) Bilmecelerin bir tanesine oburluğuyla konu olur:

- 182.7 Bir öküzüm var, samanı yer doymaz.

Gd) Bazı bilmecelerde de öküz insan hayatının olgunluk devresi için kullanılmıştır:

- 938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.
- a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara!

- b. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.
- c. On uşak / yirmi deli / otuz aslan / elli inek / altmış öküz / yetmiş kömüş / seksen deve / doksan tavuk / yüzde koy çuvala, vur duvara!

H. AYI KÜLTÜ

KB'de ve DLT'de adığ olarak kullanılan ayının da Türk mitolojisinde yeri vardır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un göğsü ayıya benzetildiği gibi, yine Oğuz ormandaki gergedanı avlamak için bir ağaca yemlik diye geyikten sonra ayıyı bağlamıştır.³⁰⁴ Destandaki bu ayı motifi, iriliği ve ancak olağanüstü kahramanlık neticesi öldürülebilen bir hayvan oluşuna dayanır.

Yakut ve Altay Türkleri ayıyı mukaddes sayar ve adı üzerine yemin ederler. Ayı Andı dedikleri bu yemin türü, kartal andından sonra en itibar edilenidir. Altaylılar ayının suçlulara ceza vereceğine inanırlar. Ayı andı içecek Altaylı bir ayı derisi üzerine oturarak, burun deliklerini öper. Yakut Türkü ayı andı içeceği zaman, evine getirilen ayı kafası, üzerinde yağla dolu kap bulunan ocağın önüne konur. Yemin eden kişi “eğer yalan söylersem bu yağ karnımı delsin. Ayı beni yesin. Ayı kafasını ısırduğım gibi o da beni ısırır.” diyerek kafayı ısırır. Ayı kafası bulamadıkları zaman Yakutlar at kafası üzerine yemin ederler.³⁰⁵

Altay şamanizminde de ayının müstesna bir yeri vardır. Şamanistlere göre ayı orman ruhlarının temsilcisidir. Tabu sayıldığından adı söylenmez. Bilhassa ormanda adını söylemekten çekinirler.³⁰⁶ Yakutlar ayıya; büyük baba anlamına gelen “öbüge”, yahut dağ efendisi manasına gelen “tıa toyono” derken, Altaylar da yine baba demek olan “aba” derlerdi.³⁰⁷ Bugün Anadolu'da ayıya kocaoğlan denmesinin nedeni bu tabu inancı olabilir. Ayı kemiğinden sopa kullanan ve ayinlerde derisini sağ yanlarında taşıyan şamanlar, bazen ayı taklidi elbiseler giyer ve bu elbiseye ayının çeşitli kemiklerini dikerlerdi. Bu elbisenin en dikkat çekici yeri çizmeler olup, ayı

³⁰⁴ M. URAZ, a.g.e., s.298.

³⁰⁵ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.320-330.

³⁰⁶ A. İNAN, Şamanizm, s.63.

³⁰⁷ A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, s.329-330.

ayağına benzetilirdi. Ayı pençesine benzeyen madeni eldiven kullanırlardı.³⁰⁸ Bazen kurt ve geyik tipi elbiseler de giyen şamanlar böylelikle ruhlarının bu hayvanlarda tecessüm ettiğine inanırlardı. Onlara göre hayatları bu hayvanların hayatına bağlıdır. Bu özel hayvanları öldüğü zaman kendilerinin de öleceğine inanırlar.³⁰⁹ Bugün Anadolu'nun çeşitli yörelerinde ya ayıları taklit ederek ya da doğrudan ayıya oynattırılan oyunun şamanizmdeki bu ayı motifiyle ilgili olması kuvvetle muhtemeldir.

Kendisiyle ilgili kurban edildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız ayı; yukarıda izâh ettiğimiz inançlar dışında, Türk dünyasınca insan hayatına uzak oluşu nedeniyle genellikle kabul görmemiş, bunun yanında tamamen red de edilmemiştir. Çeşitli hikaye ve masallara sevimli bir yaratık olarak akseder. Tespit ettiğimiz bilmecelerin 6 tanesinde geçen ayı bu zikrediliş çokluğuyla civciv, geyik, piliç, pire ile aynı sırayı paylaşarak camız, ceylan, kaplan, kuzgundan sonra gelir.

Ha) Geçtiği bilmecelerin üç tanesine, kendine has karakteristik özellikleri ile değil; genellikle iriliğiyle bir benzetme unsuru olarak yansımıştır:

- 674.1a. Ayısı mayısı / kedinin dayısı.
- 707.3 Dört ayaklı bir ayı / üstünde kabadayı.
- 815.16 Bir gara ayı ardından zencir sürükler.

Hb) Bilmecelerin iki tanesinde menfi manada, cahil insanları tavsif için kullanılmıştır:

- 487.2 Bıyıklı dayı, bilmeyen ayı.
- 557.2 Bir ayım var haşeri, kuyruğu damdan dışarı.

I. KARTAL KÜLTÜ

Türklerin mitoloji ve folkloruna giren kanatlı hayvanlar umumiyetle yırtıcı kuşlardır. Gerek hayvan sürülerine musallat olmaları gerekse avcılıkta kullanılmaları nedeniyle şahin, doğan ve kartal türü eteil, yırtıcı kuşlar çok önemsenirdi. Eski Türklerin hayatına giren yırtıcı kuşların Oğuzlarda mukaddes sayıldığını Ziya

³⁰⁸ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.38-39.

³⁰⁹ A. İNAN, Şamanizm, s.81.

Gökalp belirtir.³¹⁰ Yırtıcı kuşlar içerisinde en mühim yeri teşkil eden kartaldır. Bu yüzden kanatlı hayvanlar içerisinde en kuvvetli kültü haiz kartal üzerinde durmayı uygun gördük.

KB’de ve DLT’de “kara kuş” adıyla geçen kartal Eski Türk inançlarında mühim yer tutar. Diğer bütün kuşların hakını kabul edildiğinden³¹¹ bazı Türk boyları menşelerini kartala isnad ettirirler.³¹² Avcı kuşlar arasında bulunması ve yuvasını yalçın kayaların tepesinde yapması nedeniyle mukaddes sayılmıştır. Hatta Uygur Türklerinde av için ehli kartallar bulunduğunu bir Çin tarihçisi hayretle anlatır.³¹³ Orta Asya’da M.Ö. 2 bin yılına ait olduğu tahmin edilen Kurat kurganında bir kartal pençesinin bulunması, Kül Tigin büstündeki kartal kabartması³¹⁴ ve Atilla’nın bayrağının üzerinde tünemiş vaziyette duran kartal resmi³¹⁵ Eski Türklerde kartal inancının çok eskiden itibaren uzun müddet yaşadığını gösterir. Atilla’nın soyunun kartala dayandırılması ile Hunların devamı kabul edilen Macarların kartaldan türeyiş efsaneleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Hakimiyet timsali olarak kartalı devlet arması kabul eden Bizans ve Cermenlerin³¹⁶ bu anlayışı Hun Türklerinden almış olmaları muhtemeldir. Kartal, bir güç timsali olarak Timur tarafından da kullanılmıştır. Clavijo ünlü seyahatnamesinde Timur’un çadırlarından birinde görülen resmin, kaçan üç şahini kovalayan bir kartalı tasvir ettiğini belirtir.³¹⁷

Türk boyları içerisinde kartala en mühim mevki ayıran Yakut Türkleridir. Yakut Türklerinin inançlarında kartal kültürünün son yıllara kadar yaşatıldığı V.M. İonov tarafından tespit edilmiştir.³¹⁸ Yakut şamanlığında daha önce belirttiğimiz gibi (122 numaralı not) kartal önemli bir unsur olmuştur. Yakut şamanları kartala “at sürülerinin tanrısı” diye hitap ederler.³¹⁹ Giydikleri hayvan taklidi cübbeye kartal tüylerinden asan şamanlar³²⁰ bu şekilde onun kendilerini göğe çıkardıklarına inanırlar. Bunun dışında kartal Yakut Türklerinde mevsimleri değiştiren bir

³¹⁰ Ziya, GÖKALP, a.g.e., s.365.

³¹¹ M. URAZ, a.g.e., s.155.

³¹² Türk kabul edilen Macarların ve Altay, Sibirya Türklerinin kartaldan türeyiş efsaneleri mevcuttur. (Daha geniş bilgi için bk. B. ÖGEL, a.g.e., s.585-596).

³¹³ B. ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, s.121.

³¹⁴ İ. KAFESOĞLU, a.g.e., s.87.

³¹⁵ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi II, s.167.

³¹⁶ Meydan Larousse, Kartal Maddesi.

³¹⁷ Ruy Gonzales de CLAVIJO, a.g.e., s.151.

³¹⁸ A. İNAN, a.g.e., s.118.

³¹⁹ Şaman duası: At sürülerinin tanrısı kartal ve Cesegey İyehsit Hatun! Güzel yeleli atlar ve uzun boynuzlu hayvanlar gönderiniz! (A. İNAN, a.g.e., s.118).

³²⁰ B. ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s.38.

mahluktur. Onlara göre karların ve buzların erimesi, ilkbaharın gelmesi kartalın kanatlarını sallamasıyla olur. Bu nedenle ayının yanında “kartal andı” da içerler. Fakat kartal andı en korkunç olanıdır. Böyle edilen yemine uymayanın başına büyük felaketler geleceğine inanırlar. Yakutlarda kartal o kadar saygı görür ki herhangi bir Yakut evinin yakınında kartal gördüğü zaman ona et vermeyi kendine borç addeder. Yakut yanlışlıkla bir kartal öldürürse onu ancak bir şamana kaldırtabilir. Şayet bu kişi daha sonra hastalanır da onu iyileştirmeye gelen şaman kartal öldürdüğü için hastalandığını öğrenirse, onun adına bunu tekrar yapmayacağına dair ruhlara söz verir. Bu ayın esnasında şaman, hastanın öldürdüğü kartalın ruhunu temsil eden bir kartal suretini yine hastanın evinde asar. Çocuğu olmayan kadınlar da bu muradlarının gerçekleşmesi için kartala yalvarırlar.³²¹ Yakutlar ayı gibi kartal ismini de anmaktan çekinirler. Çünkü kartal onlarda tabudur. Rastladıkları ölü kartala ellerini dahi sürmezler.³²²

Eski Türklerde böyle bir önemi haiz kartal tespit ettiğimiz bilmecelere aynı nisbette yansımamış olup, 5 bilmecede geçerek tavşanla aynı sırayı paylaşır.

Ia) Kartal genellikle bilmecelere yaşadığı yüksek kayalıklar ve kanadının genişliğiyle girer:

- 162.2 Taş başında kartal döğüşür.
- 544.8 Kayada kartal asılı.
- 566.46 Bostanda kartal oturur, kanadım örter oturur.
- 598.5 Taş başında kartal oturur, üçyüz altmış beş yumurta getir.

Yukarıya aldığımız son bilmece (898.5) karşılığı itibariyle (ay, yıl) Yakut Türklerinde kartalın mevsim değiştiren hayvan inancını hatırlatır mahiyettedir.

³²¹ A. İNAN, a.g.e., s.118-119.

³²² B. ÖGEL, a.g.e., s.34.

**HAYVAN ADLARINA GÖRE
BİLMECELERİN ALFABETİK TASNİFİ**

A. BİLMECELERDE GEÇEN HAYVAN ADLARININ ALFABETİK LİSTESİ

AKREP	GÜVERCİN	MALAK
ARI	HİNDİ	MANDA
ARSLAN	HOROZ	MAYMUN
AT	İNEK	OĞLAK
ATMACA	KANARYA	ÖKÜZ
AYI	KAPLAN	ÖRDEK
BALIK	KARGA	PERVANE
BAYKUŞ	KARINCA	PİLİÇ
BILDİRCİN	KARTAL	PIRE
BİT	KATIR	SAKA
BOĞA	KAZ	SAKSAĞAN
BUZAĞI	KEÇİ	SAMUR
BÜLBÜL	KEDİ	SANSAR
CAMIZ	KEKLİK	SERÇE
CEYLAN	KİRPİ	SIÇAN
CİVCİV	KOÇ	SİĞİR
ÇAKAL	KOYUN	SIPA
DANA	KÖMÜŞ	SİNEK
DEVE	KÖPEK	ŞAHİN
DOĞAN	KÖSTEBEK	ŞİŞEK
DOMBAY	KUKUMAV	TAVŞAN
DOMUZ	KUMRU	TAVUK
DUDU	KUNDUZ	TAY
ENEK	KURBAĞA	TAZI
EŞEK	KURT	TEKE
FARE	KUŞ	TILKI
FİL	KUZGUN	TOKLU
GEYİK	KUZU	YILAN
GÜVE	LEYLEK	YUNUS

B. BİLMECELERDE GEÇEN HAYVAN ADLARININ ZİKREDİLİŞ YÜZDESİ

SAYI	HAYVAN ADI	ZIKR. ÇOK	ZIKR. YÜZ.	SAYI	HAYVAN ADI	ZIKR. ÇOK.	ZIKR. YÜZ.
1	KUŞ	347	15.78	31	MANDA	19	0.86
2	AT	155	7.05	32	TEKE	19	0.86
3	EŞEK	108	4.91	33	KAZ	17	0.77
4	ÖKÜZ	107	4.86	34	FARE	17	0.77
5	TAVUK	95	4.32	35	SIÇAN	16	0.72
6	YILAN	79	3.59	36	MAYMUN	16	0.72
7	DEVE	72	3.27	37	KURBAĞA	16	0.72
8	BÜLBÜL	62	2.82	38	SERÇE	15	0.68
9	OĞLAK	58	2.63	39	DUDU	13	0.59
10	ASLAN	57	2.59	40	TAZI	13	0.59
11	BALIK	52	2.36	41	BİT	11	0.50
12	KATIR	51	2.32	42	HİNDİ	11	0.50
13	KOYUN	50	2.27	43	HOROZ	11	0.50
14	SIPA	47	2.13	44	SAKSAĞAN	11	0.50
15	KEÇİ	45	2.04	45	BUZAĞI	10	0.45
16	KURT	45	2.04	46	SİĞİR	9	0.40
17	KÖPEK	41	1.86	47	CAMIZ	8	0.36
18	İNEK	37	1.68	48	CEYLAN	8	0.36
19	LEYLEK	35	1.59	49	KUZGUN	8	0.36
20	KUZU	34	1.54	50	KAPLAN	8	0.36
21	FİL	33	1.50	51	AYI	6	0.27
22	KARGA	30	1.36	52	GEYİK	6	0.27
23	DANA	28	1.27	53	PİLİÇ	6	0.27
24	DOMUZ	27	1.22	54	PIRE	6	0.27
25	KEKLİK	26	1.18	55	CİVCİV	6	0.27
26	KEDİ	26	1.18	56	KARTAL	5	0.22
27	GÜVERCİN	24	1.09	57	TAVŞAN	5	0.22
28	TAY	22	1.00	58	ATMACA	4	0.18
29	SAMUR	21	0.95	59	KUMRU	4	0.18
30	KOÇ	20	0.90	60	KUNDUZ	4	0.18

61	DOĞAN	4	0.18	75	BILDİRCİN	2	0.09
62	ENEK	4	0.18	76	KİRPİ	2	0.09
63	GÜVE	3	0.13	77	DOMBAY	2	0.09
64	MALAK	3	0.13	78	TOKLU	2	0.09
65	KARINCA	3	0.13	79	ÖRDEK	2	0.09
66	ŞAHİN	3	0.13	80	SİNEK	2	0.09
67	BAYKUŞ	3	0.13	81	PERVANE	1	0.04
68	SANSAR	2	0.09	82	BOĞA	1	0.04
69	KÖSTEBEK	2	0.09	83	KÖMÜŞ	1	0.04
70	SAKA	2	0.09	84	TİLKİ	1	0.04
71	KANARYA	2	0.09	85	AKREP	1	0.04
72	ARI	2	0.09	86	KUKUMAV	1	0.04
73	ŞİŞEK	2	0.09	87	YUNUS	1	0.04
74	ÇAKAL	2	0.09				

C. HAYVAN ADLARININ KULLANILDIĞI BİLMECELER

AKREP

692.26 Yel gelmiş, yanında bir arı kovanı varmış , ısırmayan *akrep* de size rakam göstermiş.

saat (cep saati)

ARI

692.26 Yel gelmiş, yanında bir *arı* kovanı varmış , ısırmayan akrep de size rakam göstermiş.

saat (cep saati)

1094. Başı yok *arı*.

yok arı (yokarı)

ASLAN

42.2 Arşın gibi ayakları ; *aslan* gibi bıyıkları.

arpa

50.21 Sarı *aslan* / yattığı yerde ot bitmez.

d. Sarı *arşının* / yattığı yerde ot bitmez.

ateş

53.3 Ol nedir ki ismi var uryan gibi , kuyruğunu havaya dikmiş sabur *aslan* gibi , mekanı düz ovadır , asla yoktur yokuşa yüzü ; bir müferri meydanı var , etrafı gülşen gibi.

ay

170.11 Dağdan gelir taştan gelir, ağzı bağlı *aslan* gelir.

çarık

283. 6 İki dağ arasında *aslan* yatar.

*ekmek tahtası (hamur tahtası,ekmek piyatı,
minyot,bazı teknesi)*

299.2 Dağdan gelir taştan gelir , alını sakar *aslan* gelir.

eşek arısı

356.1 Bu gelen *aslan* mıdır, gagası taştan mıdır , ganatları mor çalar , gendi gülistan mıdır?

güvercin

375.3 Dağdan gelir dağar gibi, eğerli *aslan* gibi , eğilir su içmeye , bağıırır oğlak gibi.

havan (havan ve el)

429.7 Dağdan gelir , taştan gelir , g..ü akça bir *aslan* gelir.

kağrı

- 447.20 Dağdan gelir , taştan gelir , eğlenmiş *aslan* gelir.
kaplumbağa (tosbağa)
- 481.11 i. Dağdan gelir , taştan gelir , k..ı açık *arслан* gelir.
keçi
- 487.9 Gelişi *arслан* gibi / duruşu sultan gibi / yayılır hasır gibi / sürünür esir gibi.
a. Gelişi *arслан* gibi / duruşu kaplan gibi / yayılır hasır gibi / sürünür esir gibi.
b. Gelişi *arслан* gibi / duruşu sultan gibi.
c. Gelişi *arслан* gibi / oturuşu sultan gibi / yayılır hasır gibi / süzülür esir gibi.
e. Gelişi *arслан* gibi / oturuşu sultan gibi / yayılışı hasır gibi / sürünüşü esir gibi.
f. Duruşu *aslan* gibi , gülüşü sultan gibi.
- 487.14 *Arslana* benzer , her yerde gezer , çitiltıdan sezer ; eti yok , kemiği çok.
keci
551. Dağdan gelir hey , taştan gelir hey , aç *arсланmış* , *arслан* gelir hey.
kurt (canavar)
- 598.16 Dağdan gelir , taştan gelir , mühürlenmiş *arслан* gelir.
mektup (telgraf)
- 638.6 b. Dağdan gelir , taştan gelir , g..ü akça bi *aslan* gelir.
odun (meşe)
- 696.5 Üç ayaklı bir *arслан* , hem gezer , hem canı yok.
sacayak
- 715.7 Gelişi *aslan* gibi / duruşu sultan gibi / yayılır hasır gibi / sürünür yesirgibi.
a. Gelişi *aslan* gibi / oturuşu sultan gibi / yayılışı hasır gibi / sürünüşü esir gibi.
- 715.19 Yularsız *arслан*
- 715.31 Dağdan gelir , taştan gelir / bir yularsız *aslan* gelir.
a. Dağdan gelir , taştan gelir / eğlenmiş *aslan* gelir.
b. Dağdan , taştan gelir ağız açık / bir yularsız *aslan* gelir.
c. Dağdan gelir , taştan gelir / yelesiz *aslan* gelir.
d. Dağdan , taştan gelir / eğlenmiş *aslan* gelir.
e. Dağdan gelir , taştan gelir / bir kudurmuş *aslan* gelir.
f. Dağdan gelir , hey , taştan gelir , hey / eğlenmiş , dizginlenmiş bir *aslan* gelir.

- g. Dağdan gelir , taştan gelir / bir kükremiş *arlan* gelir.
 h. Dağdan gelir , taştan gelir / başı yularsız *arlan* gelir.
 ı. Dağdan gelir , taştan gelir / arkası eyerli bir *arlan* gelir.
 i. Dağdan gelir , taştan gelir / yularsız *arlan* gelir.
 j. Dağdan gelir , taştan gelir / yularsız *arlan* gelir.
 k. Dağdan gelir , taştan gelir / kudurmuş *arlan* gelir / ard ayağını aldır-
 maz , başına yular sardırılmaz.
 l. Dağdan gelir , bayırdan gelir / yularsız *arlan* gelir.
 m. Dağdan gelir , taştan gelir / ağzı köpüklü *arlan* gelir.
 n. Dağdan gelir , taştan gelir / yelesenmiş *arlan* gelir.
 o. Dağdan gelir , taştan gelir / enellenmiş bi *arlan* gelir.
 ö. Dağdan gelir , taştan gelir / yuvarlanmış *arlan* gelir.
 p. Dağdan gelir , taştan gelir / sarı yeveli *arlan* gelir.
 r. Dağdan gelir , taştan gelir / başı boş *arlan* gelir.

sel (dere,çay,ırmak.su)

764.5 Tek direkli , *arlan* yürekli.

şemsiye

767.10 Bir acayip nesne gördüm , *arlan* gibi bağırır , kılıcımı çekip cihana
 saldırır, kimini ağlatır, kimini güldürür.

şimşek (yıldırım)

836.22 Dağdan gelir , taştan gelir , başı yularsız *arlan* gelir..

yağmur

872.1 Dağdan celur dağ cibi, eğerli *arlan* cibi , eğilir su içmeye , bağırır oğlak
 gibi.

zil

938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide *arlan* / otuzda kaplan / kırkta öküz /
 ellide deve / al altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz /
 doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide *arlan* / otuzda kaplan / kırkta
 öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz
 / doksanda koy çuvala , vur duvara!

c. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz *arlan* / kırk kaplan /
 elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz
 yumurta / koy çuvala , vur duvara.

- d. On uşak / yirmi deli / otuz *aslan* / elli inek / altmış öküz / yetmiş kömüş / seksen deve / doksan tavuk / yüzde kuy çuvala , vur duvara!
insan ömrü , insan hayatı , insan hayatının devirleri
- 945.2 f. Sarı *arşlanım* yattı / kara kaplanım kalktı.
ateş,duman
- 956.2 d. *Aslan* yatdı / Arap bindi.
sacacak,tencere;tencere ,sacağı;güğüm ve sacayağı
1056. r. Dağda dalaman / suda Süleyman / evde Osman / kapuda *aslan*.
tavşan,balık,helva,sabun; tavşan,balık,süt,sabun

AT

- 39.6 Karşıdan gelir bir *atlı* , elinde kesme tatlı , açtım baktım yüzüne, bir işkembe surhatlı.
arı (bal arısı , kovan arısı)
- 63.3 d. Dağdan gelir hızınan / yedi bin yıldızınan / Arebin *atıynan* / ağzının otuyunan.
azrail
- 108.16 Tombul tepede *at* yatar.
bit (kehle)
- 111.5 Paşayı *attan* indirir.
b.k (gübre,tezek,mayıs)
- 124.2 Benim bir oğlum var , çağıra çağıra *at* güder.
bukağı
- 141.18 *At* üstünde sallanmaz , yer altında paslanmaz.
a. *At* üstünde sallanmaz.
- 141.19 Kendisine ağlanır, duymaz; *ata* bağla , ses çıkarmaz.
cenaze (ölü.cenaze alayı)
- 152.2 Karşıdan gelir kır *atlı* yüzü bulgur suratlı.
a. Tepeden gelir bir *atlı* , yüzü suratlı.
culuk (hindi,gülü)
- 202.3 Kırk *atlı* ,kırkı da kalpaklı.
a. Ev üstünde bin *atlı* , hepsi de kara kalpaklı.
çivi (mih,ekser)
- 214.16 Bir *atım* var ,goşduhça tavlınır.

- 214.20 Dört *atım* var , ikisi çullu , ikisi çulsuz.
*çulha tezgahı (tezgah,düzen,dokuma tezgahı,
istar,bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı)*
- 225.17 Bir *atım* var haşarı, kuyruğu damdan dışarı, suyu Allah' tan , yemi elden.
- 225.18 ü. Bir *atım* var / göbeğinden arpa yer.
değirmen (un değirmeni,el değirmeni)
- 234.5 *Atım* atmaz , yere batmaz ; yemin etti yem yemez.
desti (testi)
- 267.5 Bir *atım* var haşarı , kuyruğu damdan dışarı.
duman (sis,dumlu,körduman,ateş, baca dumanı)
- 279.2 *Attan* yüsgek , itten alçak.
a. *Attan* büyük , itten küçük.
eğer
- 284.2 a. Bir *atım* var , çullamadan dama girmez.
c. Bir *atım* var , küllenmeden dama girmez.
ekmek sacı (saç)
- 287.4 Çamın yarısı / *atın* gerisi / öküzün derisi.
a. Çamın yarısı / *atın* gerisi / koyun derisi
b. *Atın* gerisi / çamın yarısı.
elek (un eleği.kalbur)
- 297.3 *Ata* biner , ayaklarını sallar.
erişte
329. Karşıda kırk *atlı* , hepsi de yaşmaklı.
gelin alıcılar
- 332.34 Ha benim şahbaz *atım* / göğsü sudan kalkmaz *atım* / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez.
a. *Atım* / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez.
b. Hay hay *atım* , hay *atım* / demir çullu gır *atım* / susuz yerde gışlamaz / öğnünü görüp gişnemez.
c. Hay hay *atım* , hay *atım* / demir çullu kır *atım* / susuz yerde kışlamaz / öğrünü görüp kişnemez.
e. Sert *atım* , sertmez *atım* / sert kayadan bakmaz *atım* / yüklesen yükü çok / satsan parası çok.
f. Bir *atım* var mihriban / göğsü suda her zaman / arpa saman istemez / gece gündüz kişnemez.

- h. Gel benim kır *atım* , göğsünde sur *atım* / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez.
- i. Benim bir *atım* var , göğsü suda gider.
- i. Arar *atım* , yarar *atım* / kökü suda ıslanmaz / sabah olur , akşam olur / arpa , saman istemez.
- k. A benim ferah *atım* / göğsü sudadır, ah benim ferah *atım* / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez.
- l. Benim bir *atım* var / göğsü sudan gider / *atım* akşam olur kişnemez / arpa saman istemez.
- m. Hay hay *atım* , hay *atım* / demir çullu kır *atım* / susuz yerde kışlamaz / örgümü görüp kişnemez.
- n. Bir *atım* var mihriban / göğsü suda her zaman / gece gündüz kişnemez / arpa saman istemez.
- o. Arar *atım* , yarar *atım* / kökü suda ıslanmaz / sabah olur , akşam olur / arpa , saman istemez.
- ö. Bir *atım* var / göğsü suda / arpa saman istemez.
- p. A benim güzel *atım* / dünyayı gezen *atım* / arpa saman istemez.

332.35 Bir *atım* var: yağ ver, su içer; susuz yolda yürümez.

gemi (kayık , vapur , kelek)

344.8 k. *Atda* da var / itde de var / bir küçücük çöpde de var.

gök gürültüsü

365.1 Çukur tarlada *at* kişner.

hamur

386.4 Bir *atım* var , bin yaşar, sıçrar, durmadan aşar. Ağaları beninletir, yoksulları kan ağlatır.

hırsız

429.2 d. Aşağıdan gelir *at* gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeğe / bağırır oğlak gibi.

m. Aşağıdan gelir *at* gibi / kolları budak gibi / eğilir bir su içer / bağırır oğlak gibi.

kağrı

470.3 Dar yerde *at* tepişir.

kavurga

540.11 Bir *atım* var / susuz yerde kışlamaz / sahibini görür kişnemez.

a. Benim bir *atım* var / susuz yerde kışlamaz.

- b. Bir *atım* var / ot otlamaz , susuz yerde duramaz.
c. Eğer *atım* , meğer *atım* , su yese çişnemez , susuz yerde gışlamaz.

köprü

- 550.6 Bir ufacık mildiren , beyleri *attan* indiren.
a. Bir ufacık yıldırım , beyi *attan* indirir.

kurşun

- 556.2 Bir *atım* var , döner döner otlar.

kuyruk (koyun kuyruğu)

- 566.6 Adile hanım *atlandı* / etekleri katlandı.
b. *At* ile hanım allandı / etekleri katlandı.
e. Elde hanım *atlandı* / etekleri katlandı.
f. Hatçe hatun *atlandı* / etekleri katlandı.

lahana (kelem)

- 572.14 Burdan vurdum hızla , yedi bin yıldızla. Arabın *atı* ile yerin kuvveti ile ;
Arapça söyler, dili bilinmez.

leylek

- 576.1 Bir *atım* berber *atım* , adı zehra *atım* , akşam olur kişnemez , arpa saman
istememez.

lokomotif

- 581.3 *Ata* biner , ayaklarını sallar.

makarna (erişte)

- 598.8 Beyaz *atı* nalladım / bey oğluna yolladım.
a. Beyaz *atı* nalladım / suya doğru yolladım .

- 598.13 Emer ha Emer , belinde şal kemer , İstanbul ' da *at* kişner , burda gulun
emer.

mektup (telgraf)

- 624.1 Bir acaip nesne gördüm ey püser , iki *ata* bir kişi binmiş gider , bunların
hiç kimse çekmez başını, geri kalan *at* çeker yoldaşını.
a. Ol nedir ki onun adı hümezer , bir adam iki *ata* binmiş gezer , ol *atın*
vardır ikişer ayağı , beli yerdı , üstü kayış yüzleri.
b. Ol nedir ki onun adı Hemmeze , iki *ata* bir adam binip geze.

- 624.4 Cansız iki *at* üstünde canlı bir insan gider.

nalın

- 645.11 Otuz *atı* bir kazığa bağladım.

- 645.16 Mekke'den otuz *atlı* gelir ; büyükleri dutar, küçükleri yer.

- a. Otuz *atlı* geliyor ; gece adam yiyor , gündüz hayvan yiyor.
oruç (ramazan)
- 658.3 Zabın *atım* var , kabice yükü var.
pamuk
- 680.8 Yeşil kuyruklu ak *beygir*.
pırasa
- 681.25 b. Karanlık yerde / *at* tepişir.
c. Karanlık yerde / *at* oynar.
pire
- 696.11 Bizde bir çışı var , *atta* üş tişi var.
sacayak
- 701.2 *Attan* yüsgek , itden alçah , gardan beyaz , kömürden siyah.
- 701.3 Karası var , katran gibi ; akı var , peynir gibi ; kalgır köstekli *at* gibi.
saksağan
- 704.9 s. Yazı yazar katip değil / ağaca çıkar, yılan değil / boynuzu var öküz değil / semeri var *at* değil.
t. Ağaca çıkar adam değil / yazı yazar , katip değil / semeri var *at* değil / boynuzu var , öküz değil.
salyangoz
- 724.1 Hey fildire fildire / beyleri *attan* indire.
a. İndiri minidiri / beyleri *attan* indire.
b. Hey hindirili , hindirili / beyoğlunu *attan* indirir.
c. Bir küçücük hındıra / beyleri *attan* indire.
d. Bir küçücük gandıra / beyleri *attan* indire.
e. Bi tigeçik kundura / beyleri *attan* indire.
f. Handıra mandıra / ağaları , beyleri *attan* indire.
g. Fıldırır fıldırır / beyleri *attan* indirir.
h. Hey miledir , miledir / beyleri *attan* indirir.
ı. İndirir , indirir / beyi *attan* indirir.
i. Yayayı yoldan eder / *atlıyı attan* indirir.
j. Bir küçücük findere / ağayı *attan* indire.
sidik (sadır , su dökme)
- 757.4 Bir *atım* var , kırk g..ü var.
süzgeç (kevgir,ilistir,su süzgeci, süzgü,süzek,çay süzgeci)

- 787.1 Bindim bir gır *ata* ; elimden çıkmaz heta,gızını aldım, babam bene gay-nata.
tavuk
- 797.1 Bir *atım* var haşeri,g..ü damdan dışarı.
temek deliği (samanlığa saman atmak için duvarda açılan delik)
- 814.8 e. Kuru bayır arasında *at* otlar.
traş bıçağı (traş makinası,ustura)
- 836.23 Ev altında *at* tepişir.
yağmur
- 843.22 O yanı duvar , bu yanı duvar / içinde *atlı* koşar.
a. O yanı duvar , bu yanı duvar / içinde kır *atlı* koşar.
b. O yanı çeper , bu yanı çeper / içinde bir *atlı* coşar.
c. O yanı duvar , bu yanı duvar / içersinde *atlı* govar.
d. Şu duvar , şu duvar / içinde *atlı* kovar.
e. O yanı duvar , bu yanı duvar / içinde *atlı* kovar.
f. O yanı duvar , bu yanı duvar / içinde gır *atlı* govar.
- 843.25 Uzun damda / *at* kişner.
a. Uzun damda / *beygir* kişner.
- 843.28 Daracık damda / *at* tepişir.
yayık
- 851.9 Sal *atım* , salman *atım* / sarı kayadan korkmaz *atım* / yük vursam götürmez / satsam para getirmez.
a. *Atım* , *atım* eker *atım* / kayalardan kayar *atım* / yük veririm , yük götürmez / satsam da beş para etmez.
yılan
- 854.11 *Attan* kısa , minareden uzun.
yol
- 878.1 İki *atım* var , birbirini kavar ; biri gülerse o birisi ağlar ; biri göz kızarı ,o biri dil çıharı.
yer ile asman ; yer , gök
- 938.1 c. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli *at* / altmış *at* / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.
insan hayatı , insan ömrü , insanın hayatının devirleri
- 945.1 Gırmızı *at* içerde , boz *at* dışarda.
ates , duman

949. Gapiya gır *at* geldi , ahıra al *at* geldi , odaya Arap *at* geldi.

kış , tezek, soba

956.2 *At* apışır / Arap biner.

a. *At* durur / Arap biner.

b. *At* apıştı / Arap bindi.

c. *At* apıştı / Arap indi.

sacacak, tencere; tencere,sacağı; güğüm ve sacayağı

957.1 *At* durur / Arap biner / gum bulanır / guyruh dolanır.

a. *At* apışır / Arap biner / kum koyar / kuyruk olur.

b. *At* apışır / g..ü yapışır / kum kaynar / kuyruk bular.

f. *At* apıştı / Arap bindi / kum kaynar / kuyruk sallar.

g. *At* tutar / Arap biner / kum kaynar / boççik bular.

h. *At* durdu / Arap bindi / kum koyuldu / kuyruk dikildi.

ı. *At* durdu / Arap bindi / kum koyar / kuyruk olur.

I. *At* durdu / Arap bindi / kum koydu / kuyruk saldı.

o. Arap *atlandı* / keçe katlandı / kum bulandı / kuyruk dolandı.

ö. Arap *atlanır* / kayış katlanır / gum bulanır / guyruh dolanır.

p. Arap *atlandı* / zengi katlandı / kum koyuldu / su bulandı.

*sacayak,güveç,yemek,kaşık;sacağı,tencere,
kazan,bulgur,kepçe,çorba*

986. Bir paşa geldi, dili yok / iki kuzu yedi, kemiği yok / bir *ata* bindi, canı yok.

a. Bir paşa geldi , dilsiz / iki kuzu yedi , kemiksiz / bir *ata* bindi, cansız.

b. Gökten indi bir padişah , adı yok / bindiğin *atın* canı yok.

c. Dünyaya gelmiş bir paşa , adı yok / bindiği *atın* canı yok.

d. Bir paşa geldi, dili yok / iki *ata* bindi, canı yok / bir çift kuzu yedi , kemiği yok.

e. Bir padişah gelir , dilsiz / bir *at* ister , cansız / iki davarcıh ister , gemigsiz.

f. Dünyaya geldi bir konuk / iki kuzu yedi , kemiği yok / konuğun dişi yok / bir *ata* bindi canı yok.

çocuk , meme , beşik

1004. *At* öküz yatar , kalkmaz . Sarı öküz dikilir yatmaz.

yol,kamyon

- 1024.1 c. *At* üstünde garala / birbirini kovalar.
*kağıt,kalem,mürekkep,hokka,divit,kahat,
yazı,yazma,okuma,yazıyla okumak*
1028. p. Bir köprüden üç *atlı* geçti / biri baktı , bastı , geçti / biri baktı geçti /
biri de ne baktı , ne bastı ,geçti.
kucağı çocuklu ve hamile kadın
1033. Biz altı kardeşiz , altımızın da ayrı işimiz var / derya yüzünde bir balık
kardeşimiz var / kim bilirse bu bilmeceyi yetmiş bin altın , bir
donanmış *at* müjdesi var.
c. Biz altı kardeşiz , altımızın da ayrı işi var / derya yüzünde bir balık
kardeşimiz var / kim bilirse bu bilmeceyi yetmiş bin altın , bir
donanmış *at* müjdesi var.
kız kulesi , Sultanahmet minareleri
1041. Bir ağa hizmetçisine seslenmiş : “ Şu otuz *atı* dokuz kazığa tek tek bağla! “
 demiş.
hizmetçisinin adı Tektek imiş
1057. Suya düşer , ıslanmaz / minareden düşer, kırılmaz / *at* üstünde seslen-
mez / yere düşer paslanmaz.
b. *At* üstünde seslenmez / yer altında paslanmaz / suya düşer , ıslan-
maz.
d. Suya düşer , ıslanmaz / yere düşer paslanmaz / *at* üstüne dayanmaz.
e. O nedir ki / suya düşer , ıslanmaz / o nedir ki yer altında paslanmaz /
o nedirki / *at* üstünde seslenmez.
f. O nedir ki / yeredüşer paslanmaz / suya düşer ıslanmaz / *at* üstünde
sallanmaz?
h. Yer altında paslanmaz / *at* üstünde seslenmez.
i. Ol nedir ki / suya düşer , ıslanmaz / ol nedir ki yer altında paslanmaz /
ol nedir ki / *at* üstünde sallanmaz.
güneş,kağıt,ölü,altın; gümüş,kağıt,cenaze,altın
- 1083.1 g. Han kapısından büyük / kan kırmızı / süt beyaz / *at* kafasından
büyük / hoca kavuğundan büyük.
şaşırtmaca
1106. Sekizen sar-*at* , dokuzan dor-*at* , yüz gır-*at* ; bunun nalı mıhı kaç tanedir?
dört

ATMACA

39.8 *Atmaca* hayvan gibi / acısı soğan gibi.

a. *Atmaca* havan gibi / acısı soğan gibi.

arı (bal arısı,kovan arısı)

189.1 Toprak altında kahve rengi *atmaca*.

çift demiri (saban demiri,saban , demir)

508.2 Karşıdan gelir hey gibi, çadırını kurar bey gibi , *atmacası* doğan gibi, kendi acı soğan gibi.

kış

AYI

145.38 Geriden baktım sallım saçak ; yanına vardım *ayı* b..u ; yedim baktım di-
mağ otu.

ceviz (koz, ceviz ağacı,kozağacı)

487.7 Bıyıklı dayı , bilmeyen *ayı*.

kedi

557.2 Bir *ayım* var haşeri , kuyruğu damdan dışarı.

kuyu

674.1 a. *Ayısı* mayısı / kedinin dayısı.

pencere

707.3 Dört ayaklı bir *ayı* / üstünde kabadayı.

sandalya (iskemle)

815.16 Bir gara *ayı* ardından zencir sürükler.

tren

BALIK

189.3 Dağdan kestim tahtalık , suya düştü ak *balık*.

çift demiri (saban demiri,saban , demir)

249.9

a. Min min minare / üstü kanare / üstünde oluk / içinde *balık*.

dil

256.3 Attım atana , değdi kotana , suda *balığa* , yerde ceylana.

dolu (mürdümük)

277.1 Attım atana , değdi kotana , suda *balığa* , yerde ceylana.

ebe kuşağı (alaimi sema ,gök kuşağı)

320.1 Suda *balık* / kuyruğu yanık.

a. Kuyruğu yanık / suda *balık*.

fitil

- 332.26 Dumanı tüter ; isterse gider ; balık değildir , denizde yüzer.
gemi (kayık,vapur,kelek)
- 568.14 Min min minare; minareden kenare; kenarede olucak , olucakta *balıkcık*.
a. Min min minare / minarede kenarye / kenaryede olucak / olucakta *balıcak*.
b. Üzerinde çift oluk / içinde kızıl *balık*.
- 568.15 Minare , minarenin ucu kenare , kenarenin ucu *balık* , *balığın* ucu yanık.
a. Ev , ev içinde deniz , denizin içinde *balık* , *balığın* kuyruğu yanık.
b. Bir kuyum var içinde suyum var, suyumun içinde *balık* , *balığın* kuyruğu yanık.
c. Bir kuyum var , içinde bir *balığım* var , kuyruğu vira yanar.
- 568.16 Suda *balık* , kuyruğu yanık.
a. Suda *balık* , kuyruğu yarık.
- 568.26 z. Deniz içinde su , suyun içinde taş , taşın üstünde *balık* , *balığın* üstünde alev.
- 568.54 e. Göl soğuldu , *balık* öldü ,gül soldu.
lamba (gaz lambası, petrol lambası,çıra,idare lambası, tiske)
- 597.2 d. Ak kuş / ağzını açar / kara *balık* / içine kaçır.
mekik
- 619.7 Suda *balık* , kuyruğu yanık.
- 619.10 Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem *balıktan*, hem inekten, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
b. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem inekten, hem öküzden , hem *balıktan* suyu var / etrafın set çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / bir fenacık huyu var.
c. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / etrafında hem *balıktan*, hem inekten, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
d. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem inekten,hem *balıktan*, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendisini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
f. Bir karışık boyu var / hem inekten,hem öküzden , hem *balıktan* suyu var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.

- g. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem *balıktan* , hem iplikten , hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / içinde bir kuru var / kendisini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- i. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem inekten,hem *balıktan*, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında suyu var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- l. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem *balıktan* , hem inekten , hem öküzden soyu var / kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- m. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem *balıktan* , hem inekten , hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle fena bir huyu var
- o. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem *balıktan* , hem inekten , hem öküzden soyu var / etrafına sed çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / bir kötuce huyu var.
- ö. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem *balıktan* , hem inekten ,hem öküzden soyu var / etrafına set çekilmez / ortasında nuru var / kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- p. Hem inekten , hem arıdan , hem *balıktan* soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendisini yer bitirir / bunun böyle huyu var.
- s. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem öküzden , hem inekten ,hem *balıktan* suyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle bir pis huyu var.
- u. Bir acaip nesne gördüm / bir karışcık boyu var / hem *balıktan* , hem inekten , hem öküzden suyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini bitirir / böyle de pis huyu var.

mum

691. Attım atana , değdi kotana , suda *balığa*, yerde ceylana.

rüzgar

695.7 Dağdan kestim tahtalık / suya koydum ak *balık*.

a. Dağdan kestim tahtalık / suya bıraktım: ağa *balık*.

b. Dağdan kestim tahtalık / suya attım ağ *baluk*.

c. Dağdan kestim tahtalık / suya düştü *akbalık*.

sabun

767.1 Attım atana / değdi kotana / suda *balığa* / düzde ceylana.

- a. Attım atana / değdi kotana / suda *balığa* dağda ceylana.
b. Attım atana / değdi kotana / suda *balığa* düzde ceyrana.

şimşek (yıldırım)

- 807.3 Takbalık takbalık , suya düştü ak *balık*.

tokmak (tokaç,çamaşır tokmağı,tokuç,su tokmağı)

- 885.3 Bir tavada iki *balık* / biri sıcak , biri soğuk.

- a. Tavada iki *balık* / biri sıcak , biri soğuk.
d. Tava içinde iki *balık* / biri soğuk , biri sıcak.

ay,güneş;güneş,ay

- 897.2 Bir tavada iki *balık* , biri isi , biri soğuk.

yazla kış

922. Oyulmuş ağaçtan oluklar, içinde var kalbur kavuklar. Bu yoğrulmuş çiçek macunu ne *balıklar* yapar , ne tavuklar.

arı kovanı , bal peteği

1025. Gara gölde gara balıh.

mürekkep,yazı kalemi ; hokka,kalem

1033. Biz altı kardeşiz , altımızın da ayrı işimiz var / derya yüzünde bir *balık* kardeşimiz var / kim bilirse bu bilmeceyi yetmiş bin altın , bir donanmış at müjdesi var.

- b. Biz altı kardeş idik , ey derviş Ahmet ; altımızın da hizmetçisi var / denizde bir *balık* arkadaşımız var / bunu bilene bir ziyafet müjdemiz var.

- c. Biz altı kardeşiz , altımızın da ayrı işi var / derya yüzünde bir *balık* kardeşimiz var / kim bilirse bu bilmeceyi yetmiş bin altın , bir donanmış at müjdesi var.

Kız kulesi, Sultanahmet minareleri

BAYKUŞ

- 532.1 a. Bay ola , *bayguş* ola , *bayguşlara* düş ola / Bağdat'ta bir kuş ola / seysen ayah kırk gulah.

kotan

- 541.2 c. Kül kömür içinde bir hayvan , tutar asarlar koyun gibi, sada verir *baykuş* gibi.

körük (demirci körüğü , küre)

- 693.1 a. Bay ola , *bayguş* ola , *bayguşlara* düş ola / seysen ayah kırk gulah / bunu kim bilmiş ola.

saban

BILDIRCIN

173. *Bıldircin* budunu kaşır , bulduğunu bana taşır.

çatal

334.2 a. Saksagan seker elimde / *bıldircin* buker elimde / yüzbin iki çiçek açmış / kökü benim elimde.

gergef (kasnak)

BIT

634.9 *Bit* gibi burnu var , kocaman karnı var.

634.10 Küp karınlı , *bit* burunlu.

nohut (çulban)

852.14 Dam üstünde / *bitli* yorgan.

a. Ev üstünde / *bitli* yorgan.

yıldızlar (yıldız)

908. b. Biri *bitlenir* , biri kurtlanır, yanağını kızartır , topuğunu düzeltir.

kavun,karpuz,elma,armut

926.7 c. İki direk , iki direğin üstünde bir anbar , anbarın üstünde bir dükkan , dükkanın üzerinde iki kuyu , kuyunun üzerinde iki Horhor çeşmesi , onun üzerinde düz bayır , *bitli* çayır.

926.11 g. İki direk / biri merak / Boğaz içi / bakkal dükkanı / Horhor çeşmesi / Aynacılar / Kemancılar / düz bayır / *bitli* çayır.

ı. Çukur ova / bakkal dükkanı / Horhor çeşmesi / Aynacılar / Kemancılar / Ağa yokuşu / *bitli* çayır.

i. Çukur tepe / bakkal dükkanı / Horhor çeşmesi / Aynacılar / Kemancılar / Ağa yokuşu / *bitli* çayır.

k. İki değnek / bir küp / yambıl kaya / bakkal dükkanı / Horhor çeşmesi / Aynacılar / Kemancılar / düz bayır / *bitli* çayır.

ağız,burun,göz,kaş,alın,saç

1047. Dam üstünde *bitli* şalvar ; sabahlayın kalkar , camiye bakar.

kırağı, imam

BOĞA (boğacık)

285.4 c. Harharacık , harman daracık / iki çift öküz , bir *boğacık*.

dil

BUZAĞI

249.2 Yemlik altında / çıplak *buzacı*.

a. Yaslada / çıplak *buzacı*.

b. Kuzlukta / ablak *buzacı*.

- c. Yasla altında / çıplak *buzacı*.
249.12 Yaslada *buzacı* otlar.
a. Yastada *buzacı* otlar.

dil

- 282.2 Bir dam dolusu / kırmızı *buzacı*.
a. Bir dam dolusu / kırmızı *buzacı* var.

ekmek

- 423.15 Bir inek aldım Panlı'dan , kırk *buzacı* çıktı karnından.

kabak (susak,su kabağı)

- 926.10 b. İki sarık, bir tuluk , üst tarafı şapırtak , daha üstü muşuldak, daha üstü
ışıldak, daha üstü dana *buzacı* yaylası.

ağız,burun,göz,kaş,alın,saç

BÜLBÜL

- 9.1 Altı etten kemerlidir , üstü de altı gibi , o kemerin içinde öten kuş *bülbül*
gibi.

- a. Altı etten kemer / üstü de altı gibi / o kemerin içinde öten kuş *bülbül*
gibi.

- 9.6 Altı çukur, ova değil; üstü kubbe hava değil ; içinde bir *bülbül* öter ; otuz
iki gız çevresini bekler ottan yapılmış yuva değil.

ağız

- 70.1 Uzun uzun urganlar / ucu benim elimde / *bülbüller* feryad eder / ruhu
benim elimde.

- 70.5 j. Bir kavağı oydum / içine *bülbül* koydum / *bülbül* ah vah dedikçe /
dilini , dişini oydum.

- k. Bir ağacı oydular / içine *bülbül* koydular / *bülbül* figan eyledi /
kulağını büktüler.

- v. Akça ağacı yararlar / üstüne kandil kurarlar / oyna,*bülbülüm* , oyna /
kulağını burarlar.

bağlama (ud,saz,mandolin,kemen,kemençe)

- 78.4 Kuru ağaçta *bülbül* öter.

balta (nacak)

- 108.4 i. Duhanın hastadır / *bülbülü* kafestedir / kaburgası yok / bu böyle bir
hastadır.

bit (kehle)

- 249.13 f. Altı mermer , üstü mermer / içinde *bülbül* oynar.

- g. Altı mermer , üstü mermer / içinde bir *bülbül* oynar.

- j. Altı mermer , üstü mermer / içinde *bülbül* öter.
t. Dört tarafı mermerden / içinde *bülbül* oynar.
ü. Altı mermer, üstü mermer / içinde bir *bülbül* öter.

- 249.15 Benim bir kafesim var , içinde *bülbül* öter.
249.17 Altı bakır , üstü bakır , içinde *bülbül* okur.

dil

- 332.1 Hay bayağı , bayağı , *bülbül* gülün dayağı , kuşlar içinde kuş gördüm , başındadır ayağı.
a. *Bülbül* kuşun dimağı , yoktur onun ayağı ; kuş içinde hangi kuş , tepesinde ayağı.
332.13 İsladım usladım, altun tasa gön ısladım ; yetmiş iki çeşit *bülbül* cücüğünü bir kafeste besledim.

gemi (kayık,vapur,kelek)

- 334.5 Bir acaip nesne gördüm / dört ayaklı , canı yok / nice bin hançer saplanır / hançere figanı yok / açılmış lale sünbüller / *bülbülün* zari yok.
b. Bir acaip nesne gördüm / dört ayaklı , canı yok / nice binbir hançer saplanır / hançere figanı yok / açılmış lale sünbüller / *bülbülün* zari yok.
c. Ol nedir ki / dört ayaklı , canı yok / sanasın kim bir deridir , kanı yok / günde yedi türlü güller bitirir / güllerin *bülbülü* nalanı yok / yüzbin hançer urar isen göksüne / hançere göksün gerer , noksanı yok.
d. Ol nedir ki / dört ayaklı , canı yok / yüzbin hançer soksan anın kanı yok / türlü nazik güller biter *bülbülü* nalan eder / bu muammayı bilen aklı tam noksanı yok.
e. Ol nedir ki / dört ayaklı , canı yok / yüzbin hançer soksan anın kanı yok / türlü türlü güller biter , *bülbül* öter , efganı yok / bu muammayı bilen aklı tam , noksanı yok.
g. Ol nedir ki / dört ayaklı , canı yok / yüzbin hançer soksan akan kanı yok / nurlu nazik güller biter *bülbülü* nalan eder / bu muammayı bilen aklı tam , noksanı yok.
h. Ol nedir ki / dört ayak üstünde amma canı yok / ana bir hançer dahi soksam anın kanı yok / türlü nazik gül bitirir , *bülbülün* efganı yok / bilmeceyi halledenin aklı tam noksanı yok.
ı. Dört ayaklı , canı yok / kurudur , efganı yok / yeşil yaprak arasında *bülbülü* var , figanı yok.

- i. O nedir ki dört ayak üstündedir , ama canı yok / ona bir hançer dahi soksan onun kanı yok / üstünde türlü nazik gül bitirir ; *bülbülün* efganı yok / bu bilmeceyi halledenin akli tam noksanı yok.
- j. Dört ayağı var , canı yoh / günde binbir hançer batar , zerre kadar ganı yoh / üstünde güller açar , güllerin *bülbülü* yoh.
- k. Dört ayağı var , canı yok / günde binbir hançer batar, kanı yok / üstünde güller açar , güllerin *bülbülü* yok.
- m. Dört ayaklı nesne gördüm , canı yok / üzerinde gül açılmış , *bülbülün* efganı yok.

gergef (kasnak)

360.8 Dili yoh , *bülbülü* çoh ; gohusı yoh ; günde gırh sekkiz gılış değer , ganı yoh , o nedir?

halı (kilim)

391.19 Set set ayaklı , setren bıyıklı , *bülbül* ötüşlü , kıyamet kopuşlu.

horoz

- 418.2 Aheste beste / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / böyle neveste.
- a. Aheste aheste / *bülbül* kafeste / yem yemez , su içmez / böyle neveste.
- c. Esne oğlum , esne / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / adı acaip bir usta.
- d. Esne oğlum , esne / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / acaip bir usta.
- e. Esne oğlum , esne / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / acaip nesne.
- f. Aheste , maheste / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / bu bir nesne.
- g. Afeste , mafeste / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / bu da bir nesne.
- i. Hay nesne , nesne / *bülbül* kafeste / yem yemez , su içmez / böyle bir nesne.
- k. Aheste beste / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / böyle bir neveste.
- l. Aheste beste / *bülbül* kafeste / yem yemez , su içmez / böyle neveste.
- ö. Aheste , aheste / *bülbül* kafeste / yem yemez, su içer / böyle nefeste.
- s. Aheste , aheste / *bülbül* kafeste / yem yer , su içmez / böyle neveste.

İpek böceği

- 487.2 Mini mini ayaklı / mantı kulaklı / çufa donlu / *bülbül* ayaklı.
a. Min min ayaklı / minti kulaklı / bey paşa donlu / *bülbül* ayaklı.
kedî
- 568.26 k. Küçük kuyu / zehirli suyu / içinde *bülbül* / *bülbülün* ağzında bir gül.
lamba (gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası)
- 598.1 d. Çarşıdan gelir adamınan / içi dolu badem ile / ne ağzı var , ne dili / *bülbül* gibi söyler ademinen.
mektup (telgraf)
- 610.16 Elim kat kat , möhür çat çat , aba *bülbül* , saçı sümbül.
mısır (darı, mısır koçanı)
- 614.11 Ol nedir ki daima üryandır , tacı başında acaip sultandır ; can yok iken gıdası olur can , *bülbül* eyler ademi bazı zaman.
minare
- 645.2 Ay este meste , *bülbüller* gafesde , gece gel , beni sesle , iyi yemeğin besle.
oruç (ramazan)
- 692.21 a. Tıngır tıngır tıngır tas / birin kaldır , birin bas / Ambaroğlu hastadır / *bülbüller* kafestedir.
b. Tas / birin kaldır , birin bas / Kalenderoğlu hasta / *bülbülü* kafeste.
f. Tas / birin kaldır , birin bas / Karamanoğlu hasta / *bülbülü* kafestedir.
g. İki tas / birin kaldır , birin bas / Kalenderoğlu hasta imiş / *bülbülü* kafeste imiş.
saat (cep saati)
- 730.2 Men men ayaklı , menti kulaklı , hacı donlu , *bülbül* ayaklı.
sıncap (çekeles)
- 735.16 Ada *bülbül* , saçı sümbül.
soğan
- 859.42 Kahve Yemen'den gelir , *bülbül* çimenden gelir ; ak gerdan beyaz topuk , her gün hamamdan gelir.
yumurta
924. Elim elim ibrişim , elden çıhdı bir guşum , guşların şahı geldi , guşların padişahı geldi ; örken getir ölçeyim , yeddi deniz geçeyim , yeddi deniz üstüne köşgü seray gurayım , köşgü seray içine pullu minder goyayım , pullu minder üsdüne nervür yasdıh dayıyım , nervür yasdıh üstüne ağa

dayım gelir , ağa dayım yanına hanım yengem gelir, hanım yengem yanına altın beşşik gelir, altın beşşik üsdüne çifte *bülbül* dolaşır. El attım ki dutayım ; biri gaşdı , birinin ganı elime bulaşdı.

pire,tahta kurusu

1036. i. Çay *bülbülü* / çayır müezzini / yer fitnesi / ev civanı / iç yemişi / kış yemişi.

buz,hıyar,yumurta;buz,salatalık,yumurta

1096.11 h.Yer yüzünde bir gül var / gülün üstünde *bülbül* var / vurdum topsuz , tüfeksiz / yedim tuzsuz ,bübersiz.

gönül,sevda,aşk,rüya,yalan

CAMIZ

57.6

b. Altı *camuz* / üstü keçi.

c. Altı *camış* gönü / yüzü keçi postu / dereden geçerde ıslanmaz.

d. Altı *camış* / yüzü keçi / minareye çıktığını görmüşler.

l. Altı *camuz* / boz keçile / çıktım minareye.

ö. Benim babam altı *camıs* / yüz keçiyle / minareye çıkıyor.

ü. Altı *camuz* / yüz keçi / bir minareye çıkıyor.

ayakkabı (kundura,çapula,yemeni,papuç)

646.7

f. İki dere arasında / bir *camuz* bağırır.

ossuruk (yellenme,gaz,yel)

1089.2 Ay pusuda , pusuda , altı *camuz* bir suda ; üçü göğe çekilmiş , üçü gene bir suda.

göğe çekilecek (göğ;çayık,göğ;gökyüzü)

CEYLAN

249.13

m. Altı mermer , üstü mermer / içinde sarı *ceylan* gezer.

dil

256.3 Attım atana , değdi kotana , suda balığa , yerde *ceylana*.

dolu (mürdümük)

277.1 Attım atana , değdi kotana , suda balığa , yerde *ceylana*.

ebe kuşağı (alaimi sema,gök kuşağı)

481.5 Boynuzu var , koç değil ; *karaca* desen hiç değil ; sakalı var dede değil.

keçi

691. Attım atana , değdi kotana , suda balığa , yerde *ceylana*.

rüzgar

767.1 Attım atana / değdi kotana / suda balığa / düzde *ceylana*.

a. Attım atana / değdi kotana / suda balığa / dağda *ceylana*.

b. Attım atana / değdi kotana / suda balığa / dağda *ceyrana*.

şimşek (yıldırım)

CİVCİV

890.3 Bir sele *cücüğüm* var / içinde büyüceğim var.

a. Bir kalbur *civcivim* var / içinde büyüceğim var.

ay,yıldızlar (gökyüzü,yıldızlar,ay)

899.4 c. On iki leylek / kırk sekiz yuvası var / iki *civcivi* var.

g. Üç yüz altmış altı leyleğin / elli iki yumurtası / on iki *civcivi*.

l. Üç yüz altmış leyleğin / kırk sekiz yuvası / on iki yumurtası / iki çıkar *civcivi*.

günler,haftalar,aylar,bayramlar,sene

905. aa. Annesi Yaprak kadın / babası kambur Süleyman / yavrusu *civciv* güzeli.

*asma,yaprak,kök,üzüm,şarap;bağ,bağ yaprağı,
koruk,asma çotuğu,omca*

ÇAKAL

544.9 a. Yalın kaya üzre / *çakal* yuvası.

d. Sarp kayada / kıvrım *çakal* yuvası.

kulak

DANA

136. Dam ardında *dana* böğürür.

camızın işemesi (mandanın işemesi)

141.10 Melmelecik , yol daracık , dört öküzçük , bir *danacık*

cenaze (ölü, cenaze alayı)

185.17 Dağda *dana* böğürür / iner ovada durur / bakın Hak'ın nimetine / boynuzundan doğurur.

a. Dağda *dana* böğürür / iner ovada durur / Hak'ın hikmetine bak / boynuzundan doğurur.

b. Dağda *dana* böğürür / iner odada durur / bakın Hak'ın nimetine / boynuzundan doğurur.

çıkırık (çarık)

- 249.7 Mermerecik , yer daracık , dört öküz , bir *danacık*.
- 256.9 Gök gürler , gödemen çatlar , çıplak *dana* suya atlar. *dil*
- 256.10 Dam üstünde *dana* oynar / “oynama” derim gene oynar.
a. Dam üstünde *dana* oynar / geç , geç! derim , gene oynar.
b. Dam üstünde *dana* oynar / düştükçe gene oynar.
c. Dam üstünde *dana* oynar / keş! dedim , gene oynar.
d. Dam üstünde *dana* oynar / ho , ho! derim , gene oynar.
g. Dam üstünde *dana* hotlaşır.
h. Dam üstünde *dana* bökeler.
ı. Dam üstünde *dana* oynar / döner döner gene oynar. *dolu (mürdümük)*
- 285.4 Marmaracık , yer daracık / dört öküz , bir *danacık*.
b. Marmaracık , yer daracık / bir *danacık*. *el*
- 415.2 Mer mercecik , yol daracık , iki öküzçük , bir *danacık*.
ip ağacı (dokuma tezgahı parçası , tam anlamı belli değil)
- 456.6 Dağdan gelen *danalı*, kuyrucuğu kınalı, sekin süktün ayaklı, beli seğmen kuşaklı, kıf kıf eder kuyruğu , yif yif eder yüğüğü. *karga*
586. Dam ardında *dana* böğürür.
mandanın işemesi (kümüşün işemesi)
- 646.7 a. İki kaya arkasında / *dana* böğürür.
g. İki kayanın arasında / *dana* böğürür.
ı. Dam ardında / *tana* böğürür.
i. İki kaya arasında / *dana* bağırır. *ossuruk (yellenme,gaz,yel)*
- 814.17 Bir *danam* var , tepeyi otlar , otlar gelir. *traş bıçağı (traş makinası,ustura)*
- 926.10 b. İki sarık bir tuluk, üst tarafı şapırtak , daha üstü muşuldak, daha üstü ııldak , daha üstü *dana* buzağı yaylası. *ağız,burun,göz,kaş,alın,saç*
955. Sarı ineğin altında kırmızı *dana*. *ateş,kazan*

981.1 Damda *dana* böğürür , kızlar ona yöğürür.

davul,zurna

DEVE

19. Kardan beyaz , kömürden siyah , kediden alçak , *deveden* yüksek.

a. Kardan ak , katrandan kara , kediden küçük , *deveden* yüksek.

alaca karga (ala karga)

26.1 Dedem *deve* , girmez eve ; vur zinciri girsin eve.

anbar

54.1 Dedem *deve* girmez eve , kes başını girsin eve.

ay çiçeği (aygün çiçeği,gündöndü,günebakan)

62.3 Baş aşağı mıngırşak , *deve* tüyünden döşek , bunu bilmeyen eşek.

ayva

64.24 Kara *deve* çöküp gelir , kozaları döküp gelir.

baca (bacalık)

145.6 *Deveden* büyük / serçeden küçük / zehirden acı / şekerden tatlı.

a. *Deveden* büyük / serçeden küçük / baldan tatlı / zahireden acı.

b. *Deveden* büyük / yumurtadan küçük / zehirden acı / şekerden tatlı.

c. *Deveden* büyük / yumurtadan küçük / afyondan acı / şekerden tatlı.

d. Zehireden acı / şekerden tatlı / *deveden* yüksek.

e. *Deveden* büyük / fareden küçük / biberden acı / şekerden tatlı.

ceviz (koz,ceviz ağacı,koz ağacı)

152.6 Bir *devem* var müttten / sakalı var etten / şimdi gelir görürdünüz / güle güle ölürsünüz.

culuk (hindi,gülü)

155.4 Deli *deve* , girmez eve ; kes başını girsin eve.

155.11 Kara *devem* çöküp durur / zülüfleri döküp durur.

a. Kara *devem* çöküp durur / püskülünü döküp durur.

c. Kara *devem* çöküp oturur / zülüflerini döküp oturur.

d. Kara *deve* çöküp durur / sümbüllerin döküp durur.

e. *Deve* çöker oturur / püskülünü bağlar oturur.

g. Kara *deve* ıgıp durur / barsakların yığıp durur.

h. Kara *deve* çöküp oturur / zülfünü döküp oturur.

çadır (kara çadır)

159.4 Koca *deve* çöküp durur , sümbülünü döküp durur.

a. Koca *deve* çekip durur , sümbülleri döküp durur.

çam (çam ağacı)

- 225.12 *Deveyi dike bağladım , ipini çeke bağladım..*
değirmen (el değirmeni, un değirmeni)
- 283.5 Sıra sıra *develer* , birbirini kovalar.
ekmek tahtası (hamur tahtası,ekmek piyatı,
minyet,bazı teknesi)
- 332.6 Koskocaman bir *deve* , yüzer suda seve seve.
gemi (kayık,vapur,kelek)
- 401.4 Sildim süpürdüm odacığı , ortaya koydum *deveciğı*.
ibrik (güğü)
- 409.4 *Deveden* büyük / pireden küçük / baldan tatlı / zehirden acı.
- 409.5 Karşıdan baktım : katı kutu ; yanına yaklaştım : deve b..u; ağzıma aldım:
tatlı.
incir
- 456.2 Kardan ak , katrandan kara , kediden küçük , *deveden* yüksek.
karga
- 463.21 *Deve* hamama girmiş , kuyruğı dışarda kalmış.
kaşık
- 487.6 *Deve* tabanı , süngüş sabanı , gezer evleri , bilmez yabancı.
kedi
- 521.7 Sıra sıra *develer* / birbirini geveler.
a. Birbiri üstü *develer* / birbirini geveler.
b. Hay *develer develer* / birbirini geveler.
c. Uzun uzun *develer* / birbirini geveler.
d. Sürü sürü *develer* / birbirini geveler.
e. Ev üstünde *develer* / birbirini geveler.
f. Sıra sıra üstü *develer* / birbirini kovalar.
kiremit
- 542.4 Sirtında hörgücü var , *deve* desen *deve* değil ; kendi yazar , kendi okur ,
hoca desem hoca değil.
köstebek
- 553.1 Yatınca kediden alçak , kalkınca *deveden* yüksek.
a. Kediden küçük , *deveden* büyük.
kuş
- 572.3 Ayaklı *deve* , bunu bilmeyen eve!
leylek

646.7 d. İki tepe arasında / *deve* bağırır.

ossuruk (yellenme,gaz,yel)

695.5 Ak *deve* kaçtı , köpüğünü saçtı.

sabun

704.9 r. Ol hayvan ki / çifte saraylara çıkar , sultan desem sultan değil / altın yıldızları döker , yıldız desem yıldız değil / arkasında hörgücü var , *deve* desem *deve* değil / çifte çifte boynuzu var , öküz desem öküz değil / sırtında bir semeri var , hamal desem hamal değil.

704.17 Öcü müdür , böcü müdür , bil nedir; iki tane boynuzu var , keçi midir , bil nedir; arkasında hörkücü var , *deve* midir , bil nedir ; kendi yazar , kendi okur , hoca mıdır , bil nedir.

salyangoz

711.6 a. Se se se servi seyalem, yel estikçe yeyalem / sen sevdin , sen uzandın / sen beni kendin gibi hercayi mi sandın / hercayiler bahçesinde manyas çiçeği / var git , hey *deveciler* köçeği.

sarımsak

719.1 Kargadan küçük , *deveden* yüksek.

serçe

733.6 Dört ayaklı , *deve* değil. Küçüktür güve değil.

sivrisinek

764.2 Dedem *deve* / girmez eve / kes başını / girsin eve.

a. Kara *deve* / girmez eve / kes başını / girsin eve.

b. Tomtom *deve* / girmez eve / kes başını / girsin eve.

d. Dağdan gelir bir *deve* / sığmadı bizim eve / çektim kulağından sığdırdım eve.

e. Salman *deve* / girmez eve / kır sapını / girsin eve.

g. Dedem *deve* / girmez eve / vur topuz / girsin eve.

şemsiye

800.7 I. *Devenin* tabanı / öküzün sapını / her yeri gezer , gezer / bilmez yabamı.

terazi (el terazisi,kantar)

926.12 a. Haphava şıbdak / şıbdığın üstünde mışıldak / mışıldığın üstünde ışıldak / ışıldığın üstünde alan kaya / alan kayanın üstünde ormanlık / ormanlığın içinde güdük *deve*.

ağız,burun,göz,kaş,alın,saç

938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide *deve* / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala as duvara.

a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide *deve* / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala vur duvara.

c. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen *deve* / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara!

d. On uşak / yirmi deli / otuz arslan / elli inek / altmış öküz / yetmiş kömüş / seksen *deve* / doksan tavuk / yüzde koy çuvala , vur duvara!

insan ömrü,insan hayatı, insan hayatının devirleri

1040. Arık *deve* yağdan öldü / ne yerde , ne göğde öldü / akşama yakın sabaha karşı öldü.

a. Zabın *deve* yağdan ölmüş / ne yerde ölmüş , ne gökte ölmüş / sabaha karşı akşamdan ölmüş.

c. Arık *deve* yağdan öldü / ne yerde öldü , ne gökde öldü / ahşamnan öldü / zabaha bir sat galası öldü.

fazla yağ yüklenen zayıf deve “akşam” köyüne yakın “sabah” köyünün karşısındaki köprünün üstünde ölmüş

1058.1 III. *Deveye* nal ; *Deve* nalı ; *Devenin* nalı; *Deveye* nal yok ; *Devenin* nalı yok.

üç,dört,beş,altı,yedi şey olmaz

1083.1 ı. *Deve* köşeğinden büyük / han kapısına girmez / ceviz kabuğuna girer.

p. Kan kırmızı / süt beyaz / *deve* balasından büyük / han kapısından geçmez.

şaşırtmaca

1096.8 O yalan , bu yalan , fili yuttu bir yılan; eşeğe bindi ,*deveyi* kucağına aldı ; bu da mı yalan, o da yalan , bu da yalan.

gönül,sevda,aşk,rüya,yalan

1107. b. Karın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / *deveden* olur köşek / avrattan olur uşak.

d. Karın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / *deveden* olur köşek / bunu bilmeyen eşek.

karın altı kara yazı

1108 *Deveden* olur köşek / bunu bilmeyen eşek.

deveden olur köşek

DOĞAN

1.1 Dalda durur *doğan* gibi , acısı var soğan gibi.

acuk

355.13 Attım burada vız , yedi bin yıldız , acısı soğan gibi , kendisi *doğan* gibi.

güneş (gün ışığı,güneş ışığı)

508.2 Karşıdan gelir hey gibi , çadırını kurar bey gibi , atmacası *doğan* gibi , kendi acı soğan gibi.

kış

548.4 Mermer ayaklı , menteşe kulaklı , dombilcik gözlü, *doğan* ayaklı.

kurbağa

DOMBAY (manda, su aygırı)

57.2 Kırk *dombayım* var , sürüyüverdim , tıklar tıklar gitti.

57.6 e. Altı *donbay* derisi / üstü yüzükçü / caminin önünde gelir geçer.

ayakkabı (kundura,çapula,yemeni,papuç)

DOMUZ

423.10 Anası ip gibi , yavrusu *domuz* gibi.

kabak (susak,su kabağı)

522.2 Karşıdan baktım ; anız gibi ; yanına gittim ; *domuz* gibi.

kirpi

542.6 Yer altında kör *domuz*.

köstebek

610.11 Sarıdır sancağı , yüzbin enceği. Onu bilmeyen *domuzun* enceği.

mısır (darı,mısır koçanı)

742.3 Çam içinde denizcik , bunu bilmeyen *domuzcuk*.

su bardağı

778.2 a. Dağdan gelir üre üre / *domuzları* süre süre.

b. Dağdan gelir vura vura / *domuzları* süre süre.

d. Dağdan gelir küre küre / *domuzları* süre süre.

778.4 İndiri bindiri / dağdan *domuz* indiri.

a. İndirir , bindirir / daldan *domuz* indirir.

b. Tintiri tintiri / dağdan *domuz* indiri.

c. Hindirir , mindirir / dağdan *domuz* indiri.

778.5 El kadar yonga / dağdan *domuz* indirir.

- a. El kadar tahta / dağdan *domuz* indirir.
- c. Kūçūcūk yorgan / dađdan *domuz* indirir.
- d. El kadar yongacık / dağdan *domuz* indirir.
- e. El kadar / dağdan *domuz* indirir.
- f. El kadar mindire / dağdan *domuz* indire.
- g. El kadar yorgan / dağdan *domuz* indirir.
- h. Ey fildişi , fildişi / dağdan *domuz* indirir.
- i. El kadar hındıra / dağdan *domuz* indire.
- i. Dağdan *domuz* indirir.

778.6 Benim bir dayım var , dağdan *domuz* indirir.

778.7 Balta girer meşeeye , *domuzu* toplar getirir.

tarak

800.7 g. *Domuz* tabanı / sūnbūl sabanı / gezer dūnyayı / sōylemez yalanı.

terazi (el terazisi,kantar)

804.3 Kahverengi bir *domuz* çayırdı otlar.

tırpan

926.12 b. Tap tapılayık, tapılayık / tapılayığın ūstünde muřulayık/ muřulayığın ūstünde ıřılayık / ıřılağın ūstünde kolancık / kolancığın ūstünde alancık / alancığın ūstünde ormancık / ormancığın içinde bir gūdūk *domuz*.

ağız,burun,göz,kaş,alın,sa

DUDU (tuti)

8. Elle beni, belle beni / iskelede bekle beni / ben bir *duduyum* , kumruyum / al koynuna sakla beni / şeker ile besle beni.

a. Elle beni , belle beni / iskelede bekle beni / ben bir *dudu* kuşuyum / şeker ile besle beni.

b. Elle beni , belle beni / iskelede bekle beni / ben *duduyum* , kumruyum / al koynuna sakla beni.

c. Elle beni , belle beni / iskelede bekle beni / ben *duduyum* , kumruyum / al koynuna sakla beni / şeker ile besle beni.

ağaç kavunu

178.5 Bizde bir *dudu* var , eđri būđrū budu var , yazım gelir gıřım gider.

Çekirge

447.26 Bizde bir *dudu* var / eđri būđrū budu var / řimdi gelir gōrūrsūnūz / gūle gūle ūlūrsūnūz.

kaplumbağa

469.9 Elle beni , belle beni , iskelede bekle beni ; ben bir *dudu* kuşuyum , şeker ile besle beni.

kavun (bostan,topatan,karpuz)

548.13 Bizim evde *dudu* var / eğri büğrü budu var / yazın gelsin görürsün / güle güle ölürsün.

b. Bizde bir *dudu* var / eğri büğrü budu var / bize gelir , görürsünüz / güle güle ölürsünüz.

d. Bizim evde *dudu* var / eğri büğrü budu var / gele gele gelirsiniz / güle güle ölürsünüz.

e. Bizim evde *dudu* var / eğri büğrü budu var / yazın gele göresiz / güle güle ölesiz.

f. Bizim evde *dudu* var / eğri eğri budu var / gele gele gelirsiniz / güle güle ölürsünüz.

g. Bizim evde *dudu* var / eğri büğrü budu var / hele gelip göresen / güle güle ölesen.

kurbağa

ENEK (iğdiş edilmiş keçi, at)

890.4 Bir kalbur aşığım var / içinde bir *eneğim* var.

c. Benim bir kalbur aşığım var / içide bir tane *eneğim* var.

e. Bir harbıl aşığım var / içinde bir *eneğim* var.

ay,yıldızlar (gökyüzü,yıldızlar,ay)

1108 Goyunun *eniği* şişek / bunu bilmeyen eşek.

deveden olur köşek

ESEK

5.6 Küçücük bir *eşğim* var , yedi bin yedi yüz sek sek yumurta taşır.

afyon (haşhaş çiçeği,afyon kabalağı)

12. Bir *eşğim* var , hep g..ü çöpürük.

ahlat

15.1 Dört köşeli döşek , bunu bilmeyen *eşek*.

akıtma (gözleme)

39.30 Araplarda acap gördüm, acep desem acep değil; sırtında semeri var, *eşek* desem *eşek* değil ; eti yenmez , deris giyilmez.

arı (bal arısı,kovan arısı)

41.3 Baş aşağı mangırşak , bunu bilmeyen *eşek*.

armut

57.3 Bir *eşek* buldum , binmesi gevşek.

- 57.17 c. Bir *eşegim* vardır / bağlı iken yürür / çözümlü iken durur.
d. Bir *eşegim* vardır / bağlı iken yürür.
ayakkabı (kundura,çapula,yemeni,papuç)
- 62.3 Baş aşağı mungırşak , deve tüyünden döşek , bunu bilmeyen *eşek*.
ayva
- 102.4 Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
b. Yeşildir abası , aldır küpesi / bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
biber (kırmızı biber,acı biber,karabiber)
- 123.20 Baş ananın karnında , kökü *eşegin* karnında.
buğday (ekin,hububat,başak)
161. Bir *eşegim* var , bin d....ı var.
çam kozalağı
164. b. Daldan dala fişek , bunu bilmeyen *eşek*.
çamaşır ipi
- 185.16 Bir *eşegim* var anırır , akça sipa doğurur.
c. Bir *eşegim* var , zar zar anırır , akça akça sıpalar doğurur.
çıkırık (çarık)
- 222.3 Derisi kalın *eşek* derisi / hoş gelir kulağa uzaktan sesi.
a. Derisi kalın *eşek* derisi / gelir çok uzak yerlerden sesi.
davul
- 225.14 Topal *eşegimi* yükledim / diken aşağı dikledim.
değirmen (un değirmeni)
- 235.8 *Eşegin* köpeği , sarkıktır göbeği , uzun boyunlu , iki büklüm oyunlu.
deve
- 257.3 Aldır abası / yeşildir çuhası ; bunu bilmeyen koca *eşek* sıpası.
domates (kırmızı patlıcan)
- 277.2 Altından abası , gümüştan tası ; bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
ebe kuşağı (alaimi sema,gök kuşağı)
- 284.2 Bir *eşegim* var , çullamadan dama girmez.
b. Bir *eşem* var , küllemeden dama girmeye.
ekmek sacı (saç)
- 330.2 Aldır abası , yeşildir libası , bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
gelincik (kame,kemba)
- 359.1 Daldan dala fişek , bunu bilmeyen *eşek*.
halat (ip,organ,durmaç,kaytan,kolan)

- 372.1 Kırk kuşak , kırk döşek / bunu bilmeyen *eşek*.
a. Beş paralık bir döşek / bunu bilmeyen *eşek*.
b. Beş paralık döşek / bunu bilmeyen *eşek*.
hasır
- 391.6 Etten tarak / tüyden döşek / horozdur *eşek*.
a. Etten tarak / tüyden döşek / horozdur *eşek* / anna , ey merkep.
horoz
- 459.3 Aldır abası , yeşildir küpesi , bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
- 459.5 m. Aldır abası / yeşildir cübbesi / bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
karpuz
- 463.5 Bir *eşşeğe* yükledim zahrayı , yolladım değirmana. Hepsi girdi guyrugu girmede.
kaşık
- 501.3 Aldır abası / yeşildir cübbesi / bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
kına (kınalı parmaklar)
504. *Eşeğin* yemediği hangisi?
kiriş
- 519.6 Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen / *eşek* sıpası.
a. Yeşildir abası / aldır küpesi / bunu bilmeyen / *eşek* sıpası.
b. Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen / boz *eşeğin* sıpası.
c. Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
e. Aldır abası / yeşildir cübbesi / bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
f. Abası yeşil / küpesi kırmızı / bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
kiraz (vişne)
- 522.11 a. Benim bir *eşeğim* var , beşbin tane odun taşır.
kirpi
- 524.7 Kat kat döşek / bunu bilmeyen *eşek*.
a. Kat kat döşek / bunu bilmeyen *eşek* / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin.
kitap (mevlüt, mevlüt kitabı)
- 526.1 Daldan dala fişek / bunu bilmeyen *eşek*.
kolon (ürgan, halat, durmaç, kaytan)
- 531.2 Başındadır sarığı / elindedir sırığı / bunu bilmeyen *eşeğin* kürüğü.
korkuluk (bostan korkuluğu)
- 534.4 Alçacık *eşek* , kabacık döşek.

- a. Alçacık *eşek* , yumşacık döşek.
koyun(kurbanlık koyun,koyunkurbanı,kurban)
- 540.9 a. Yol üstünde yorgun *eşek*.
köprü
- 547.9 Kat kat döşek / bunu bilmeyen *eşek*.
a. Kat kat döşek / bunu bilmeyen *eşek* / ya bunu bileceksin , ya bu gece öleceksin.
kuran (kuran-ı kerim,mushaf)
- 566.20 Kat kat döşek / bunu bilmeyen *eşek*.
a. Kırk katlı döşek / bunu bilmeyen *eşek*.
b. Kat kat döşek / bunu bilmeyen *eşek* / ya bunu bileceksin , ya bu diyardan gideceksin.
c. Kat kat döşek / bilmeyen *eşek* / ya bileceksin , ya öleceksin.
d. Kat kat döşerek / bunu bilmeyen *eşek*.
- 566.21 Alçacık *eşek* , kabaca döşek.
lahana (kelem)
- 619.4 a. Altındır abası , gümüştür küpesi , bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
mum
- 624.5 İki *eşeğe* bir adam biner
624.6 b. Alçacık *eşek* / yük taşır.
c. Alçacık *eşek* / et taşır.
d. Benim *eşeğim* / her gün et taşır.
e. Benim *eşeciğim* var / yüz okka et taşır.
f. Bir *merkehim* var / her gün et taşır
nalın
- 638.2 b. Bir dam *eşeğim* var / hepsinin alını sakar.
c. Orman içinde / sakar *eşek*.
odun (meşe)
- 639 Bir *eşeğim* vardır , yükletirim , yükletirim, gık bile demez.
odun kütüğü (yarık)
- 646.5 Öküz değil ho diyem , *eşek* değil çü diyem , geldi çıktı ne diyem.
ossuruk (yellenme,gaz,yel)
- 658.2 Aktır abası , yeşildir küpesi ; bunu bilmeyenler *eşeğin* sıpası.
pamuk
- 670.4 Aldır abası , yeşildir küpesi ; bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
670.7 Bayır aşağı / mordur t...ğı / bunu bilmeyen / kafir *eşeği*.

d. Tepesi aşağı / koç t...ğı / bunu bilmeyen / gavur eşeği.

f. Ağız aşağı / mor t...ğı / bunu bilmeyen / gavur eşeği.

patlıcan (baldırcan)

692.7 Altın anası , gümüş babası , bunu bilmeyen eşek sıpası.

saat (cep saati)

696.4 Üç ayaklı menteşek , onu bilmeyen eşek.

b. Üç ayaklı menkeşek , bunu bilmeyen eşek.

sacayak

704.9 a. Ağaca çıkar , adam değil / yazı yazar , katip değil / boynuzu var inek değil / yük taşır eşek değil.

b. Ağaca çıkar , insan değil / semeri var eşek değil / yazı yazar , adam değil.

c. Dağdan iner , yolcu değil / ağaca çıkar insan değil / semeri var, merkep değil / yazı yazar katip değil.

d. Yolda gider , yolcu değil / ağaca biner , insan değil / semeri var , eşek değil / yazı yazar, katip değil.

e. Yolda gider, yolcu değil / ağaca biner , insan değil / semeri var , eşek değil / yazı yazar, katip değil.

g. Yolda gider , yolcu değil / ağaca biner , insan değil / yazı yazar , katip değil / semeri var eşek değil.

ı. Semeri var ; eşek değil / boynuzu var öküz değil.

j. Boynuzu var , keçi değil / semeri var , eşek değil / yazı yazar, katip değil.

ü. Yoldan gider yolcu değil / ağaca çıkar , insan değil / semeri var eşek gibi / yazı yazar, molla değil.

salyangoz

735.8 Aldır abası / mordur çuhası / bunu bilmeyen eşek sıpası.

735.12 Kat kat döşek , bunu bilmeyen eşek.

soğan

748.8 Bir eşeğim vardır , semerinde ağaca çıkar.

sülük

752. Dört eşeğim var , ikisi çullu , ikisi çulsuz , yağ girer , kuru çıkar.

sünger

786.6 Çalı dibinde gır eşek.

tavşan

- 791.3 Derisi var, *eşek* değil , zilleri var , köçek değil. Hem hoplatır , hem zıplattır; atarlar tokatı , gerçek değil.
tef (zilli tef)
- 817.6 Tüllü müllü t... , bunu bilmeyen *eşek*.
turp (kara turp,kırmızı turp)
- 840.3 Sıra sıra şişek , bunu bilmeyen *eşek*.
yastık (yannık,mütekke)
932. Aldır abası , yeşildir küpesi , bunu bilmeyen *eşek* sıpası.
akciğer,öd
- 938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte *eşek* / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.
a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte *eşek* / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara.
insan hayatı,insan ömrü,insan hayatının devirleri
1040. b. Benim bir *eşeğim* vardı / ne yerde geberdi , ne gökte geberdi / akşama yakın sabah üstü geberdi.
fazla yağ yüklenen deve "akşam" köyüne yakın "sabah " köyünün karşısındaki köprünün üstünde ölmüş.
1065. Namaz kılardı bir adem. Anırdı *eşeği* ol dem. Bozuldu namazı anın, acep ne sebebi bunun.
Teyemmümle namaz kılan bir kimsenin merkebi suyu görüp anırmasıyla namazı bozulmuştur.
- 1083.2 Bir karınçe gördüm , *merkep* yavrısından büyüktür.
şaşırtmaca
- 1089.3 Kar yağacak, kar yağacak, karın üstüne gün doğacak, *eşekler* çağrışa çağrışa göğe çekilecek.
a. Kara kar yağdı , kara gün doğdu ; kara *merkep* zırlayı zırlayı göğe çıktı, ikisi de suda kaldı.
göğe çekilecek (gög;çayır,gög;gök yüzü)
- 1096.8 O yalan , bu yalan , fili yuttu bir yılan ; *eşeği* bindi , deveyi kucağına aldı; bu da mı yalan , o da yalan , bu da yalan.
gönül,sevda,aşk,rüya,yalan
- 1107 c. Dağın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / koyunun oğlu şişek / bunu bilmeyen *eşek*.

- d. Karın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / deveden olur köşek / bunu bilmeyen *eşek*.
f. Karın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / koyunun oğlu şişek / bunu bilmeyen *eşek*.

karın altı kara yazı

1108. Deveden olur köşek / bunu bilmeyen *eşek*.
a. Goyunun eniği şişek / bunu bilmeyen *eşek*.

deveden olur köşek

FARE

- 145.6 e. Deveden büyük / *fareden* küçük / biberden acı / şekerden tatlı.
ceviz (koz,ceviz ağacı,koz ağacı)
- 214.1 Matal matal matladı, on iki *fare* atladı , gurbağa ganatlandı, tos vurdu bardağa, gelin çıhdı çardağa.
çulha tezgahı (tezgah,düzen, dokuma tezgahı,ıstar,bez tezgahı,)
- 332.5 a. Mesel mesel metlendi / iki *fare* etlendi / kurbağa kanatlandı / sefere niyetlendi.
gemi (kayık,vapur,kelek)
- 348.28 Bir kalede iki *fare* oynar.
göz
- 463.4 g. Tepesi kalın , dibi ince / *fare* deliğine girince.
kaşık
- 566.23 Kat kat amma katmer değil ; top top amma elma değil ; yenir amma meyva değil ; kuyruğu var *fare* değil.
lahana (kelem)
- 735.15 ö. Kat kat ola, katmer değil / top top amma elma değil / yenir amma meyva değil / kuyruğu var , *fare* değil.
r. Kat kat amma katmer değil ; top top amma elma değil ; yenir amma meyva değil ; kuyruğu var *fare* değil.
soğan
- 817.7 Başı yeşil emir değil / üstü kara , kömür değil / içi beyaz , peynir değil / kuyruğu var , *fare* değil.
b. Başı yeşil emir değil / sırtı kara kömür değil / içi beyaz peynir değil / kuyruğu var *fare* değil.
c. Başı yeşil ördek değil / kuyruğu var , *fare* değil / içi beyaz , peynir değil / dışı siyah, kömür değil.

- ı. Başı yeşil emir değil / içi beyaz peynir değil / üstü kara , kömür değil / kuyruğu var *fare* değil.
- k. Başı yeşil emir değil / üstü kara kömür değil / içi beyaz peynir değil / kuyruğu uzun *fare* değil.
- l. Başı yeşil emir değil / sırtı kara kömür değil / içi ak , peynir değil / kuyruğu var *fare* değil.
- m. Başı yeşil emir değil / üstü siyah , kömür değil / içi beyaz , peynir değil / kuyruğu var *fare* değil.
- n. Üstü kara , kömür değil / içi beyaz , peynir değil / başı yeşil emir değil / kuyruğu var, *fare* değil.

- 817.12 b. Ol nedir ki desdeğirmi , kapkara / oni soyarlar ki ağara / kuyruğu var misli *fare* kuyruğu / oni yiyen padişahın buyruğu.

turp (kara turp, kırmızı turp)

FİL

- 50.6 Bir ufacık *fil* dişi / kaldıramaz bin kişi.
b. Bir ufacık *fil* dişi / taşıyamaz bin kişi.
c. Bir küçücük *fil* taşı / kaldıramaz bin kişi.

ateş

- 214.9 Dört ayaklı *fil* , g..ün varsa bil?

çulha tezgahı (tezgah, düzen, dokuma tezgahı , ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı)

- 334.6 Dört ayaklı *fil* / ortasında dil / aklın varsa bil.

gergef (kasnak)

- 348.11 b. Bir küçücük *fil* taşı / dolanır dağı, taşı.
c. Bir küçük *fil* taşı / dolanır dağı, taşı.
d. Bir küçücük *fil* taşı / dolaşır dağı, taşı.
f. Bir küçücük *fil* dişi / dolanır dağı, taşı.
k. Bir küçücük *fil* dişi / dolanır dağı, taşı.

göz

- 634.1 *Fil* fillice / burnu eğrice.

nohut (çılban)

- 666.3 Bir ufacık *fil* taşı , bilemezsin k..ını kaşı.

- 666.4 Küçücük *fil* taşı / dolanır dağı taşı.

- 666.7 Bir küçücük *fil* dişi / parçalıyamaz bin kişi.

para

707.4 Dört ayaklı *fil* , aklın varsa bil.

sandalya (iskemle)

800.15 Altı ayaklı *fil* / ortasında dil / ahmak isen sor / arif isen bil.

a. Bir küçücük *fil* / ortasında dil.

b. İki ayaklı *fil* / ortasında dil / bunu bilersen bil / bilmezsen tımarhaneye gir!

c. Altı ayaklı *fil* / ortasında dil / akıllı isen bil / ahmak isen sor .

d. İki ayaklı *fil* / ortasında dil.

terazi (el terazisi,kantar)

859.22 Karşıdan gelir *fil* , başında kırmızı gül ; canlıdan cansız doğar , cansızdan canlı çıkar , bunun manasını bil.

c. Pazardan aldım bir *fil* , başına soktu bir gül ; cansızdan canlı doğar , ya manasını bil!

d. Pazardan aldım bir *fil* , başına sokundu bir gül ; cansızdan canlı doğar, ya manasını bil!

859.45 a. Küçücük bir *fil* taşı / içinde beyler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsen kuş olur.

b. Bir küçücük *fil* taşı / içinde beyler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsen kuş olur.

ı. Bir ufacık *fil* taşı / içinde beyler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsene kuş olur.

z. Bir küçücük *fil* taşı / içinde beyler aşı.

bb. Küçücük *fil* taşı / içinde benler aşı.

ii. Bir küçücük *fil* taşı / içinde beyler başı / pişirirsen aş olur / pişirmezsen kuş olur.

yumurta

867. Bir ufacık *fil* taşı , galdıramaz bin kişi.

zehir

965. Bir küçücük *fil* taşı , içinde beyler aşı.

fincan , kahve

1096.4 Ah efendim, vah efendim , lale , sünbül , *fil* efendim , *fildir* benim *fil* bedenim ; sakine sakın , yaklaşma yakın , uryan olursun , püryan olursun , dağlara düşer pişman olursun ; üç bölük dilber , alemler ürker , gönderin o dilberi , acısın halime.

1096.8 O yalan , bu yalan , *fili* yuttu bir yılan ; eşeğe bindi , deveyi kucağına aldı ;
bu da mı yalan, o da yalan , bu da yalan.

gönül,sevda,aşk,rüya,yalan

GEYİK

524.3 Derenin o yüzü , bu yüzü ; içinde *geyik* izi.

b. Şu derenin öte yüzü , beri yüzü , üstünde *geyik* izi.

c. Bir tepenin öte yüzü , beri yüzü , çimen ala *geyik* izi.

kitap (mevlüt,mevlüt kitabı)

547.6 Şu derenin o yüzü , bu yüzü , dopdolu *geyik* izi.

a. Şu tepenin öte yüzü , beri yüzü , sıralanmış , *geyik* izi.

Kuran (Kuran-ı Kerim,mushaf)

814.8 a. Yalçın kayada *geyik* atlar.

traş bıçağı (traş makinası,ustura)

GÜVE

91. Masal masal matladı / kel dereye atladı / be kel sana ne oldu / başımı
güveler otladı.

a. Masal masal matladı / kel dereye atladı / be kel sana ne oldu /
başımı *güveler* otladı.

berber

733.6 Dört ayaklı , deve değil. Küçüktür *güve* değil.

sivrisinek

GÜVERCİN

189.2 a. Yer altında gök *güvercin*.

çift demiri (saban demiri,saban,demir)

253.9 Dam üstünde benli *güvercin*.

253.10 Kırmızı bir kafeste / birçok beyaz *güvercin* / gençliğinde iyi bah /
kocalığın güvensin.

a. Kırmızı bir kafeste / bir çok akça *güvercin* / gençliğinde iyi bah /
kocalığın güvensin.

253.26 a. Kırmızı kule üzerinde / ak *güvercin* oturur.

b. Kırmızı duvar üstünde / beyaz *güvercin* oturur.

c. Kırmızı kule üstünde / beyaz *güvercin* oturur.

d. Ak duvar üzerinde / ak *güvercin* oturur.

e. Al duvar üstünde / beyaz *güvercin*.

- j. Kızıl kayanın üstünde / oturur ak *güvercin*.
k. Kızıl ağacın üstünde / Ak *güvercin* dizili.
l. Kırmızı duvara , ak *güvercin* oturttum.
m. Kırmızı ağaç üstünde / ak *güvercin* dizili.

dişler

- 255.9 a. Benim bir *güvercinim* var / Karadeniz'den su içer.

*divit (kalem;yazı kalemi;kamuş kalem,
mürekkepli kalem,dolma kalem)*

- 332.29 Mavi tarla üstünde , beyaz *güvercin* yürür.

- a. Mavi atlas , iğne batmaz ; mavi tarla üstünde , beyaz *güvercin* yürür.
gemi (kayık,vapur,kelek)

- 348.22 Altı perçin / üstü perçin / içinde bir şah *güvercin*.

- a. Altı perçin / üstü perçin / içinde bir çift şah *güvercin*.
b. Altı perçin / üstü perçin / içinde şah *güvercin*.
c. O yanı perçin / bu yanı perçin / içinde bir tek *güvercin*.
d. O yanı perçem / bu yanı perçem / içinde var şah *güğercin*.

göz

- 760.1 Yuva altında *güvercin* keklik yalağı.

şaka (külâh,fes)

883. Mavi atlas üzerinde beyaz *güvercin*.

hava,ay

923. Elim elim ibrişim , elimdedir her işim , arşın gönderin ölçem , makas getirin biçem , yedi dağı aşayım ; yedi dağın içinde , sırça saray yarışır , sırça saray içinde Hanım Hatun yaraşır , Hanım Hatun yanında altın beşik yarışır , altın beşik içinde sünbül bebek yarışır , sünbül bebek yanında çift *güvercin* dolaşır.Biri kaçar , kurtulur ; biri konar tutulur.

sivrisinek , tahta kurusu

HİNDİ

- 93.6 Alaca *hindi* , yengeye bindi.

beşik

- 171.1 Bir kara *hindi* , anana bindi.

çarşaf (ferace)

- 506.2 Kendi gider *hindi* gibi , kuyruğu var sindi gibi.

kırlangıç

784. b. *Hindi* kümeste , kuyruğu dışarda.

tava

841.3 *Hindi hindi* , göyden bir adem indi. Bizden bir icat çıktı , ev sahibi misafire bindi.

yatak (döşek)

856.1 *Hindi hindi* / ev sahibi misafirin sırtına bindi.

a. Ey *hindi hindi* / tavandan kiremit indi / ev sahibi misafirin üzerine bindi.

b. Bir sürü *hindi* / yük dibine sindi / ev sahibi misafirin üstüne bindi.

c. *Hindi hindi* / küp dibine sindi / misafirin tepesine bindi.

yorgan

957.1 m. Hin *hindi* / bin bindi / kum koydu / kuyruk saldı.

n. Hin *hindi* / bin *hindi* / kum koydu / kuyruk salladı.

*sacayak,güveç,yemek,kaşık ;sacğı,tencere,
kazan,bulgur,kepçe,çorba*

HOROZ

391.6 Etten tarak / tüyden döşek / *horozdur* eşek.

a. Etten tarak / tüyden döşek / *horozdur* eşek / anna , ey merkep.

horoz

408.2 Minare üstünde telli *horoz* öter.

imam (hoca)

672. Yer altında çil *horoz*.

pazı

749.16 Ak *horoz* delikten bakar.

sümük (sümük-el,sümük parmaklar)

760.3 d. *Horozdan* küçük / adamdan büyük.

e. *Horozdan* alçak / insandan yüksek.

şapka (külâh,fes)

814.15 Benim bir kötü *horozum* var , daima yayılır.

traş bıçağı (traş makinası,ustura)

938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende *horoz* / doksanda koy çuvala , as duvara.

- a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişde eşek / seksende *horoz* / doksanda koy çuvala , vur duvara.

insan ömrü , insan hayatı , insan hayatının devirleri

1052. c. Gapsız han / mehrapsız cami / imamsız *horuz*.

dünya,deniz,horuz

İNEK

- 41.9 a. Benim bir *ineğim* var / boynuzunu kırmadan dama girmez.

armut

- 50.21 a. Bir *ineğim* var / yattığı yerde ot bitmez.

ateş

- 287.9 Ak *ineğim* göğe bakar / kışından ayran akar.

elek (un eleği,kalbur)

- 423.15 Bir *inek* aldım Panlı'dan , kırk buzağı çıktı karnından.

kabak (susak,su kabağı)

- 457.31 Benim bir şehzadem var / hiçbir şeyi yok.Boynuzları var *inek* değil. Yumurtaları var tavuk değil.

karınca

- 481.5 a. Sakalı var , hoca değil ; süt verir , *inek* değil.

keçi

- 519.2 a. Kırmızı *ineği* ahıra korken / kuyruğu kaldı elimde.
b. Bir *ineğim* vardı ahıra attım / kuyruğu kaldı elimde.
c. Kırmızı *ineği* ahıra koyarken / kuyruğu kaldı elimde.
e. *İnek* ahıra giderken / kuyruğu elime geldi.

- 519.29 Sarı *ineğim* sarkıp durur / düşerim diye korkup durur.

kiraz (vişne)

- 619.10 Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan, hem *inekten*, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendin yer bitirir / böyle pis bir huyu var.

- b. Bir acaip nesne gördüm / bir karış boyu var / hem *inekden*, hem öküzden , hem balıktan suyu var / etrafına set çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / bir fenacık huyu var.

- c. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / etrafında hem balıktan, hem *inekten*, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendin yer bitirir / böyle pis bir huyu var.

- d. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem *inekten*, hem balıktan, hem öküzden huyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendisini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- f. Bir karışık boyu var / hem *inekten*, hem öküzden , hem balıktan suyu var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- i. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem *inekten*, hem balıktan, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında suyu var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- k. Bir garişdan boyu var / ağzında da dili var / hem *inekden* , hem öküzden soyu var / gendini yer bitirir / böyle kötü huyu var.
- l. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem *inekten* , hem öküzden soyu var / kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- m. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem *inekten* , hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle fena bir huyu var
- o. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem *inek ten* , hem öküzden soyu var / etrafına set çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / bir kötüce huyu var.
- ö. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem *inekten* , hem öküzden soyu var / etrafına set çekilmez / ortasında nuru var / kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- p. Hem *inekten* , hem arıdan , hem balıktan soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendisini yer bitirir / bunun böyle huyu var.
- s. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem öküzden , hem *inekten* , hem balıktan suyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle bir pis huyu var.
- u. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem *inekten* , hem öküzden suyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini bitirir / böyle de pis huyu var.

mum

682.10 Beyaz *inek* suya iner.

a. Sarı *inek* / suya iner.

pirinç pilavı

704.9 Yazı yazar , katip değil / ağaca çıkar , adam değil / boynuzu var , *inek* değil / yük taşır, öküz değil.

a. Ağaca çıkar , adam değil / yazı yazar katip değil / boynuzu var , *inek* değil / yük taşır eşek değil.

salyangoz

938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta *inek* / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta *inek* / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara.

d. On uşak / yirmi deli / otuz aslan / elli *inek* / altmış öküz / yetmiş kömüş / seksen deve / doksan tavuk / yüzde koy çuvala , vur duvara!

insan ömrü , insan hayatı , insan hayatının devirleri

945.2 c. Sarı *inek* yattı, kalkmaz / kara *inek* gitti, gelmez.

ateş,duman

946.1 m. Üç *ineğim* var , biri kurşuni , biri kırmızı , biri siyah ; kurşunisi / yatar kalkmaz / kırmızısı yer , doymaz / siyahı / gider , gelmez.

ateş,duman,kül ; ateş,duman,ocak

953.7 Süsen *ineğim* avludan geçer , kuyruğu dışarda kalır.

iğne,iplik

955. Sarı *ineğin* altında kırmızı dana.

ateş,kazan

1064. Üç *ineğim* var; birinin südü helal, eti harem ; birinin eti helal , sütü harem; birinin eti de harem, sütü de harem.

ana,karı,koca

KANARYA

627.6 a. Min min minare , minarenin üstünde *kanarya* , *kanaryanın* üstünde bir ocak , bunu bilmeyen ölecek.

nargile

859.31 Beyaz duvar içinde sarı *kanarya* yatar.

yumurta

KAPLAN

487.9 a. Gelişi arslan gibi / duruşu *kaplan* gibi / yayılır hasır gibi / sürünür esir gibi.

487.23 Alası *kaplan* alası ; yelesi kızlar velesi ; bunu bilen bilesi , bilmeyen otuz iki gız veresi.

keci

652.1 Alası , alası , *kaplan* alası ; bilenler bilesi , bilmeyenler on iki köy veresi.

önlük

938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda *kaplan* / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda *kaplan* / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara!

b. Beşinde çocuk / onunda koyun / yirmisinde kanlı / otuzunda canlı / otuzbeşinde arslan kırkbeşinde *kaplan* / altmışta et / yetmişte kemik / yetmişbeşten gerisi , ölümden berisi.

c. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk *kaplan* / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.

insan ömrü,insan hayatı,insanın hayatının devirleri

945.2 f. Sarı arslanım yattı / kara *kaplanım* kalktı.

ateş,duman

KARGA

5.1 Yol üstünde *karga* , vurdum düşürdüm harg , içi dolu kavurğa.

afyon (haşhaş çiçeği,afyon kabalağı)

70.1 c. *Kargalar* kakırdaşır / kakı benim elimde / leylekler takırdaşır / takı benim elimde / yedi kavak sallanır / kökü benim elimde.

bağlama (ud,saz,mandolin,kemen,kemençe)

106. f. Karadır , *karga* değil ;dört ayağı var , manda değil ; kanadı var , kuş değil.

g. Karadır ama *karga* değil ; uçar ama kuş değil ; burnu koku duyar , çarşı köpeği hiç değil.

bisicik böceği (bok böceği,

domuzhan böceği,pislik böceği,karaböcek)

145.37 Bir ala *karga* bir dala kondu , bir sulak attım , toz duman oldu .

ceviz (koz,ceviz ağacı,koz ağacı)

- 189.2 Yer altında gökçeli *karga*.
çift demiri (saban demiri,saban,demir)
- 196.2 Gara gara *gargalar* , gapı gapı yorgalar.
çingene (elekçi)
- 256.1 Dal dolusu *karga* , vurdum indirdim harga.
dolu (ürdümük)
- 268.1 Dalda ala *karga*.
dut (kara dut,ak dut,kırmızı dut)
298. *Gargadır* guşu , dokuz ay gışı , tezeknen bişer aşı , guşburnudur yemişi.
Erzurum
- 351.2 Sık gürgenlik içinde , *karga* bağırsak taşır.
gücü (gözü)
- 409.1 Çalı başında *karga* / vurdum yatırdım arka / içi dolu kavurğa.
a. Kavakta *karga* / vurdum , indirdim arga / içi dolu kavurğa.
b. Dalda *karga* / kakıverdim arga / karnında bir avuç kavurğa
c. Ağaçta gördüm bir *karga* / vurdum , devirdim arga / içi dolu kavurğa.
incir
422. Gara gara *gargalar* , kövden köve ırgalar.
jandarma
- 470.1 Dem başında *karga* ; kahıvirdim , döküldü arga.
kavurğa
- 517.1 Alaca *karga* , içi dolu kavurğa.
kibrit
- 626.1 Ağaçta *karga* / vurdum , indirdim harga / içi dolu kavurğa.
a. Dal başında *karga* / vurdum düşürdüm harga / içi dolu kavurğa.
b. Ağaçta *karga* / vurdum , düştü harga / içini gırdım , dolu gavurğa.
nar
- 654.4 Kök başında *karga* yollarım.
öreke (röke)
677. Karadır *karga* değil , boynuzu var kaç değil.
peygamber öküzü
- 719..1 *Kargadan* küçük , deveden yüksek.
serçe
- 734.21 Garadır , *gargaya* benzer , guyrığu var , gurda benzer , altı ayda bir kere o da bir hanıma benzer.
soba

899.1 Bi cevizde iki dal , iki dalda on iki yiva , on iki yivada kırk sekiz yumurta , kırk sekiz yumurtanın üstünde üç yüz altmış *garga*.

günler,haftalar,aylar,bayramlar,sene

1058.5 c. Bizim eve bir *karga* geldi / cak dedi , cuk dedi / bu dünyada dört şey yok dedi.

1058.6 Ağaca bir *karga* kondu , gak dedi , guk dedi , bu dünyada beş şeye çare yok dedi.

üç,dört,beş,altı,şey olmaz

1075. *Kargada* var , kuşta yok / karada var , akda yoh.

a. *Kargada* var , kuşta yok / Karacuk'ta var , Muş'ta yok.

kar

KARINCA

938.3 Metel metel metledi , metel iki çatladı , *karınca* kanatlandı , söğütde sünnetlen di , geldi bizim kapuya niyetlendi.

insan ömrü , insan hayatı , insan hayatının devirleri

1017. O neyidi yeri göyü sallayan? O kimidi Zülfikarı elleyen? O kimidi *garıncayı* nallayan.

öküz,Hız Ali , Hız. Süleyman

1083.2 Bir *karınçe* gördüm , yavrusundan büyüktür.

şaşırtmaca

KARTAL

106. e. Kara amma *kartal* değil , uçar amma kuş değil , iki eli yerde değil , iki eli boş.

pisicik böceği (bok böceği, domuzhan böceği,pislik böceği,karaböcek)

162.2 Taş başında *kartal* döğüşür.

çamaşır

544.8 Kayada *kartal* asılı.

kulak

566.46 Bostanda *kartal* oturur, kanadını örter, oturur.

lahana (kelem)

898.5 Taş başında *kartal* oturur, üç yüz altmış beş yumurta getirir.

yıl,ay,hafta,gün;sene,ay,gün,gece,gündüz

KATIR

116.2 Kara *katır* ,yana yatır ; birin çıkar, birin batır.

boya

179. Kara *katır* , yan yatar; kalkar , öper , gene yatar.

çengel

181.4 Kırk *katır* bir ahırdan su içer.

çeşme (pınar,çeşme musluğu,musluk,merzib)

448.28 Ak *katır* , ağzının suyunu dereye akıtır.

kar

540.9 Yol üstünde yorgun *katır* / bir gün kalkmaz , her gün yatar.

b. Yol üstünde yorgun *katır* / hiç kalkmaz , her gün yatar.

540.10 Hasan ağanın *katırı* , ne olsa götürü.

a. Katmer oğlunun *katırı* , ne kadar olsa götürür.

b. Hernebuğun *katırı* , her ne balsa götürü.

c. Hay hoturu hoturu, hay Allah'ın *katırı* ; ne yüklesem götürü.

d. Her oğulun *katırı* , her ne olsa götürü.

e. Heleceoğun *katırı* , ne yüklesen götürü.

f. Herkesin *katırı* , ne olsa götürü.

g. Herifcel oğlunun *katırı* , her ne vursan götürü.

h. Hernekon *katırı* , her ne olsa götürü.

ı. Abdi oğlunun *katırı* , ne sarsan götürü.

i. Hürme oğlunun *katırı* , her ne balsa götürü.

j. Doygar oğlunun *katırı* , her ne vurdisen götürü.

k. Emir *katırı* , bütün halkı götürür.

l. Hay natırı natırı , anasını , sevdiğimin *katırı* , yedi bin kişi götürür.

m. Emin ağanın *katırı* , bütün halkı götürü.

köprü

547.8 c. Kat kat ekmek / *katır* yükü has ekmek.

kuran (kuran-ı kerim,mushaf)

550.4 a. Kara *katırı* nalladım / karşıdaki dağa yolladım.

kurşun

566.19 Gat gat eymek / *gatr* yükü bir eymek.

lahana (kelem)

575.8 Ak *katır* ayazda yatar.

loğ (loğ taşı,yungu taşı,yuğu taşı,yuvarlak,yungu)

582.9 Kara *katır* / yan yatar / bir ısıtır / gene yatar.

a. Kara *katır* / kalkar, çiğner / gene yatar.

b. Kara *katır* / hep yan yatar / kalkar gezer / gene yatar.

- c. Kara *katır* / yan yatır / kalkar öper / gene yatır. *makas (sındı)*
- 594.9 Kara *katır* yan yatır / kalkar, ısırır, gene yatır.
a. Kara *katır* yan yatır.
b. Kara *katır* yan yatır / kalkar, teper, gene yatır. *paşa*
- 597.2 a. Ak *katır* / kara koyun / kara kuş içine kaçtı. *mekik*
620. Kara *katır* , yan yan yatır , kalkar öper, yine yatır. *mum makası*
- 624.6 Alçacık *katır* / bin okka taşır.
a. Ufacık *katır* / bin okka taşır. *nalın*
- 638.2 f. Bir dam dolusu *katırım* var / alayının arını sahar. *odun (meşe)*
- 681.19 Damda bir çavuş *katırı* var.
- 681.25 Karanlık yerde / *katır* tepişir.
a. Karanlık damda / *katır* tepişir.
d. Karanlıkta / *katır* tepişir. *pire*
- 696.12 Alçacık *katır* , yüklenir bakır. *sacayak*
- 728.14 Kara *katırı* nalladım / karşıki dağa yolladım.
b. Kara *katırı* nalladım / köden köve yolladım. *silah (tüfenk, tabanca)*
- 815.20 Hamal oğlunun *katırı* , ne yükletsen götürür.
a. Hacı Ellez'in *katırı* , ne sarsan götürür. *tren*
831. Karanlık damda *gatır* tepişir. *üzüm hoşafı*
- 843.28 a. Karanlıkta *katır* tepişir. *yayık*
962. Ak *katır* , kara *katır* , sırt sırta vermiş yatır. *oklaç ile bükleç*
1041. a. Domuz kazığa kırk *katır* , tek olarak bağla. *hizmetçisinin adı Tektek imiş*

1058.1 v. *Katıra* kulun yok ; *katırın* yavrusu ; *katır* doğurmaz.

üç,dört,beş,altı,yedi şey olmaz

KAZ

108.22 Sıra sıra *kaz* yavrusu.

bit (kehle)

145.21 Kağıl kağıl *kaz* gider , kağıltısı tez gider, ayağı nallı gelin , başı çullu gelin.
ceviz (koz,ceviz ağacı,koz ağacı)

185.10 Cır cır cırlar , *kaz* gibi yumurtlar.

185.23 Alaca bulaca bir *kaz* , boynu bir karıştan az , annenin önüne korsan , hem tambura çalar , hem saz.

çıkırık (çark)

226.3 b. Gök güreledi , gürgen çatladı , iki *kaz* birlikte otladı.

değirmen taşı (bulgur taşı)

423.20 t. Avludan atladım , *kaz* gibi yumurtladım.

u. Avludan atladı , *kaz* yumurtladı.

423.22 Hendek atlar / *kaz* yumurtlar.

a. Harımdan atlar / *kaz* yumurtlar.

b. Harım atlar / *kaz* yumurtlar.

c. Alvardan atlar / *kaz* yumurtlar.

d. Arımdan atlattım / *kazı* yumurtlattım.

e. Harun atladı ,*kaz* yumurtladı.

f. Avludan atladı / *kaz* yumurtladı.

g. Harıma atladı / *kaz* yumurtladı.

kabak (susak,su kabağı)

951. Boynu uzun *kaz* gibi , karnı tulumbaz gibi; kırk araba odun yaksam , yine altı buz gibi.

ocakla baca

1066.2 Havada uçan *kazlara* yerdeki topal *kaz* bağırarak “Ey yüz *kazlar* “, demiş. Cevap veren *kazlardan* biri “ Biz yüz *kaz* değiliz , bizim kadar olsa , yarımız kadar olsa , bir de çeyreğimiz olsa , bir de sen topal *kazla* birlikte yüz olacağız.”

yüz kaz

KEÇİ

21.9 g. Sarı *keçi* yarda oynar , yar yıkılır yerde oynar.

altın (altın para)

- 57.6 Altı manda / üstü *keçi* / minareye çıkarken gördüm.
a. Altı manda / üstü *keçi*.
b. Altı camız / üstü *keçi*.
c. Altı camış gönü / yüzü *keçi* postu / dereden geçer de ıslanmaz.
d. Altı camış / yüzü *keçi* / minareye çıktığını görmüşler.
f. Altı kömüş derisi / yüzü *keçi* derisi / minareye çıkıp giderken gördüm.
g. Altı manda / üstü *keçi* / bir hoca minareye çıktı gitti.
h. Altı manda / yüzü *keçi* / çayıra girdi.
ı. Altı manda / üstü *keçi* / içinde bir kara softa.
i. Altı manda / yüz *keçi* / minareye çıkarken gördüm.
j. Altı manda / yüz *keçi* minarede dolaşır.
k. Altı manda / yüz *keçi*.
l. Altı camız / boz *keçile* / çıktım minareye.
m. Altı manda / yüzü *geçi* / minarenin temeli.
n. Altı manda / yüz *keçi* / ta minareye çıkacak.
o. Altı manda / yüz *keçi* / çıkmış minareye , ezan okur.
ö. Benim babam altı camış / yüz *keçiyle* minareye çıkıyor.
p. Altı manda / yüz *keçi* / çayıra vardı.
r. Altı manda / yüzü *keçi* / minareye çıkarken gördüm.
s. Altı manda / yüz *keçi* / tapır tapır yolda gider.
t. Altı manda / yüz *keçi* / elli adam / vakit vakit bir minareye çıkacak olur.

ü. Altı camız / yüz *keçi* / bir minareye çıkıyor.

ayakkabı (kundura, çapula, yemeni, papuç)

108.5 *Keçiyi* vurdum meşeye , kıpır kıpır gevşeye.

bit (kehle)

121.8 a. Burdan baktım ;çatı çapar / yanına vardım beni çeker / elime aldım ;
keçi b..u / ağzıma attım, balınan şeker.

böğürtlen

159.1 Gök *keçi* göğe bakar , g..ünden çara akar.

çam (çam ağacı)

281.2 a. Dağdan gelir lök gibi , kolları bilek gibi, eğilir su içmeğe , bağırır *keçi* gibi.

ejderha

348.35 Bir *keçim* var , dünyayı yayılıyor da evin arkasını yayılamıyor.

göz

- 385.3 *Geçi* gılı , insan eli , nüktelenmiş yola gider.
a. İnsan felinden , *geçi* gılından örülmüş, yola gider. *heybe*
- 456.3 Dam ardından *keçi* geçer , sayın bakın kaç *geçi* geçer. *karga*
- 457.23 Dam ardında *keçi* gezer / say bakalım kaç *geçi* gezer.
a. Ev ardından *keçi* geçer / say bakalım kaç *geçi* gezer.
b. Dam ardından *keçi* geçer / bakın bakalım kaç *keçi* geçer. *karınca*
- 582.1 *Keçi* koydum meşeye , kikir kikir gevşeye. *makas (sındı)*
- 704.9 n. Kadı gibi kabuğu var, kadı değil, kadı diyem / katip gibi yazısı var,
katip değil, katip diyem / *keçi* gibi boynuzu var , *keçi* değil , *keçi*
diyem.
- 704.17 Öcü müdür , böcü müdür , bil nedir; iki tane boynuzu var , *keçi* midir , bil
nedir ; arkasında hörkücü var , deve midir , bil nedir ; kendi yazar , kendi
okur , hoca mıdır , bil nedir. *salyangoz*
- 728.6 *Keçi* bacağı yıkar ocağı. *silah (tüfenk,tabanca)*
- 749.9 Bir ak *keçim* var , her gün yere çarparım.
- 749.15 Gök *keçi* kovuktan bakar. *sümük (sümük-el,sümük-parmaklar)*
- 784.6 a. Kara *keçiyi* kuyruğundan asarlar. *tava*
- 804.6 Benim bir *keçim* var , öte geçe yayılır, doymaz, beri geçe yayılır, doymaz. *tırpan*
- 814.8 d. Sarp yerde *keçi* otlar. *traş bıçağı (traş makinası,ustura)*
- 885.2 İki *keçim* var , biri gündüz yayılır , biri gece. *ay,güneş;güneş,ay*
- 926.7 b. İki direk , iki direğin üstünde ambar , ambarın üzerinde makine,
makinenin üzerinde kör kuyu, kör kuyunun üzerinde akar çeşme , akar
çeşmenin üzerinde aynalar , aynaların üstünde kemanlar , onun üzerinde
düz ova , bunun üzerinde kara *keçi*. *ağız,burun,göz,kaş,alın,saç*

KEDİ

19. Kardan beyaz , kömürden siyah , *kediden* alçak, deveden yüksek.
a. Kardan ak, katrandan kara , *kediden* küçük , deveden yüksek.
alaca karga (ala karaga)
- 64.9 c. Dam üstünde *kedî* gibi / gözleri cadı gibi.
baca (bacalık)
- 72.14 Yeşildir ot değildir ; tırnağı var , *kedî* değildir ; tuz yalar, hayvan değildir.
bakla
- 76.9 e. Gidi gidiver / şu *kediyi* tutuver / ne tatlıca eti var / püsküllüce g..ü var.
j. Gidi gidi gidiver / şu *kediyi* tutuver / ne tatlıca eti var / püsküllüce g..ü var.
balık
- 121.3 *Kedi* değil , urgan değil; büyür urgan gibi, tırmanır *kedî* gibi.
- 121.6 Uzun amma yılan değil / yeşil amma çimen değil / tırnağı var *kedî* değil.
böğürtlen
- 182.5 Bizim evde hedi var , samanlıkta *kedî* var.
çeten (sepet,çiten,sele)
- 196.2 a. Kara kara *kediler* , evden eve girdiler.
çingene (elekçi)
220. Karanlıkta *kedî* var , eğri büğrü budu var.
dağarcık
- 309.14 Yeşildir ot değildir, tırnağı var *kedî* değildir; tuz yalar hayvan değildir.
fasulye (bakla,börülce)
- 456.2 Kardan ak, katrandan kara, *kediden* küçük, deveden yüksek.
karga
- 473.3 Ağaç başında sarı *kedî*.
kayısı (zerdali)
- 498.17 Tencere kaynar / kara *kedî* oynar.
kestane
- 538.2 Ocak başında kara *kedî*.
kömür
- 553.1 Yatınca *kediden* alçak , kalkınca deveden yüksek.
a. *Kediden* küçük , deveden büyük.
kuş

594.8 Kara *keci* burnunu kızdırır.

maşa

649.1 Guyruhsuz *keci* , miyav miyav dedi.

otomobil (makine)

674.1 Evin aynası / *kecinin* dayısı.

a. Ayısı mayısı / *kecinin* dayısı.

pencere

704.9 v. Yazı yazar katip değil / duvara çıkar *keci* değil / boynuzu var inek
değil / yük taşır öküz değil.

salyangoz

760.3 b. İnsandan yüksek / *keciden* alçak.

şapka (külâh,fes)

784.6 Kara *keciyi* kuyruğundan asarlar.

b. Siyah *keciyi* kuyruğundan asarlar.

tava

KEKLİK

123.14 Dilim dilim nar / diz boyunca kar / uçtu *keklik* kaldı dilber.

a. Nar nar / diz boyunca kar / uçtu *keklik* / kaldı dilber.

b. Dilim dilim nar / incecik beli var / uçtu *keklik* / kaldı dilber.

c. Dilim dilim kar / dize çıktı kar / uçtu *keklik* / kondu dilber.

f. Dilim dilim nar / incecik beli var / uçtu *keklik* / kaldı dilber.

g. Narım narım narlar / dizinecek karlar / uçtu *keklikler* / kaldı dilber-
ler.

h. Dane dane nar / dizine kadar nar / uçtu *keklik* / kaldı dilber.

i. Uçtu *keklik* / kaldı dilber.

buğday (ekin, hububat, başak)

143.2 Çeşmeler , çeşmeler , içinde *keklik* meler, yeddi açar, beş güller.

cennet

447.16 Ol hanım gezer / şol hanım gezer / balaban bakışlı / *keklik* sekişli / lale
turuncu / Mısır pirinci / ada kaymağı / dere karpuzu / gül gülistan
içinde / bir hanım gezer.

c. Merakım kalktı / urşanım kalktı / balaban bakışlı / *keklik* sekişli /
kızların genci / bana bir sancı / öldüm , bayıldım / düştüm , ayıldım /
eller elası / el tabancası / ada kaymağı / yayla karpuzu / gül gülistan
içinde / oturur bir hanım kızı.

kaplumbağa (tosbağa)

524.3 a. Ötü yüzü , beri yüzü, *keklik* izi.

kitap (mevlüt, mevlüt kitabı)

548.10 Ol hanım geldi / şol hanım geldi / balaban bakışlı / *keklik* sekişli /
narin turuncu / mısır pirinci / kızların genci / öldüm, bayıldım /
güldüm, ayıldım / eller alası / berber aynası / bel tabancası / kulluk
sopası / dere karpuzu / gül gülistanda Afaroz hanım.

a. Ol hanım gelir / şol hanım gelir / balaban bakışlı / *keklik* sekişli /
narin turuncu / mısır pirinci / kızların genci / bene bir sancı /
öldüm , bayıldım / güldüm ayıldım / gadı gaymağı / dere balığı /
çimen ellerinden / bir hanım gelir.

b. Aga kaynım geldi / uşağım geldi / balaban bakışlı / *keklik* sekişli /
narım, turuncum / Mısırlı pirincim / kızların genci.

d. Vak vakım geldi / alcanım geldi / balaban bakışlı / *keklik* sekişli /
kızların genci / bana bir sancı / öldüm , bayıldım / gördüm ayıldım /
eller alası / el tabancası / güllük gülistanlık içinde kokarika.

e. O hanım gelir , şu hanım gelir / babalar bakışıyle / *keklik* sekişliyle
/ güllük gülistanın içinden bir hanım gelir.

f. Ağa kaynım geldi / uşağım geldi / balaban bakışlı / *keklik* sekişli /
narin turuncu / mısır pirinci / kızların genci / el tabancası / berber
aynası .

g. Afakanım geldi / ol şanım geldi / balaban bakışlı / *keklik* sekişli /
narin turuncu / kızların birinci / bana bir sancı / öldüm , bayıldım /
gördüm , ayıldım / eller alası / el tabancası / kolluk sopası / gül
gülistan içinde oturur abanozlu kadın .

h. Ol hanım gelir / şol hanım gelir / karaman bakışlı / *keklik* sekişli /
ada kaynağı / nar turuncu / yeşil çimenlerden bir hanım gelir.

ı. Ol hanım gelir / sol hanım gelir / aman bakışlı / *keklik* sekişli /
dere karpuzu / mısır pirinci / güllük gülistanlıktan bir hanım gelir.

i. Hele hanım geliyor / sele hanım geliyor / balaban bakışlı / *keklik*
sekişli / berber aynası / bel tabancası / ala karpuzu / baktım
bayıldım / gördüm , ayıldım / güllük gülistanlık yerde yatıyor.

k. Afaka hanım / çullu hanım / narin duruşlu / *keklik* sekişli / kızların
genci / endam aynesi / cep tabancası / mısır pirinci / ada karpuzu
/ dere kaymağı / gül gülistanlık içinde oturuyor. Afaka Hanım.

l. Ol hanım geldi / şol hanım geldi / aylan bakışlı / *keklik* sekişli /
dere karpuzu / bir hanım geldi.

kurbağa

760.1 Yuva altında güvercin *keklik* yalağı.

şapka (külâh, fes)

995. a. Uçtu *keklik* / kaldı dilber.

saman, buğday

KİRPİ

498.7 Gök yüzünde dikenli *kirpi*.

kestane

905. ö. Babası *Kirpi* koca / nenesi Yaylı hatun / bacısı terlen güzel / kardaşı
meze gezer.

asma, yaprak, kök, üzüm, şarap;

bağ, bağ yaprağı, koruk, kütük, asma çotuğu, omca

KOC

74.3 *Koç* kuyuya kaçtı , kuyruğu elime geçti.

bakraç (kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası)

106. a. Kanatları var kuş değil; boynuzları var *koç* değil, arka ayakları ile yük
götürür, ön ayakları boş değil.

b. Altı ayağı var, dördü ile yürür, ikisi boş değil; boynuzu var, *koç* değil;
kanadı var, kuş değil.

c. Havada uçar, kuş değil; boynuzu var, *koç* değil; iki ayağı iş görür, iki
ayağı boş durur.

d. Kanadı var, kuş değil; boynuzu var, *koç* değil; dört ayağı var, beş değil;
Tophaneye hizmet ediyor.

h. Karası var, boz değil; kanadı var, kuş değil; boynuzu var, *koç* değil;
ayağı var beş değil; durmaz çabalar.

bisicik böceği (bok böceği, domuzhan böceği,

pislik böceği, karaböcek)

178.4 Garadır gatran değil, sarıdır safran değil; ganatlıdır guş değil;
boynuzludur, *goç* değil.

çekirge

481.5 Boynuzu var, *koç* değil; karaca desen hiç değil; sakalı var dede değil.

keçi

490.2 Kanadı var, kuş değil; boynuzu var *koç* değil.

kelebek (epelek, kepenek)

- 670.7 d. Tepesi aşağı / *koç* t..ğı / bunu bilmeyen / gavur eşeği.
patlıcan (baldırcan)
677. Karadır kara değil, boynuzu var *koç* değil.
peygamber öküzü
- 681.21 Karanlık damda *koç* seker.
pire
- 704.9 t. Ağaca çıkar adam değil / yazı yazar , katip değil / semeri var at değil
/ boynuzu var , *koç* değil.
salyangoz
- 731.5 Kanadı var, kuş değil; boynuzu var, *koç* değil.
sinek
- 733.5 Kanadı var kuş değil, boynuzu var *koç* değil.
sivrisinek
- 890.6 Bir koyunum, bir *koçum* var.
*ay,yıldızlar (gökyüzü,ay,yıldızlar;gökyüzü,yıldızlar,ay;
ay,yıldızlar,gök;gök,yıldızlar,ay)*
905. j. Bir *koç* almış babası / yayla hatun anası / oğlu şarap delisi / kızı
dünya güzeli.
asma,yaprak,kök,üzüm,şarap,koruk,omca
- 1009.3 Erkek *goç* dişi guzu doğurdu.
Adem ve Havva,Adem Peygamberle Havva Anamız
- 1096.2 Nereden geliyorsun? / “Zirzop kalesinden.” / üstün neden yaş? /
“Denizden geçtim.” / Çok derin miydi? / “Kıyısından dolaşım.” /
Üstün ne beyaz? / “Değirmenden geçtim.” / Çok kalabalık mıydı? /
“Çakırdağı işittim.” / Akşam nerede idin? / “Bey konağında .“ / Ne
yedin? / “*Koç*.” / Neredesin? / “Hiç.” / Nerede yattın ? /
“Minderde.” / Çok kaba mıydı ? / “Kupkuru yerde. “ / Üstüne ne
örttüler ? / “Perde .” / Sen uğrattın beni derde.
a. Nereden geliyorsun? / “Zirzop kalesinden.” / Üstün ne de yaş? /
“Denizden geçtim.” / Çok derin miydi? / “Kıyısından dolaşım.” /
Üstün ne beyaz? / “Değirmenden geçtim.” / Çok kalabalık mıydı? /
“Çakırdağı işittim.” / Akşam nerede idin? / “Bey konağında .“ / Ne
yedin? / “*Koç*.” / Neredesin? / “Hiç.” / Nerede yattın ? /
“Minarede.” / Çok kaba mıydı? / “Kupkuru yerde. “ / Üstüne ne
örttüler? / “Perde .” / Sen uğrattın beni derde.
gönül,sevda,aşk,rüya,yalan

KOYUN

- 57.7 Bir *goyunum* var, gel götür; bas boguzan, ye, otur; kes gönünü gurusun; galdır *goyunum* yürüsün.
ayakkabı (kundura,çapula,yemeni,papuç)
- 126.2 İstanbul'dan berisi / kara *koyun* derisi.
a. İstanbul'dan berisi / kara *koyundan* derisi.
b. İstanbul'un gezisi / kara *koyun* dezisi.
bulut
- 171.2 İstanbul'dan berisi, kara *koyun* derisi.
çarşaf (ferace)
- 226.3 d. Gök gürler / karaman çatlar / kara *koyun* / döner, otlar.
- 226.4 Koca erker, *koyun* ürker.
değirmen taşı (bulgur taşı)
- 253.11 Bir gom dolu beyaz *goyun*.
dişler
- 255.13 Beyaz tarlada kara *koyun* yayılır.
divit (kalem;yazı kalemi,kamış kalem,mürekkepli kalem)
- 267.7 Ev üstünde kara *koyun*.
duman (sis,dumlu,körduman,ateş,baca dumanı)
- 268.9 Beyaz *koyunu* bacağından asarlar.
dut (kara dut,ak dut,kırmızı dut)
- 287.4 a. Çamın yarısı / atın gerisi / *koyun* derisi..
elek (un eleği,kalbur)
384. Kara *koyun* derisi, İstanbul'dan berisi.
herk (nadas)
- 418.2 o. Nedir, nedir, ne nesterdir / zincir ile kafesterdir / ot otlar *koyun* gibi / su içmez, ne nesnesterdir.
ipek böceği
537. Benim bir sürü *koyunum* var / ağılı taştan , yün yerine şeker, baklavaya bakar.
köftür
- 541.2 c. Kül kömür içinde bir hayvan, tutar asarlar *koyun* gibi, sada verir baykuş gibi.
körük (demirci)

- 556.3 a. Ak *koyun* nerden gelirsen / gızıl gaya dibinden / kanın neden kurumuş / mevlam öyle buyurmuş.
kuyruk (koyun kuyruğu)
- 597.2 Ak *koyun* ağzını açtı / kara *koyun* / geldi geçti.
a. Ak katır / kara *koyun* / kara kuş içine kaçtı.
b. Ak kız / kara *koyun* / kara kız / gelir geçer.
mekik
- 598.11 Alaca *koyun*, dünyaya oyun.
mektup (telgraf)
- 658.4 Tarlada olur bunlar, *koyuna* benzer yünler, ekmesini bilirsen, kazanırsın binler.
pamuk
- 734.7 Kara *koyun* derisi, vır vır eder gerisi.
- 734.16 Kara *koyun* yatar, boynunu duvara atar.
soba
- 764.6 Kara *koyun* derisi, İstanbul'dan berisi.
şemsiye
- 778.2 Dağdan gelir üre üre / *koyunları* süre süre.
tarak
- 780.1 Karamandan berisi, *koyunun* derisi.
balık
- 814.1 Bir *koyunum* var, tepenin hem şu yüzüne yayılır, hem bu yüzüne .
b. Bir aruh *goyun* depenin o yüzünde, bu yüzünde yayılır.
traş bıçağı (traş makinası,ustura)
- 815.15 Kara *koyun* meler gider, dağı taşı deler gider.
tren
- 840.2 c. Duvarda dayalı / şiş *koyun*.
yastık (yannık,mütekke)
- 890.6 Bin *koyunum*, bir koçum var.
- 890.7 Bir sürü toklum var, içinde bir *koyunum* var.
ay,yıldızlar (gökyüzü,ay,yıldızlar)
916. Gara gara *goyunlar*, bunu bil ki o nedir; beyaz beyaz guzular, bunu bil ki o nedir; içindeki canlılar, bunu bil ki o nedir?
tavuk,yumurta,civciv

- 926.7 a. Uzun uzun kavaklar, onun üstünde pınar,onun üstünde ambar, onun üstünde hop yutan, onun üstünde çifte gözlü pınar, onun üstünde bir çift ayna, onun üstünde çayır çimen, onun üstünde *koyun* kuzu.
- 926.10 c. Çatal, çatalın üzerinde küp, küpün üzerinde altın top, altın topun üzerinde hışiltı, hışiltının üzerinde fişiltı, fişiltının üzerinde kara su, kara suyun üzerinde çayır çimen, çayır çimenin üzerinde *koyun* kuzu.
ağız,burun,göz,kaş,alın,saç
- 938.1 b. Beşinde çocuk / onunda *koyun* / yirmisinde kanlı / otuzunda canlı / otuzbeşinde arslan kırkbeşinde kaplan / altmışta et / yetmişte kemik / yetmişbeşten gerisi , ölümden berisi.
c. Beş çocuk / on *koyun* / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.
insan ömrü,insan hayatı,insanın hayatının devirleri
- 1009.1 Behey gişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir *koyun* kuzu kuzulamış / anası erkektir, kuzusu dişi.
f. Hey kişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir *koyun* kuzulamış / anası erkek, yavrusu dişi.
g. Sana derim, ey gişi / ne biri bilin, ne beşi / bir *koyun* kuzu kuzlamış / anası erkektir, kuzusu dişi.
ı. Selamünaleyküm kişi / ne biri bilir, ne beşi / cennette bir *koyun* doğurdu / anası erkek, kuzusu dişi.
i. Bir *koyun* kuzu kuzulamış / anası erkek, kuzusu dişi.
j. Ey kişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir *koyun* kuzu kuzulamış.
Adem ve havva
1018. On iki *koyunun* on dört kuzusu gönül yaylasında cevelan eder.
on iki imam , on dört masum
1028. ö. Bir köprüden iki *koyun* geçti / biri gördü, yürüdü geçti / öbürü ne gördü, ne yürüdü, geçti.
kucağı çocuklu ve hamile kadın
- 1091.1 Beyaz *koyundan* kara süt sağdım.
kara
1107. c. Dağın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / *koyunun* oğlu şişek / bunu bilmeyen eşek.

e. Karın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / *koyunun* oğlu şişek /
bunu bilmeyen eşek.

karın altı kara yazı

1108. a. *Goyunun* eniği şişek / bunu bilmeyen eşek.

deveden olur köşek

KÖMÜŞ (manda, DS, s.2957)

938.1 d. On uşak / yirmi deli / otuz arslan / elli inek / altmış öküz / yetmiş
kömüş / seksen deve / doksan tavuk / yüzde kuy çuvala , vur duvara!
insan ömrü , insan hayatı , insan hayatının devirleri

KÖPEK

33.2 a. Dört *köpeğim* var, birbirine yetişemez.

araba tekerlekleri (tekerlek, araba tekeri)

78.3 Kütük üstünde *köpek* ürer.

balta (nacak)

93.7 Bir koca kötek, bunu bilmeyen *köpek*.

beşik

99.6 Ağaca yukarı, kara *köpek* ürer.

bıçkı (testere,hızar)

106. g. Karadır ama karga değil; uçar ama kuş değil; burnu koku duyar, çarşı
köpeği hiç değil.

pisicik böceği (bok böceği,domuzlan böceği,pislik böceği,karaböcek)

129.7 a. Yamada *köpek* oturur.

burun

170.12 a. Bir *itim* var / bağlarım, gider / çözerim, oturur.

çarık

279.2 Attan yüksek, *itten* alçak.

a. Attan büyük, *itten* küçük.

eğer

344.8 k. Atda da var / *itde* de var / bir küçücük çöpde de var.

gök gürültüsü

398.3 Duvar üstünde kuduz *köpek*.

ısırgan

417. c. Ak kutu kapağı / içi dolu yapağı / yapağı değil ipek / bunu bilmeyen
köpek.

ipek kozası

- 517.21 Çıt pıt / bunu bilmeyen *it*.
a. Çıt çıt / bunu bilmeyen *it*.
b. Fit fit / bunu bilmeyen *it*.
kibrit
- 518.10 Kapıda kara *köpek* yatar / ne bağıırır, ne ısırır / ne içeri birin sokar.
a. Kapıda kara *köpek* yatar / ne bağıırır, ne ısırır / kimseyi içeriye sokmaz.
b. Kapıda kara *köpek* yatar / ne bağıırır, ne ısırır / içeriye kimseyi sokmaz.
518.12 Kara *köpek* , kapıyı bekler.
kilit (kapı firengi)
535. c. Ak kutu kapağı / içi dolu yapağı / yapağı değil ipek / bunu bileyen *köpek*.
koza (ipek kozası)
- 575.6 Dam üstünde ak *it* yatar.
loğ (loğ taşı,yungu taşı,yuğu taşı)
- 597.2 h. Ak *köpek* / ağzını açar / kemik ağzına kaçtı.
mekik
- 692.8 Tencere kapağı / zincirli bukağı / bunu bilmeyen / iskele *köpeği*.
b. Çin çın bukağı / tencere kapağı / bunu bilmeyen / köyün *köpeği*.
saat (cep saati)
- 696.14 Şu karşıda *it* oturur, ayağını küle batırır.
sacayak
- 697.4 Kutu kutu yapak, yapak değil ipek, bunu bilmeyen kara *köpek*.
saçlar (kadın saçı)
- 701.2 Attan yüksek, *itden* alçah, gardan beyaz, kömürden siyah.
saksağan
709. Fın fit, bunu bilmeyen *it*.
soğan
- 711.6 d. Yeşil selvi değillem, yel estikçe eğilem / var git, paça *köpeği*, ben hercai değillem?
e. Yeşil selvi değillem, yel estikçe eğilem / var git, paçacılar *köpeği*, ben hercai değillem.
sarımsak
- 728.11 Dardır sokağı / sarptır *köpeği*.

- a. Dardır sokacığım / sarptır *köpeciğim*.
b. Dardır sokacık / sarptır *köpecik*.
c. Dardır sokağı / yavuzdur *köpeği*.

silah (tüfenk, tabanca)

832. Tencere kapağı, mencere kapağı, zenvirli bukağı, iskele *köpeği*.

vinç

840.2 Ev dolayı / şişman *köpek*.

- a. Odada / koca *köpek*.
b. Ev içinde / şiş *köpek*
d. Ev ardı / şişman *köpek*.

yastık (yannık, mütekke)

851.5 Uzundur , ip değil ;ısrır *köpek* değil

yılan

1101. *Köpek* ne için sahibinin arkasından gider.

sahibi önden gittiği için

KÖSTEBEK

1006. Kış günleri sıcaktır , yaz günlerinde serin. Toprakların altında gidiyor bir *köstebek*.

tünel, tiren

1034. c. Kadın kocasına ; Bana git havai al ; havai bulamazsan yer *köstebeği* al ; yer *köstebeği* bulamazsan deryai al da gel!

ciğer, kuş, balık, tavuk, yumurta, sucuk, pastırma

KUKUMAV (baykuş cinsi, DS, s.2992)

865.3 Kuru dalda *kukumav* oturur, kuyruğunu yolup oturur.

yün tarağı

KUMRU

8. Elle beni, belle beni, iskelede bekle beni, ben bir duduyum, *kumruyum*, al koynuna sakla beni, şeker ile besle beni.

b. Elle beni, belle beni, iskelede bekle beni, ben duduyum, *kumruyum*, al koynuna sakla beni.

c. Elle beni, belle beni, iskelede bekle beni, ben duduyum, *kumruyum*, al koynuna sakla beni, şeker ile besle beni.

ağaç kanunu

341.1 a. Deniz ortasında / *kumru* yuvası.

göbek

KUNDUZ

189.12 Yer altında *kunduz* gezer, gece değil gündüz gezer.

çift demiri (saban demiri,saban,demir)

707.7 Sildim süpürdüm, *gunduz* geldi oturdu.

sandalye (iskemle)

784.7 Derede *kunduz* gider, kuyruğu dümdüz gider.

a. Dere aşağı *kunduz* gider / kuyruğu dümdüz gider.

tava

KURBAĞA

214.1 Matal matal matladı, on iki fare atladı, *gurbağa* kanatlandı, tos vurdu bardağa, gelin çıhdı çardağa.

*çulha tezgahı (tezgah,düzen,ıstar,bez tezgahı,
çulhalık,halı tezgahı)*

332.5 Metel metel metlendi / iki sıçan etlendi / *kurbağa* kanatlandı / sefere niyetlendi.

a. Mesel mesel metlendi / iki fare etlendi / *kurbağa* kanatlandı / sefere niyetlendi.

b. Mesel mesel metlendi / *kurbağa* kanatlandı / sefere niyetlendi.

c. Mesel mesel meslendi / iki sıçan etlendi / *kurbağa* kanatlandı / sefere niyetlendi.

d. Metel metel metlenmiş / iki sıçan etlenmiş / *kurbağa* kanatlanmış / sefere niyetlenmiş.

gemi (vapur,kayık,kelek)

598.4 *Kurbağa* kanatlandı, Kabe'ye niyetlendi.

mektup (telgraf)

627.9 Gur gur öter, *kurbağa* değil / kıvrılır yatar, yılan değil / başında sini, helvacı değil.

a. Gur gur öter, *kurbağa* değil / kıvrılır yatar, yılan değil / başında tablası, kahveci değil.

b. Gur gur eder, *gurbaa* değil / başında lenger, helvacı değil.

d. Karnı gur gur eder, *kurbağa* değil / ağzında zurnası var, zurnacı değil / başında tablası var, helvacı değil.

e. Gur gur öter, *kurbağa* değil / kıvrılır yatar, yılan değil / başında tablası var, tablacı değil.

627.21 Guh guh eder, *kurbağaya* benzemez / başında var kethüdası, Osmanlı'ya benzemez.

a. Guh guh eder, *kurbağaya* benzemez / başında var ketkozası, Osmanlı'ya benzemez.

nargile

728.27 Metel metel matlamış, metel iki çatlamış, *kurbağa* kanatlanmış, gavuru kırmaya gitmiş.

silah (tüfenk, tabanca)

897.3 Masal masal matladı, iki sıçan atladı, *kurbağa* kanatlandı, gelin çıktı çardağa, mart usurdu bardağa, bardak iki parça oldu, gelinin yüzü kara oldu.

yazla kış

KURT

5.4 Ey *kurtlar*, ebemi yiyen *kurtlar*; altını kor, üstünden yumurtlar.

afyon (haşhaş çiçeği, afyon kabalağı)

14.9 Ele bir şey bilürem ki elle dutulmaz, gözle görülmez, bazan bir deli *gurt*, bazan bir sersem kürt olur.

akıl (fikir)

71.2 Ey angutlar, angutlar, Yusuf'u yiyen *kurtlar*, dabanından su içer, boynuzundan yumurtlar.

bahçe

72.11 Uzun uzun otlar / ucunda bağlı *kurtlar*.

a. Uzun uzun otlar / içi dolu *kurtlar*.

bakla

83.13 Ey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yedi *kurtlar* / ben bir şekil kuş gördüm / tepesinden yumurtlar.

b. Ey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / ben bir şekil kuş gördüm / tepesinden yumurtlar.

c. Ey yurtlar, yurtlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / bacağından su içer / boynuzundan yumurtlar.

d. Ah yurtlar, bu yurtlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / tırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.

f. Hey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u Kenan'ı yedi *kurtlar* / öyle bir kuş gördüm ki / kafasından yumurtlar.

g. Her yanında var / Yusuf'u yedi *kurtlar* / boynuzundan su içer / dizlerinden yumurtlar.

h. Ha, bu yurtlar, bu yurtlar / Yusuf'u yiyen *gurtlar* / dırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.

- i. Ha, bu yurtlar, bu yurtlar / Memedi yiyen *gurtlar* / on nasıl guşdur ki dırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- I. Ey, huğutlar, huğutlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / tırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- j. Hey, *kurtlar*, *kurtlar* / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / altından su içen / tırnağından yumurtlar.
- k. Ay, yurtlar, yurtlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / tırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- m. Hey, yurtlar, yurtlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / kuyruğundan su içer / gagasından yumurtlar.
- n. Hey, huğutlar, huğutlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / kuyruğundan su içer / boynuzundan yumurtlar.
- o. Hey, huğutlar, huğutlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / ayağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- ö. Hey, bultlar, bulutlar / Yusuf'u yedi *kurtlar* / ben bir zorlu kuş gördüm / tepesinden yumurtlar.
- p. Ay, bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / ayağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- r. Ey, huğutlar, huğutlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / tırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- s. Fiy fiy fitler / Yusuf'u yedi *kurtlar* / tırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- t. Hey, yurtlar, yurtlar / Yusuf'u yedi *kurtlar* / kökünden suyu içer / tepesinden yumurtlar.
- u. Karşıda yurtlar / yusuf'u yiyen *kurtlar* / ayağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- z. Hüseyni yemiş *kurtlar* / tepesinden yumurtlar.
- bb. Uzun uzun bulutlar / Yusuf'u yedi *kurtlar* / ayağından su içer / göbeğinden yumurtlar.
- cc. Uzun uzun yurtlar / husni Yusuf'u yedi *kurtlar* / tırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- dd. Hartlar, hurtlar / Yusuf'u yedi *kurtlar* / tırnacığınan su içer / tepeciğinden yumurtlar.
- ee. Behey urtlar, hey urtlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / tırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.

- ff. Ay yurtlar, yurtlar / Yusuf'u yiyen *kurtlar* / tırnağıyla su içer / tepesinden yumurtlar.
başak (ekin, buğday, hububat)
- 98.1 *Kurt* kuyuda, kulakları kapıda.
bıçak (kama, hançer, kılıç)
- 99.3 Hırtlar, mırtlar, Yusuf'u yedi koca *kurtlar*.
bıçkı (testere, hızar)
- 111.6 Karanlık derenin *kurdi*, yedi boynunu burdı.
b.k (gübre, gübür, tezek, mayıs)
- 145.22 Ha havutlar havutlar, Hüseyini yiyen *kurtlar*; ayağından su içer, tepesinden yumurtlar.
ceviz (koz, ceviz ağacı, koz ağacı)
- 315.6 Çörüdür çöt gibi, ağzı kara *kurt* gibi.
fırın (fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü)
- 418.8 c. Kolay gelsün ustalar! *Kurt* iken kuş olmuş, bağarsığımı desteler.
ipek böceği
- 682.9 Hırtlar, mırtlar / Yusuf'u yedi *kurtlar* / tırnağından su çeker / tepesinden yumurtlar.
pirinç pilavı (pilav)
- 734.21 Garadır, garaya benzer; guyrugu var, *gurda* benzer; altı ayda bir kere oda hanıma benzer.
soba
- 850.3 Yol üstünde kitli mezar; kuşlar *kurtlar*, gelir bozar.
yığın (noda)
- 937.2 Karanlık gecenin *kurdu* ; vurdu, kapıyı kırdı. Biri içeri gitti, ikiside kapıda durdu.
a. Karanlık kapılar *kurdu*; vurdu, kilidi kırdı. Ağa içeri girdi, çömezler kapıda durdu.
b. Her gecenin *kurdu*; geldi, kapıya vurdu. Efendi içeri girdi, uşak kapıda durdu.
c. Garannih derenin *gurdu*, vurdu, gapıya gırdı; biri içeri girdi, ikisi gapıda durdu.
ç..., t...; erkek tenasül aleti ve hayalar
908. b. Biri bitlenir, biri *kurtlanır*, yanağını kızartır, topuğunu düzeltir.
kavun, karpuz, elma, armut

KUŞ

- 2.6 Bir *kuşum* var, her eve konar.
- 7.4 Papa Yakuplar, onu yer *kuşlar*, dibinden su içer, başından yumurtlar.
13. Ak *kuş* geldi, kara *kuşu* kovaladı, ak *kuş* bağrıma girdi, bağrım ağladı, ondan sonra gözlerim ağladı.
- 39.2 Ha gitti *kuşum* / burnu gümüşüm / ağzı havada / gözü yuvada .
- a. Ha gitti *kuşum* / burnu gümüşüm / cengi havada / kırkı yuvada.
- b. İncecik *kuşum* / burnu gümüşüm / kendi havada / gözü yuvada.
- 39.3 Küçük bir *kuşum* var / çiçek gider hoşuna / uğrar her çiçeğin başına / emek çeker boşuna.
- a. Küçük bir *kuşum* var / çiçek gider hoşuna / uğrar her çiçeğin başına / emek çekmez boşuna.
- 39.14 d. Bir acaip *kuş* gördüm / yerde yürür izi yok / eti haram sütü helal / boğazladım kanı yok.
- 39.20 Cıvıl cıvıl *kuşlar* / camiye taşlar / kendi kazanır / ele bağışlar.
- a. Çini çini *kuşlar* / camiye taşlar / kendi kazanır / ele bağışlar.
- b. Cıvıl cıvıl *kuşlar* / camiye taşlar / kendisi yapar / ele bağışlar.
- c. Cıvıvı *kuşlar* / camiye taşlar / kendi yapar / ele bağışlar.
- d. Mini mini *kuşlar* / camiye taşlar / kendi kazancını / ele bağışlar.
- e. Cimcimi *kuşlar* / camiye taşlar / kendi işler / aleme bağışlar.
- f. Cumcumu *kuşlar* / camiye taşlar / kendisi kazanır / ele bağışlar.
- g. Cümcümü *kuşlar* / camiye taşlar / kendisi yapar / ele bağışlar.
- h. Cimcimi *kuşlar* / camiye taşlar / kendisi kazanır / ellere bağışlar.
- ı. Cici *kuşlar* / camiye taşlar / verir emeği / ele bağışlar.
- i. Vızır vızır *kuşlar* / Bağdada işler / kendi kazandığını / ele bağışlar.
- j. Ufacık *kuşlar* / Bağdada işler / kendisi yapar / ele bağışlar.
- k. Ufacık *kuşlar* / bağlarda işler / kendi kazanır / ele bağışlar.
- l. Küçük *kuşlar* / bahçede işler / verir emeği / ele bağışlar.
- m. Cimcime *kuşlar* / camiye taşlar / gendileri yığar / ellere bağışlar.
- n. Küçücük *kuşlar* / çiçekleri taşlar / kendisi işler / ağasına bağışlar.
- o. Cıvıl cıvıl *kuşlar* / evlerine taşırlar / kendileri yapar / ellere bağışlar.
- ö. Küçücük *kuşlar* / camileri taşlar.

- p. Vici vici *kuşlar* / cici cici kuşlar / verir emeği / yemez yemeği.
 r. Civ civ *kuşlar* / sahrada kışlar / kendi için çalışır / ellere bağışlar.
 s. Cıvıl cıvıl *kuşlar* / sahrada kışlar / kendi diye işler / ellere bağışlar.
 t. Önünde küçücük *kuşlar* / kazancını obaya bağışlar.
 u. Küçücük *kuşlar* / camiye taşlar / kendi yapar / ele bağışlar.
 ü. Mini mini *kuşlar* / camiye taşlar / kendisi kazanır / ele bağışlar.
 v. Vızı vızı vızlar / yaylada *kuşlar* / kendi kazanır / ele bağışlar.
 y. Küçük *kuşlar* / pencerede kışlar / emeğini bağışlar.
 z. Küçücük *kuşlar* / camiye taşlar / kendi kazanır / bize bağışlar.
 aa. Cici mici *kuşlar* / camiye taşlar / verir emeği / ele bağışlar.
 bb. Ufacık *kuşlar* / camiye taşlar.
 cc. Cıvcıvi *guşlar* / derede gışlar / kendi kazanır / ele bağışlar.
 dd. Comcomu *kuşlar* / camiye taşlar / kendi kazanır / ellere bağışlar.
 ee. Küçücük *kuşlar* / camiye taşlar / kendi yiyeceğini / ele bağışlar.
 ff. Küçük *kuşlar* / camiye taşlar / kendi malını yeyemez / ele bağışlar.
 ıı. Küçük *kuşlar* / bahçede işler / verdiği emeği / ele bağışlar.
 ii. Ufacık *kuşlar* / dağlarda işler / kendisi yapar / ele bağışlar.
 jj. Küçük *kuşlar* / camiye taşlar.
 kk. Ufacık *kuşlar* / derede kışlar / yaptığını / ele bağışlar.
 ll. Cıvıl cıvıl *kuşlar* / sahrada kışlar / kendine işler / ele bağışlar.
 mm. Cıvıl cıvıl *kuşlar* / sahrada kızlar / kendi için çalışır / başkalarına bağışlar.

39.21 Bizim evde halı var, halının ahvali var; göğde uçan bir *guşun* ayağında nalı var.

39.33 Denizin orta yerine bir *kuş* konmuş; ben onu vurdum topsuz, tüfenksiz; pişirdim , yedim tuzsuz, bübersiz.

arı (bal arısı,kovan arısı)

76.6 Sesi yok , sadası yok , nazı yok , edası yok; yemek yer de su içmez; ağzı var dili yok ; kuyruğu var et değil ; kanadı var *kuş* değil.

balık

83.13 Ey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yedi kurtlar / ben bir şekil *kuş* gördüm / tepesinden yumurtlar.

b. Ey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yiyen kurtlar / ben bir şekil *kuş* gördüm / tepesinden yumurtlar.

f. Hey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u Kenan'ı yedi kurtlar / öyle bir *kuş* gördüm ki / kafasından yumurtlar.

- ı. Ha, bu yurtlar, bu yurtlar / Memedi yiyen gurtlar / on nasıl *guşdur* ki dırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
ö. Hey, bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yedi kurtlar / ben bir zorlu *kuş* idim / tepesinden yumurtlar.

başak (ekin, hububat, buğday)

92.10 Çam üstünde çapahlı *guş*.

beş bıyık (döngel, muşmula, tönge)

106. Bir acaip nesne gördüm , uçar ama *kuş* değil , ard ayağı yük taşıyor , ön ayağı boş değil.
a. Kanatları var *kuş* değil; boynuzları var koç değil, arka ayakları ile yük götürür , ön ayakları boş değil.
b. Altı ayağı var, dördü ile yürür, ikisi boş değil; boynuzu var, koç değil; kanadı var, *kuş* değil.
c. Havada uçar, *kuş* değil; boynuzu var, koç değil; iki ayağı iş görür, iki ayağı boş durur.
d. Kanadı var, *kuş* değil; boynuzu var, koç değil; dört ayağı var, beş değil; Tophaneye hizmet ediyor.
e. Kara amma kartal değil; uçar amma *kuş* değil ,iki eli yerde değil , iki eli boş.
f. Karadır karga değil ; dört ayağı var ,manda değil; kanadı var *kuş* değil.
g. Karadır ama karga değil; uçar ama *kuş* değil; burnu koku duyar , çarşı köpeği hiç değil.
h. Karası var, boz değil; kanadı var, *kuş* değil; boynuzu var, koç değil; ayağı var beş değil; durmaz çabalar.
ı. Kanadı var , *kuş* değil; ön ayakları yerde , ard ayakları beş değil.

bisicik böceği (bok böceği, domuzhan böceği, pislik böceği, karaböcek)

108.4 e. Mini mini mince / *kuş* tüyünden ince / kemiği yok / pamuk gibice.

bit (kehle)

123.13 Ey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yedi kurtlar / ben bir şekil *kuş* gördüm / tepesinden yumurtlar.

- b. Ey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u yiyen kurtlar / ben bir şekil *kuş* gördüm / tepesinden yumurtlar.
f. Hey bulutlar, bulutlar / Yusuf'u Kenan'ı yedi kurtlar / öyle bir *kuş* gördüm ki / kafasından yumurtlar.

- i. Ha, bu yurtlar, bu yurtlar / Memedi yiyen gurtlar / on nasıl *guşdur* ki
dırnağından su içer / tepesinden yumurtlar.
- ö. Hey, huğutlar, huğutlar / Yusuf'u yedi kurtlar / ben bir zorlu *kuş* idim
/ tepesinden yumurtlar.

buğday (ekin, hububat, başak)

138.2 Bir ağacım var dalsız budaksız; tepesinde bir *kuş* var tüysüz, kanatsız;
kuşu birisi tutmuş elsiz ayaksız; birisi boğazlamış baltasız bıçaksız, biri
pişirmiş otsuz ocaksız; birisi yutmuş dilsiz dudaksız.

- a. Allah bir ağaç yaratmış dalsız, budaksız; üstüne bir *kuş* kondurmuş
tüysüz, daraksız; bunu biri kesmiş baltasız, bıçaksız; onu da biri yutmuş
dilsiz, dudaksız.
- c. Ben bir ağaç gördüm dalsız, budaksız; üstüne bir *kuş* konu donsuz,
gömleksiz; anı bir urdu bıçaksız, tüfeksiz; anı biri yedi dilsiz, ağızsız.

canlı (ruh)

- 141.5 a. Ürüye mürüye / bir *kuş* konu sürüye / hangi kuşu gördüm / sırt
üstü yürüye.
- b. Her heriye heriye / askeri vurdum geriye / ben bir hikmet *kuş* gördüm
/ arkası üstü yürüye.
- c. Heriye heriye / davarı vurdum geriye / o nasıl bir *kuştur* ki / arka
üstü yürüye.
- d. Hürüye hürüye / sürün, kervan yürüye / bu nasıl bir *kuş* imiş / sırtı
üstüne yürüye?
- e. El hürüye hürüye / arka üstü yürüye / bu da nasıl bir *kuş* / kervan-
larda yürüye.
- f. Eriye meriye / askeri al geriye / kuşlardan bir *kuş* gördüm / arkası
üstü yürüye.
- g. Heriye heriye / askerleri geriye / askerlerin içinde bir *kuş* var / arka
üstü yürüye.
- h. Heriye heriye / duvar geldi geriye / ele bir *guş* gördüm ki / arka üstü
yürüye.
- i. Ay, Hürüye, Hürüye / goyini sürdüm beriye / o ne *guşdur* ki / arhasi
üsde yürüye?
- i. Kızım Hayriye / asker vurdu geriye / hangi *kuşu* gurdün ki / arka
üstü yürüye?
- j. Huriye , *kuşum*, Huriye / sırt üstü yürüye.

- l. Ey Huriye, Huriye / kuşlar gider sürüye / sürüde bir *kuş* gördüm / arka üstü yürüye.
- m. Asker döndü geriye / kervan kaldı geriye / hangi *kuşu* gördün ki / arka üstü yürüye.
- n. Eriye meriye / askeri vurdum geriye / ben bir *kuş* gördüm / arka üstü yürüye.
- 141.6 İmrahliya imrahliya / bir gün Hakga varmaklığa / ben bu gün bir *guş* gördüm / beş başlı / yüz barmahlı ya.
- 141.22 Bir *kuş* uçurdum tüysüz kanatsız, bir dala kondu, dalsız budaksız, biri kesti kansız bıçaksız, biri yedi dilsiz damaksız.
- cenaze (ölü, cenaze alayı)*
- 151.3 “Ey *kuşum* nerden geldin?” “Kanlı dereden geldim.” “Sen niye kanatlanmadın?” “ Ben sine sine geldim.”
- civciv (piliç)*
- 178.1 Çay çaydan yuharı, çermik çaydan yuharı; ele bir *guş* görmüşem g..i başından yuharı.
- a. Garşıdan gelir hor hor, ayakları mör mör; *guş* içinde *guş* görüm, dizi belden yuharı.
- 178.4 Garadır gatran değil, sarıdır safran değil; ganatlıdır *guş* değil; boynuzludur, goç değil.
- çekirge*
- 185.9 Cıvil cıvil *kuşlar*, sarayında kışlar.
- çıkırık (çark)*
- 214.6 Şıkı şıkı taşlar, şık iki başlar; efendim bir mendil göndermiş, yıkadım bahçeye serdim; bahçede bal ağzına damlar; ak *kuş* ağzını açtı, kara *kuş* geldi, geçti.
- çulha tezgahı (tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar.bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı)*
- 225.18 Arapkir'den Eğin'den / haber aldım beyinden / bir acaip *kuş* gördüm / yemi yer göbeğinden.
- a. Arapkir'den Eğin'den / haber aldım beyinden / benim *guşum* var / tene yer göbeğinden.
- c. Geldim, geçtim bir ilçeden / selam aldım birinden / benim bir *kuşum* var / yem yer göbeğinden.

- d. Bir kuş geldi Eğin'den / haber verdi beyinden / ne acaip *kuş* imiş / yem yer göbeğinden.
- e. Geldim, geçtim önünden / haber aldım yeninden / ne acaip *kuş* imiş / yemiyor göbeğinden.
- f. Bir *kuş* gelmiş Eğin'den / haber gelmiş beyinden / böyle bir *kuş* görmedim / tane yer göbeğinden.
- g. Bir *kuş* gelmiş Eğin'den / izin almış beyinden / hangi *kuşun* karı ki / yem yiye göbeğinden.
- h. Hemen geldim Eğin'den / izin aldım beyinden / ben bir hikmet *kuş* gördüm / yemi yer göbeğinden.
- ı. Bir kuş geldi ekinden / sorun bakın beyinden / a nasıl bir *kuştur* ki / yemi alır göbeğinden.
- i. Cezayir'den geldi bir gemi / sürelim devranı, demi / *kuşlar* içinde bir *kuş* var / hep kursağında yer yemi.
- j. Cezayir'den geldi bir gemi / soralım devrande mi / *kuşlar* içinde bir *kuş* var / kursağındadır yemi.
- k. Hoy ekinden ekinden / destur aldım beyinden / o nasıl *kuştur* ki / göbeğinden yem yiye.
- l. Cezayir'den geldi bir gemi / sürelim devranı, demi / *kuşlar* içinde bir *kuş* var / kursağında yer yemi.
- m. Her serinden serinden / bir ses gelir derinden / içinde bir *kuşum* var / dene yer göbeğinden.
- n. Cezayir'den geldi bir gemi / sürelim devran, demi / *kuşlar* içinde bir *kuş* vardır / kursağından yer yemi.
- t. Benim bir *kuşum* var, tane yer göbeğinden.
- v. Bir guş gelir Eğin'den / Kelkit Kemah beyinden / o nasıl *guş* ola ki / yem yiye göbeğinden.
- y. Bir *guş* gelir Eğin'den / haber getirir beyinden / o nasıl *guş* ola ki / yem yiye göbeğinden.
- z. Heriye heriye / gulpunu vurdum geriye / ele bir çift *guşum* var / göbeğinden yem yiye.

değirmen (un değirmeni, el değirmeni)

229.1 Çat çat öter, çetlembikle *kuş* öter, silkindikçe tüyünü döker.

demirin döğülmesi

248.3 Beyaz *kuş* gelir gider, siyah *kuş* ağzını açar.

dikiş makinası

249.13 c. Altı mermer, üstü mermer / içinde bir *kuş* öter.

249.19 Altı taş, üstü taş, içinde kemiksiz *kuş*.

dil

253.16 Serpenek altında ak *kuşlar*.

253.26 Kırmızı duvar üstünde / ak *kuş* oturur.

f. Kırmızı dağ üstünde / ağça *kuş* oturur.

dişler

254. Hay nedir adı nedir? O *kuşun* adı nedir? Et yemez, gemik yer, bilin bakalım nedir?

dişi çürüten mikrop

255.9 Bir *kuşum* var / Karadeniz'den su içer / bütün dünya altından geçer.

*divit (kalem;yazı kalemi,kamış kalem,
mürekkepli kalem,dolma kalem)*

256.8 Mini mini *kuşlar* / camları taşlar.

a. Mini mini *kuşlar* / camiye taşlar.

b. Ufacık *kuşlar* / dünyayı taşlar.

c. Mini mini *kuşlar* / her yeri taşlar.

d. Ufacık *kuşlar* / camiye taşlar.

dolu (mürdümük)

261.4 Bir *kuş* vurmuşlar, topsuz tüfeksiz; onu pişirmişler odsuz ocaksız;onu yemişler, dilsiz damaksız.

dondurma

272.2 Küçük küçük *kuşlar*, germede kışlar.

düğme

299.1 Kanatlı ama *kuş* değil, sarı ama zehveran değil, kırmızı ama kan değil, kara ama katran değil.

eşek arısı

307.5 c. Çit içinde / Çıngıllı *kuş*.

fare (sıçan)

332.1 Hay bayağı ,bayağı, bülbül gülün dayağı , *kuşlar* içinde *kuş* gördüm , başındadır ayağı.

a. Bülbül *kuşun* dımağı , yoktur onun ayağı ; *kuş* içinde hangi *kuş* , tepesinde ayağı.

332.28 Bir *kuşum* var havayı, altılıdır ayağı, ortası avret pazarı, arkası bedesten, öldüm bu sestem; her gün düğün, her gün hamam, her gün gezer eğlenir, haftada bir dinlenir.

- a. Bir *kuş* aldım hevaya, altı tane ayağı var, kuşun içi dunmuş pazare,
kulağında sesi kaldı, gün gece işini işley, heftede bir gün yattı.
- 332.34 d. Ufra *kuşum*, bufra *kuşum* / göğsü suda gümrah *kuşum* / akşam olur
kişnemez / arpa saman istemez.
gemi (kayık,vapur,kelek)
- 344.7 Bir *kuşum* var dala konar, dal kırılırsa yere konar.
gök gürültüsü
- 418.1 Üç *kuşum* var, biri dalda, biri balda, biri folda.
- 418.2 j. Nestedir, neste / *kuşlar* kafeste / yem yer, su içmez / böyle bir nesne.
- 418.8 c. Kolay gelsin ustalar! Kurt iken *kuş* olmuş, bağarsağını desteler.
ipek böceği
- 448.9 Kanatsız *kuş* yapraksız dala kondu, ağızsız kadın onu yedi.
- 448.13 f. Şeker gibidir, tatsızdır / *kuş* gibidir, kanatsızdır.
kar
- 456.5 “Kanlı *kuş*, nereden geliyorsun?” “Kanlı dereden.” “Kanın niye
kurumuş?” “Mevlam böyle buyurmuş.”
karga
460. Ağaç değil, taş değil; yumurtlar, ama *kuş* değil.
karpuz teveği
- 490.2 Kanadı var, *kuş* değil; boynuzu var, koç değil.
kelebek (epelek,kepenek)
497. Duvar üstünde bir *kuş*.
kertenkele
- 532.1 Aş ola, baş ola / Bağdat'ta bir *kuş* ola / seysen ayah gırk gullah / bunu
kim bilmiş ola.
a. Bay ola, bayguş ola, bayguşlara düş ola / Bağdat'ta bir *kuş* ola /
seysen ayah gırk gullah.
kotan
- 540.5 a. Ben bugün bir raha oğradım, gendisi *guş* misali, açılır gapanır, yan-
larında zenciri var, herkesin heyranı var, koca İstanbul'da iki tane var.
köprü
- 541.2 a. Ey deri donlu pehlivan,kül kömür içinde ol civan,kanadından asılmış
kuş gibi,ses çıkarır derviş gibi.
b. Asarlar bacaktan onu *kuş* gibi; döner sada verir o derviş gibi.
körük (demirci körüğü,küre)

- 544.9 c. Sarp kaya yüzüne / *kuş* yuva yapmış. *kulak*
- 550.7 Küçücük *kuşlar*, dereleri taşlar. *kurşun*
- 563.8 Çit üstünde / çingil *kuş*.
a. Çit üstünde / çingili *kuş*. *küpe*
- 568.8 Ali beyin kavağı, ne dalı var, ne budağı. Başına bir *kuş* konmuş, ne dili var, ne damağı.
- 568.42 Yadellerde bir kavak, ne dalı var, ne budak; üstüne bir *kuş* konmuş; yip gider, yip gider.
- 568.54 Bir deniz , denizin içinde bir yılan , yılanın üzerinde bir *kuş*. *Kuş* yılanı yer , yılan denizi sömürür, deniz biter, yılan ölür.
a. Bir havuz içinde bir ilan, başında bir kırmızı *kuş*. Su biter, ilan durar, *kuş* ölür.
f. Benim evde bir *guşum* var, o *guş*, o ilanı yer, o ilan da o *guşu* yer.
- 568.60 Bir *kuşum* var kolsuz kanatsız, vurdum öldürdüm topsuz tüfeksiz.
lamba (gaz lambası,petrol lambası,çıra,idare lambası,tiske)
- 597.2 a. Ak katır / kara koyun / kara *kuş* içine kaçtı.
c. Beyaz *kuş* gelir, gider / siyah *kuş* ağzını açar.
d. Ak *kuş* / ağzını açar / kara balık / içine kaçar.
e. Ak *kuş* / ağzını açar / kara *kuş* gelir / geçer.
f. Ak *kuş* / ağzını açtı / kara *kuş* / içine kaçtı. *kekik*
- 598.14 e. İstanbul'da *kuş* pişti / kokusu buraya düştü. *mektup (telgraf)*
- 608.1 Bir *kuş* tuttum alaca / bağladım dört ağaca / Allah bir yapı yapar / ne kapı var / ne baca.
a. Bir *kuş* tuttum alaca / bağladım dört ağaca / Mevlam bir yapı yapmış / ne kapı var, ne baca. *mevlam (tabut,mezar taşı)*
- 614.6 Sünbüllü'de bir kavak var, ne dalı var, ne budağı var; başına bir *kuş* konmuş, ne kül eder, ne ufak. *minare*
- 619.5 Sünbüllü'de bir kavak / ne dalı var, ne budak / başına bir *kuş* konmuş / uçtu gitti şıprıdak.

- a. Ev içinde bir kavak / ne dalı var, ne budak / başına bir *kuş* konmuş / iniyordu yanarak.
- b. Adalarda bir kavak / ne dalı var, ne budak / tepesine bir *kuş* konar / daima yer gider.
- c. Nurgana'da bir ağaç / ne dalı var, ne budağı / üstünde bir *kuş* var / ne tüyü var, ne tozağı.
- d. Bir ağacım var dalsız budaksız / ben buna nasıl çıkayım elsiz, ayaksız / tepesine bir *kuş* konmuş dilsiz dudaksız.

mum

655.4 Cümle *kuşlar* birikse yapamaz bu yuvayı.

655.18 Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / değme *kuşlar* yapamaz / kuyumcular dökemez.

b. Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / diğer *kuşlar* yapamaz / kuyumcular dökemez.

d. Hay, havayı, havayı / yüksek yapar yuvayı / değme *kuşlar* yapamaz / kuyumcular dökemez.

e. Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / değme *kuşlar* yapamaz / onun kurduğu yuvayı.

i. Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / terziler biçemez / kuyumcular dökemez.

j. Havayı havayı / gökte yapar yuvayı / sarı *kuşlar* yapamaz / kuyumcular dökemez.

m. Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / değme *kuşlar* yapamaz / onun yaptığı yuvayı.

o. Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / değme bir *kuşlar* yapamaz / onun yaptığı binayı.

ö. Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / hiç bir *kuş* kuramaz / onun kurduğu yuvayı.

p. Bir *kuşum* var, havayı / yüksek yapar yuvayı / tökmeciler tökemez / değme usta yapamaz.

örümcek (örümcek ağı,örümcek yuvası)

666.19 Bir *kuşum* var, dünyayı fırlanır dolanır, gene gelir, beni bulur.

para

675. Bir *kuşum* var kahverengi , kahvelerde çalar çengi , dur *kuşum* yaz gelsin, *kuşumun* keyfi gelsin.

perde

681.2 Her nilince, *guş* dilince, dımbılıh çalar her gece.

681.14 Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde çalar çengi / dur, *kuşumun* keyfi gelsin / hanımlardan şeftali alsın.

b. Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde çalar çengi / dur, komşumun keyfi gelsin / hanımlardan şeftali alsın.

c. Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde çalar çengi.

d. Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde çalar çengi / dur hele , bir yaz gelsin / *kuşum* keyfetsin, eğlensin.

f. Bir *kuşum* var, kahve rengi / kahvelerde çalar çengi / dur, *kuşumun* keyfi olsun / hanımlardan alsın vergi.

g. Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde çalar çengi / dur birazcık, yaz gelsin / *kuşumun* keyfi gelsin.

ı. Bir *kuşum* var, kahverengi / çardakta oynar çengi / o kuşların elinden ne sarhoşum ne bengi.

i. Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde eder cengi.

j. Bir *kuşum* var kahverengi / kahvelerde eder çengi / dur, *kuşum*, dur, yaz gelsin / beyimin keyfi gelsin.

k. Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde eder çengi / dur, *kuşum* , yaz gelsin / kısmetin ağzına gelsin.

l. Benim / bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde çalar çengi / eğlen *kuşum* keyfi gelsin / al beylerden bir şeftali.

m. Bir *kuşum* var, kahverengi / gahvelerde eder çengi / goy *kuşumun* keyfi gelsin / hanımlardan çimdik alsın.

n. Bir *kuşum* var, kahverengi / saraylarda çalar çengi.

o. Bir *kuşum* var, kahverengi / kahvelerde çalar çengi / dur hele bir yaz gelsin / *kuşum* keyiflensin, eğlensin.

pire

693.1 Aş ola baş ola, Bağdat'da bir *guş* ola / seysen ayah gırh gülâh / bunu kim bilmiş ola.

saban

683.11 Elle beni, belle beni, iskelede bekle beni, ben bir dudu *kuşu* idim, şükker ile besle beni.

portakal

725.4 Hadamoğlu'nun kavağı, ne dalı var ne budağı;üstüne bir *kuş* konmuş, ne dili var ne damağı.

725.17 Gam *kuşunu* uçurmaya o bir ağız tüfengidir.

sigara

728.1 Kışt ettim *kuşlara*, sesi geldi arşlara.

728.14 c. Kara *kuşu* uladım / karşıki köye yolladım.

728.19 Bir *kuşum* var, guduğundan yumurtlar.

silah (tüfenk, tabanca)

726. İriz iriz giderem, İrizvana giderem; *guşun* ganadındayım, Horuzvana giderem.

sigara dumanı

731.5 Kanadı var, *kuş* değil; boynuzu var koç değil.

sinek

733.1 Bir *kuşum* var frengi / çardakta çalar çengi / ben o *kuşun* derdinden, hem sarhoşum, hem bengi / ağaçlar yeşillendi, çayırlar çimenlendi / herkesten buse aldım / yüreğim tazelandı.

a. Bir *kuşum* var frengi / çardaklarda çalar çengi / ben o *kuşun* derdinden, hem sarhoşum, hem bengi.

733.5 Kanadı var *kuş* değil, boynuzu var koç değil.

733.8 Bir *kuşum* var, kahverengi, kahvelerde çalar çengi / bekle *kuşum*, yaz gelsin / *kuşumun* keyfi gelsin.

733.10 Eğrice büğrüse yollardan bir acaip *kuş* gelir, dilleri var kırma dökme, san-ki bir sarhoş gelir; hepsinden bir şeftali alır, yüreği tazelenir.

sivrisinek

747.2 Fili fili, *kuş* dili.

susam

756.2 Nerden geldin ağ *kuşum* / kanlı dereden geldim / neye üstün kan değil? / Daima kenardan geldim.

e. "Hey *guş* nerden gelirsin", "Canlı dereden geldim", "Bulaşmadın da geldin", "Kenar köşeden geldim"

süt

775.2 Benim bir *kuşum* var kahverengi / kahvelerde çalar cengi / bekle, *kuşum*, bekle yaz gelecek / sana da bir pay gelecek.

a. Bir *kuşum* var kahve rengi / kahvelerden aldı rengi / dur *kuşum* yaz gelsin / *kuşumun* keyfi gelsin.

b. Bir *kuşum* var kahve rengi / kahvelerde çalar cengi / dur *kuşumun* keyfi gelsin / hanımlardan birer şeftali.

tahta kurusu (tahta biti)

784.8 Kara *kuş* bacağından asılır.

tava

825.1 Bir büyücek *kuş* idim, yerden kalktım üşüdüm.

uçak (tayyare)

829.2 Çin çin ağaç başında, çin gara *guş* oturur, eteklerin yelledikçe, sürmeleri dökülür.

üvez

839.1 Çıktım merdiven yarısına / baktım ayın sarısına / *kuşlar* içinde bir *kuş* var / meme verir yavrusuna.

a. Çıktım merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / bu dünyada bir *kuş* vardı / meme verir yavrusuna.

b. Merdiven yarısına / baktım ayın sarısına / *kuşlardan* bir *kuş* gördüm / meme verir yavrusuna.

c. Çıktım merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / *kuşlar* içinde bir *kuş* gördüm / meme veriyor yavrusuna.

d. Çıktım merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / bu dünyada bir *kuş* var / meme verir yavrusuna.

e. Çıktım merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / bir acaip *kuş* gelmiş / süt veriyor yavrusuna.

f. Çıktım merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / *kuşlar* içinde bir *kuş* gördüm / meme verir yavrusuna.

g. Çıktım minare yarısına / baktım günün sarısına / *kuşların* içinde bir *kuş* var / meme verir yavrusuna.

h. Alasına balasına / çıktım Çanakkale'sine / ele bir *kuş* gördüm ki / meme verir yavrusuna.

ı. Minareye bindim, etrafıma bakındım / *kuşlardan* bir *kuş* gördüm / meme verir anasına.

i. Bindim merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / havada bir *kuş* gördüm / meme verir yavrusuna.

j. Çıktım dağın tepesine / baktım ayın sarısına / *kuşlardan* bir *kuş* gördüm / meme verir yavrusuna.

k. Bindim merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / *kuşlar* içinde bir *kuş* gördüm / meme verir yavrusuna.

- l. Çıktım dağın tepesine / baktım ayın sarısına / *kuşlardan* bir *kuş* gördüm / meme verir yavrusuna.
- m. Merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / *kuşlarda* ben bir *kuş* gördüm / meme verir yavrusuna.
- n. Vardım, çıktım minaresinin yarısına / bir *kuşum* var / meme verir yavrusuna.
- o. Merdivenin yarısına / baktım ayın sarısına / *kuşlardan* biri var ki / meme verir yavrusuna.
- ö. Ay halasına, halasına / çıktım Çanakgalasına / o nasıl *guş* idi ki / süt verir balasına.

839.2 Hey bayağı, bayağı, hangi *kuşu* gördün ağzı yokarı?

yarasa (gece kuşu)

850.3 Yol üstünde kitli mezar; *kuşlar* kurtlar gelir bozar.

yığın (noda)

- 859.45 Bir küçücük mil taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- a. Küçücük bir fil taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- b. Bir küçücük fil taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- c. Tencerede mil taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- e. Bir küçücük sel taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- g. Ufacık mermer taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- h. Ufacık mermer taşı / içinde baylar / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- ı. Bir ufacık fil taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- i. Bir ufacık mil taşı / içinde biber aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- j. Mini mini min taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.

- k. Minilik minilik mil taşı / içinde bekler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- l. Bir küçücük sel taşı / içinde bekler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- m. Bir küçücük çay taşı / içinde beyler aşı / düşürürsen aş olur / düşürmezsensin *guş* olur.
- n. Billur taşı, billur taşı / içinde bekler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- o. Bir küçücük sel taşı / içinde bekler aşı / pişirirsek aş olur / pişirmezsek *kuş* olur.
- ö. Bir küçücük el taşı / içinde beyler aşı / pişirirsek aş olur / pişirmezsek *kuş* olur.
- p. Bir küçücük el daşı / ağalar, beyler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- r. Küçücük mini taş / içinde beyler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- s. Bir küçücük mermer taşı / içinde beyler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- t. İçi mermer, dışı mermer / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- u. Ufacık mıknaş taşı / içinde beyler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- ü. Bir küçücük mil taşı / içinde bekler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- v. Pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- y. Bir küçücük mil taşı / içinde oynar aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- aa. Pişirse aş olur / pişmezse *kuş* olur.
- cc. Bir küçücük mil taşı / içinde beyler aşı / pişirince aş olur / pişirmeyince *kuş* olur.
- dd. Ufacık mermer taş / içinde bekler aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- gg. Küçücük mermer taşı / içinde dilber taşı / pişirse aş olur / pişmezse *kuş* olur.
- hh. Ufacık mimin taşı / içinde hazır aşı / pişirirsen aş olur / pişirmezsensin *kuş* olur.
- ii. Pişirse aştır / pişmezse *kuştur*.

ii. Bir küçücük fil taşı / içinde beyler başı / pişirirsen aş olur / pişirmezsen *kuş* olur.

yumurta

866. Kuru kütük üstünde, kulhüvallahu *kuş* oturur.

yüzük

868.10 Bir gızım var, bileyinnen tutarhan *guş* gibi çağuru.

zencir (zincir)

869.16 Ağaç üstünde / kara *kuş*.

zeytin

873. Bir halım var, halımın hayali var; ele bir *guş* gördüm ki, ayağında lalin var.

zümrüdüanka kuşu

874. Havada bir *kuş* gibi dolanır, karada gümüş gibi ağarır.

yağmur ve bulut

894.5 Bir *kuş* vardır, bir kanadı beyaz, diğeri karadır.

gece,gündüz;gündüz,gece

924. Elim elim ibrişim, elden çıhdı bir *guşum* , *guşların* şahı geldi, *guşların* padişahı geldi ; örken getir ölçeyim , yeddi deniz geçeyim , yeddi deniz üstüne köşgü seray gurayım , köşgü seray içine pullu minder goyayım , pullu minder üsdüne nervür yasdıh dayıyım , nervür yasdıh üstüne ağa dayım gelir , ağa dayım yanına hanım yengem gelir, hanım yengem yanına altın beşşik gelir, altı beşşik üsdüne çifte bülbül dolaşır. El attım ki dutayım ; biri gaşdı , birinin gamı elime bulaşdı.

pire,tahta kurusu

976.2 Him him üsdüne, çim çim üsdüne, bir *guş* oturmuş, guyrüh üsdüne.

şamdan ve mum

1014. Gökden dürt *kuş* indi, iptida cennete giren onlardır; Azrail alamaz onların canını, Kali kıyamete kadar onlardır.

kuran,incil,tevrat,zebur

1039. Havuz başında bir gişi / ne erkektir, ne dişi / atdı daşı, vurdu *guşu* / ne attığı daş idi, ne vurduğu *guş* idi.

a. Şu yalıda bir kişi / ne erkektir, ne dişi / atdı daşı, vurdu *guşu* / ne attığı daş idi, ne vurduğu *guş* idi.

b. Şu yalıda bir kişi / ne erkektir, ne dişi / bunu atan ne erkekti, ne dişiydi / attığı taş ne taşıydı / vurduğu *kuş* ne *kuşuydu*.

c. Deniz kenarında / atdı daşı, vurdu *guşu* / ne attığı daş idi, ne vurduğu *guş* idi.

- d. Şu karşıda bir kişi / ne erkekdir, ne dişi / atdı taş, vurdu *kuşu* / ne attığı taş taş idi, ne vurduğu *kuş kuş* idi.
- e. Suya gitti üç kişi / attı, vurdu bir su *kuşu* / ne atılan taş idi, ne vurulan *kuş* ne giden kişi.
- f. Mermerede bir kişi / atdı, vurdu bir *kuşu* / ne attığı taş idi, ne vurduğu yer idi ne kendisi er idi.
- g. Uzaktan gördüm bir kişi / ne erkekdir, ne dişi / atdı daşı, vurdu *guşu* / ne vurduğu *guş* idi, ne attığı taş.
- h. Karşıdan gördüm bir kişi / ne erkekdir, ne dişi / atdı daşı, vurdu *guşu* / ne attığı daş idi, ne vurduğu *guş* idi.
- ı. Havuz başında bir gişi / atdım daşı, vurdum *guşu* / ne attığım daş idi, ne vurduğum *guş* idi.
- j. Şu karşıda bir kişi / ne erkekdir, ne dişi / atdı daşı, vurdu *guşu* / ne attığı daş idi, ne vurduğu *guş* idi.
- k. Attım taşı, vurdum *kuşu* / ne attığım taş, ne vurduğum *kuş*.
- l. Attım bir taş, vurdum bir *kuş* / ne attığım taş idi, ne vurduğum *kuş* idi.
- m. Attım daşı, vurdum *guşu* / ne attığım daş çıktı, ne vurduğum *guş* çıktı / ne attığım daş idi, ne vurduğum *guş* udu.
- n. Atdı daşı, vurdu *guşu* / ne attı daşı, ne furdu *guşu*.
- o. Bir taş attım, *kuşu* vurdum / vurduğum *kuş*, attığım taş değildi.

Harem ağasının sabunla balık vurma

1054. g. El elemen / dol dolaman / tarak başlı *kuş* / tuzsuz pişen aş.

elma, bıçak, yılan, balık

1056. d. Dağda dalaman gördüm / suda Süleyman / gördüm / ak sakallı *kuş* gördüm / köpük kusan taş / gördüm.
- g. Dağda tarıman / köyde körümen / suda Süleyman / tarak başlı *kuş* / tuzsuz pişen aş.
- o. Dağda dalıman / suda Süleyman / yeşil başlı *kuş* / tuzsuz pişen aş / köpüren taş.
- p. Dağda düleyman / suda Süleyman / et sakallı *kuş* / köpük kusan taş.
- gg. Bir acaip düş gördüm / et sakallı *kuş* gördüm / köpük kusan taş / gördüm / tuzsuz pişen aş gördüm.
- hh. Neler gördüm, neler gördüm / çift sakallı *kuşlar* gördüm / köpük kusan taşlar gördüm / tuzsuz pişen aşlar gördüm.

tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun

- 1058.1 **vi. Kuşa süt; kuş sütü; kuşun sütü; kuşa süt yok.**
- 1058.2 Pencereye bir *kuş* kondu, gak dedi; şu dünyada üç şeye çare yok dedi.
- a. Bizim pacaya bir *kuş* geldi, hak dedi, hük dedi, bu dünyada üç şeye çare yok dedi.
- b. Aşşahdan bir *guş* geldi, ah dedi, vah dedi, üç şeye çare yoh dedi.
- c. Kavağa bir *kuş* konmuş, lak demiş, lok demiş, dünyada üç şey yok demiş.
- d. Tahtaboşa bir *kuş* geldi, hak dedi, huk dedi, dünyada üç şey yok dedi.
- e. Bir *kuş* geldi, cık dedi, dünyada üç şey yok dedi.
- f. Bi gün bizim asmaya bir *kuş* geldi, bu dünyada üç şey yok dedi. Neymiş onnar?
- g. Bizim pacaya bir *kuş* geldi, hak dedi, bu dünyada üç şey yok dedi.
- h. Bir *kuş* gelmiş, hak demiş, huk demiş, dünyada üç şey yok demiş.
- ı. Ev üstüne bir *kuş* geldi, tak dedi, tuk dedi, bu dünyada üç türlü şey yok dedi.
- j. Gökten bir *kuş* geçti, gak dedi, gık dedi, dünyada üç şey yok dedi.
- 1058.3 Bir *kuş* tuttum alaca, bağladım dört ağaca. İki etti, vık etti, üç şeyi eksik etti.
- 1058.5 Bu sabah bizim bahçeye bir *kuş* geldi / gak dedi, guk dedi / bu dünyada dört şey yok dedi.
- a. Bir *kuş* geldi / tık tık dedi / dünyada dört şey yok dedi.
- b. Bir *kuş* geldi / cık dedi, cık dedi / dünyada dört şeye çare yok dedi.
- 1058.7 Bizim eve bir *kuş* geldi, hak dedi, huk dedi, dünyada altı şeye çare yok dedi.
- 1058.10 a. Bir *guş* geldi, ah dedi, vah dedi, yeddi şeye çare yoh dedi.
- üç,dört,beş,altı,yedi şey olmaz**
1075. Kargada var, *kušta* yok / karada var, akda yoh.
- a. Kargada var, *kušta* yok / Karacuk'ta var, Muş'ta yok.
- kar**
- 1096.11 Deniz ortasında bir ağaç dalsız, budaksız / üstüne bir *kuş* konmuş kolsuz kanatsız / ben onu vurdum, topsuz, tüfeksiz / pişirdim odsuz, ocaksız / ben onu yedim tuzsuz, bibersiz.
- a. Dengiz ortasında bir ağaç var dalsız, budaksız / üstüne bir *kuş* konmuş kolsuz kanatsız / ben onu vurdum, topsuz, tüfeksiz / pişirdim odsuz, ocaksız / yedim tuzsuz, bibersiz / arifsez bunu bilesiz.

- b. Bahçemdeki ağaç dalsız, budaksız / üstünde bir *kuş* var tüysüz, kanatsız / bunu vurmalıdır, topsuz, tüfeksiz / sonra pişirmeli otsuz, ocaksız / dönüp yemelidir tuzsuz, bübersiz.
- c. Bir ağaç diktim dalsız, budaksız / bir *kuş* kondu kolsuz kanatsız / ben onu vurdum, topsuz, tüfeksiz / ben onu yedim dilsiz, dimağsız.
- d. Girdim serçe saray bahçesine / bir ağaç gördüm dalsız, budaksız / üstüne bir *kuş* konmuş kolsuz, kanatsız / ah o *kuşu* vurabilsem topsuz, tüfeksiz / ah o *kuşu* pişirebilsem otsuz, ocaksız / ah o *kuşu* yiyebilem dilsiz, damaksız.
- e. Cıngıl cefa bahçesinde bir ağaç bitmiş dalsız, budaksız / üstüne bir *kuş* konmuş tüysüz, tozaksız / onu bir adam vurmuş topsuz, tüfeksiz / onu bir kadın biçirmiş odsuz, ocaksız / onu bir adam yemiş dilsiz, damaksız.
- f. Bir ağaç gördüm dalsız, budaksız / onun birisi vardır topsuz, tüfeksiz / üstünde bir *guş* gördüm golsuz, ganatsız / onu birisi yedi dilsiz, damaksız.
- g. Bir *kuş* tuttum elsiz, ayaksız / onu vurdum topsuz/ tüfeksiz / onu pişirdim odsuz ocaksız / onu yedim dilsiz, damaksız.
- ı. Deniz ortasında bir *kuş* vurdum topsuz, tüfeksiz / onu pişirdim odsuz, ocaksız / onu yedim dişsiz, damaksız.
- i. Denizin orta yerinde bir ağaç / üstüne bir *kuş* konmuş / ben onu vurdum topsuz, tüfeksiz / pişirdim / yedim tuzsuz, bübersiz.
- j. Evimizin önünde bir ağaç var dalsız, budaksız / üzerine bir *kuş* konmuş ayaksız, kanatsız / ah, o *kuşu* vursam topsuz, tüfeksiz / ah, o *kuşu* pişirsem odsuz, ocaksız / ah, o *kuşu* yisem dilsiz, damaksız.
- k. Karşıda bir ağaç var dalsız, budaksız / üstünde bir *kuş* var kolsuz, kanatsız / o *kuşu* vurmali topsuz, tüfeksiz / onu pişirmeli odsuz, ocaksız / onu yemeli, dilsiz, damaksız.
- l. Benim bir bahçem var, içinde bir ağacım var dalsız, budaksız / sabahları bir *kuş* konar, ne tüyü var, ne tarağı / onu kömürsüz, ateşsiz pişireceksin / dilsiz, damaksız yiyeceksin.

aşk, sevda, gönül, rüya, yalan

1097. Bir ağaç(ta) on iki *kuş* var, bir avcı altı tanesini vurdu, geriye kaç kaldı.

kalmaz uçar

KUZGUN

784.4 Kara *kuzgun* / kuyruğu kendinden uzun.

- a. Kara *kuzgun* / kuyruğu düzgün.
- b. Bir kara *kuzgun* / kuyruğu kendinden uzun.
- c. Bir kargam var, *kuzgun* / kuyruğu kendinden uzun.
- d. Kara *kuzgun* / kuyruğu uzun.

tava

597.2 g. Ak çaylak / ağzını açar / kara *kuzgun* / gelir geçer.

mekik

804.4 Gara *guzgun* , guyruğu uzun, yazın gelir, gışın kaybolur.

tırpan

868.3 a. Kuru ağaç karşısında *kuzgun* yolunur.

zencir (zincir)

KUZU

324. İstanbul'da *guzu* pişer, kokusu buraya düşer.

gazete

361.5 Tahta takır nedir canım, eğri ağacım, makla *kuzum*, fildir fişim, yelle yufum.

hallaç yayı

387.6 a. Uzun uzun *kuzular* / onu bir ot buzalar.

hıyar (salatalık, bostan, angurya)

692.22 Bir *kuzum* var cansız, boğazlasam kamsız, kendi imansız, aleme iman yetiştirir.

saat (cep saati)

696.9 Üç *kuzu* bir yerde otlar.

sacayak

814.13 Benim bir *kuzum* var, sabah oldukça otlar, akşam oldukça boyun eğer, yatar.

traş bıçağı (traş makinası, ustura)

815.3 Uzunluğu organ gibi / enliliği yorgan gibi / bağırıp çıkar gelir / *kuzulu* kurban gibi.

b. Uzunluğu organ gibi / eni yorgan gibi / bağırıp çıkar gelir / *kuzulu* kurban gibi.

c. Uzunluğu organ gibi / enliliği yorgan gibi / bağırıp çıkıp gelir / *kuzulu* kurban gibi.

d. Uzunluğu organ gibi / enliliği yorgan gibi / bağırıp bağırıp geçer / *kuzulu* kurban gibi.

tren

851.6 İpinedir, upuzun, sürtünür durur *kuzum*.

yılan

916. Gara gara goyunlar , bunu bil ki o nedir ; beyaz beyaz *guzular*, bunu bil ki o nedir; içindeki canlılar, bunu bil ki o nedir?

tavuk,yumurta,civciv

926.7 a. Uzun uzun kavaklar, onun üstünde pınar,onun üstünde ambar, onun üstünde hop yutan, onun üstünde çifte gözlü pınar, onun üstünde bir çift ayna, onun üstünde çayır çimen, onun üstünde koyun *kuzu*.

926.10 c. Çatal, çatalın üzerinde küp, küpün üzerinde altın top, altın topun üzerinde hışiltı, hışiltının üzerinde fişiltı, fişiltının üzerinde kara su, kara suyun üzerinde çayır çimen, çayır çimenin üzerinde koyun *kuzu*.

926.11 Altı aşçı dükkanı / üstü Horhor çeşmesi / daha üstü Aynacılar / daha üstü Kemancılar / daha üstü çayır çimen / içinde *kuzular* otlar.

d. Altı bakkal dükkanı / üstü miri çeşmesi / daha üstünde kapaklı ayna / daha üstü çayır çimen / içinde *kuzular* otlar / düz ova.

ağız,burun,göz,kaş,alın,saç

938.1 Beşte toklu / onda *kuzu* / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte toklu / onda *kuzu* / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara.

insan ömrü,insan hayatı,insan hayatının devirleri

986. Bir paşa geldi, dili yok/ iki *kuzu* yedi, kemiği yok/ bir ata bindi, canı yok.

a. Bir paşa geldi , dilsiz / iki *kuzu* yedi kemiksiz / bir ata bindi, cansız.

d. Bir paşa geldi , dili yok / biri ata bindi, canı yok / bir çift *kuzu* yedi , kemiği yok.

f. Dünyaya geldi bir konuk / iki *kuzu* yedi , kemiği yok / konuğun dişi yok / bir ata bindi canı yok.

g. Bize bir gonuh geldi Hak'dan / bir *guzu* kesdim yohdan / ne guzunun kemiği var / ne misafirin dişi var.

çocuk , meme , beşik

- 1009.1 Behey gişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir koyun *kuzu* kuzulamış / anası erkektir, *kuzusu* dişi.
- b. Hey gişi / ne biri bilir , ne beşi / anası erkektir, *kuzusu* dişi.
- c. Bu gişi , yahşi gişi / anası erkektir, *kuzusu* dişi.
- e. Anası erkek / *kuzusu* dişi.
- f. Hey kişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir koyun *kuzulamış* / anası erkek, yavrusu dişi.
- g. Sana derim, ey gişi / ne biri bilin, ne beşi / bir koyun *kuzu* kuzlamış / anası erkektir, *kuzusu* dişi.
- ı. Selamünaleyküm kişi / ne biri bilir, ne beşi / cennette bir koyun doğurdu / anası erkek , *kuzusu* dişi.
- i. Bir koyun *kuzu* kuzulamış / anası erkek, *kuzusu* dişi.
- j. Ey kişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir koyun *kuzu* kuzulamış.

1009.3 Erkek goç dişi *guzu* doğurdu.

Adem ve havva

1018. On iki koyunun on dört *kuzusu* gönül yaylasında cevelan eder.

on iki imam, on dört masum

LEYLEK

50.3 Çit çitan ağacı, pıt pıtan ağacı, kırmızı *leylek* kılaptan ağacı.

ateş

70.1 c. Kargalar kakıştılar / kakı benim elimde / *leylekler* takırdaşır / takı benim elimde / yedi kavak sallanır / kökü benim elimde.

bağlama (ud,saz,mandolin,kemen kemençe)

93.3 Pat patan ağacı / çat çatan ağacı / kırmızı *leylek* / trabzan ağacı.

a. Pat patana ağacı / pata kutana ağacı / kırmızı *leylek* / gıdavana ağacı.

beşik

102.3 Çit çiten ağacı / çitte biten ağacı / kırmızı *leylek* / gül biten ağacı.

a. Pıt pıtan ağacı / çit çiten ağacı / kırmızı *leylek* / kılбудan ağacı.

b. Çit çiten ağacı / çitte biten ağacı / kırmızı *leylek* , pıt pıtan ağacı.

biber (kırmızı biber,acı biber,karabiber)

440.4 i. Gelir *leyleğim* / gider *leyleğim* / bir ayak üzerinde / durur, *leyleğim*.

j. Gelir, *leylek* / gider, *leylek* / tek ayak üstünde / durur *leylek*.

- ü. O yan *leylek* / bu yan *leylek* / tek ayak üstünde / duran *leylek*.
kapı
- 490.5 I. Derede *leylek*, tepede *leylek*, kemiksiz *leylek*, sümüksüz *leylek*.
kelebek (epelek, kepenek)
- 566.18 Tor *leylek* / toraman *leylek* / tek ayak üstünde / duran *leylek*.
a. Top *leylek* / toraman *leylek* / bir bacak üstünde / duran *leylek*.
lahana (kelek)
- 683.5 Pat patan ağacı, çat çatan ağacı, kırmızı *leylek*, kıraptan ağacı.
portakal
- 704.6 Gider *leylek*, gider *leylek*, bir kış üstü durur *leylek*.
salyangoz
- 764.7 Havada *leylek*, g.üne deynek.
şemsiye
- 776.1 Üç yüz altmış beş *leylek* , elli iki yavrusu, on iki yumurtası, adlarını astım bir duvara.
takvim
796. Tap tapan ağacı, sap sapan ağacı, uzun *leylek*, klaptan ağacı.
telgraf telleri
- 807.2 Takılar *leylek* , takılamaz *leylek* ; su içeren *leylek*, susamaz *leylek*.
tokmak (tokaç, çamaşır tokmağı, tokuç, su tokmağı)
- 823.1 Çıtçıtan ağacı, pıtpıtan ağacı, kırmızı *leylek*, kalabadan ağacı.
tütün çiçeği (tütün)
- 899.4 Üç yüz altmış altı *leylek* / kırk sekizdir yuvası / on iki yumurtası var / iki çıkar yavrusu.
a. Üç yüz altmış *leyleğin* / kırk sekiz yuvası / on iki yumurtası / üç yavrusu var.
b. Üç yüz altmış *leylek* / elli iki yuvası / on iki yumurtası / iki çıkar yavrusu.
c. On iki *leylek* / kırk sekiz yuvası var / iki civcivi var.
d. Bir *leyleğin* üç yüz altmış beş yumurtası / iki tane çıkar yavrusu.
e. Üç yüz altmış beş *leyleğin* / kırk sekizdir yuvası / on iki yumurtası / iki çıkar yavrusu.
f. Üç yüz altmış *leyleğin* / kırk sekizdir yuvası / on iki yumurtası / iki çıkar cücesi.
g. Üç yüz altmış altı *leyleğin* / elli iki yumurtası / on iki civcivi.

- h. Üç yüz altmış beş *leylek* / elli iki yuvası / on iki yumurtası / isimler duvarda yazılı.
- i. Üç yüz altmış beş *leylek* / elli iki yumurtası / dört yuvası, on iki yavrusu var.
- i. Üç yüz altmış altı *leylek* / kırk sekiz yuvası / on iki yumurtası / iki çıkar yavrusu.
- j. Üç yüz altmış beş *leylek* / kırk sekizdir yuvası / on iki yumurtası / iki çıkar yavrusu.
- k. Üç yüz altmış altı *leylek* / on iki yuvası / kırk sekiz yumurtası / iki yavrusu var.
- l. Üç yüz altmış *leyleğin* / kırk sekizdir yuvası / on iki yumurtası / iki çıkar civcivi.

günler,haftalar,aylar,bayramlar,sene

1058.2 I. *Leylek, leylek* lak dedi, dünyada üç şeye çare yok dedi.

üç,dört,beş,altı,yedi şey olmaz

MALAK (manda yavrusu, DS, s.3108)

31. c. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir de su içer / bağırrır *malak* gibi.

araba (araba ve at)

145.13 Mar maracık, yer daracık, dört öküzçük, bir *malacık*.

ceviz (koz,ceviz ağacı,koz ağacı)

429.2 c. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir de su içer / bağırrır *malak* gibi.

kağrı

MANDA

57.6 Altı *manda* / üstü keçi / minareye çıkarken gördüm.

a. Altı *manda* / üstü keçi.

g. Altı *manda* / üstü keçi / bir hoca minareye çıktı gitti.

h. Altı *manda* / yüzü keçi / çayıra girdi.

ı. Altı *manda* / üstü keçi / içinde bir kara softa.

i. Altı *manda* / yüz keçi / minareye çıkarken gördüm.

j. Altı *manda* / yüz keçi minarede dolaşır.

k. Altı *manda* / yüz keçi.

m. Altı *manda* / yüzü geçi / minarenin temeli.

- n. Altı *manda* / yüz keçi / ta minareye çıkacak.
o. Altı *manda* / yüz keçi / çıkmış minareye , ezan okur.
p. Altı *manda* / yüz keçi / çayıra vardı.
r. Altı *manda* / yüzü keçi / minareye çıkarken gördüm.
s. Altı *manda* / yüz keçi / tapır tapır yolda gider.
t. Altı *manda* / yüz keçi / elli adam / vakit vakit bir minareye çıkacak olur.

ayakkabı (kundura,çapula,yemeni,papuç)

106. f. Karadır , karga değil ;dört ayağı var , *manda* değil ; kanadı var , kuş değil.

pisicik böceği (bok böceği,domuzhan böceği, pislik böceği,karaböcek)

- 568.22 *Mandayı* yağladım, yakayı bağladım.

lamba (gaz lambası,petrol lambası,çıra,idare lambası,tiske)

- 778.5 b. El kadar tahta / dağdan indirir bir sürü *manda*.

tarak

- 1083.1 f. *Manda* yavrusundan büyük / kale kapısından girmez / fındık kabuğuna girer.

şaşırtmaca

MAYMUN

- 145.5 Attım rafa / bir kuru kafa / yemesi tatlı / *maymun* suratlı.

- c. Kuru kafa / attım rafa / yemesi tatlı / *maymun* suratlı.

ceviz (koz,ceviz ağacı, koz ağacı)

- 249.11 Altı parmaklık / üstü parmaklık, içinde oynar, bir *maymun*.

dil

- 388.1 Bu kuru kafa / attım rafa / yemesi tatlı / *maymun* suratlı.

- b. Kuru kafa / attım rafa / şekerden tatlı / *maymun* suratlı.

- c. Bu kuru kafa / atarım rafa / şekerden tatlı / *maymun* suratlı.

- e. Koydum rafa / bu kuru kafa / yemesi tatlı / *maymun* suratlı.

- f. Attım rafa / kuru kafa / yemesi tatlı / *maymun* suratlı.

- g. Rafa attım / bu kuru kafa / yemesi hoştur / *maymun* suratlıının.

- h. Bu kuru kafa / koydum rafa / yemesi tatlı / *maymun* suratlı.

- ı. Bu kuru kafa / alda koy rafa / şekerden tatlı / *maymun* suratlı.

- i. Attım rafa / bu kuru kafa / yemesi tatlı / *maymun* suratlı.

- j. Attım rafa / bu kuru kafa / yenmesi tatlı / *maymun* suratlı.

388.3 Kapattım rafa tatlı tatlı koca yemişi; bakma *maymun* suratlı, bu Allah'ın işi.

388.4 Bir *maymun* var, yemeden rafa attım.

hindistan cevizi

670.7 a. Baş aşağı / *maymun* t..ğı.

patlıcan (baldırcan)

OĞLAK

31. a. Dağdan gelir tank gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırr *oğlak* gibi.

b. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, secde eder / bağırr *oğlak* gibi.

c. Dağdan gelir dak gibi / kolları var budak gibi / eğilir, su içer / bağırr *oğlak* gibi.

d. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içmeğe / bağırr *oğlak* gibi.

31.1 Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırr *oğlak* gibi.

31.7 a. Dağdan gelir dak gibi / kolları var budak gibi / eğilir, su içer / acı *oğlak* gibi.

b. Dağa gider dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / acı *oğlak* gibi.

arı (bal arısı, kovan arısı)

126.8 Dağdan iner dağ kimin, kolları bu dağ kimin, endi bulağ başına, bağırdı *oğlak* kimin.

bulut

167.2 Dağda kara *oğlak* bağırr.

çan

281.2 Dağdan gelir tat gibi, kolları budak gibi; eğilir su içer, bağırr *oğlak* gibi.

ejderha

287.9 a. Gök *oğlak* göğe bakar, g..ünden ayran akar.

elek (un eleği, kalbur)

332.2 Dağdan gelir tat gibi / kolları var budak gibi / eğilir su içer / bağırr *oğlak* gibi.

a. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir bir su içer / bağırr *oğlak* gibi.

gemi (kayık, vapur, kelek)

- 338.3 Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeye / bağırrır *oğlak* gibi.
- a. Dağdan gelir dağ gibi / boynuzları budak gibi / eğilir su içer / beğirir *oğlak* gibi.
- b. Dağdan gelir tak gibi / boynuzları budak gibi / eğilir, su içer / meler *oğlak* gibi.
- c. Aşağıdan gelir at gibi / kolları budak gibi / eğilir bir su içer / bağırrır *oğlak* gibi.

geyik

- 343.1 Dağdan gelir dağ gibi / kolları bir dağ gibi / eğilir su içmeğe / çağırır *oğlak* gibi.
- a. Dağdan gelir dağ gibi / kolları budağ gibi / eğilir su içmeğe / bağırrır *oğlak* gibi.

gök gürültüsü

- 375.3 Dağdan gelir dağar gibi, eğerli aslan gibi, eğilir su içmeğe, bağırrır *oğlak* gibi.

havan (havan ve el)

- 429.2 Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeğe / bağırrır *oğlak* gibi.
- a. Dağdan gelir, dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, bir su içer / meğirir *oğlak* gibi.
- d. Aşağıdan gelir at gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeğe / bağırrır *oğlak* gibi.
- e. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir secde eder / bağırrır *oğlak* gibi.
- f. Dağdan gelir dak gibi / kolları var budak gibi / eğilir su içmeğe / bağırrır *oğlak* gibi.
- g. Dağdan gelir dağ gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırrır *oğlak* gibi.
- h. Dağdan gelir dak gibi / boynuzları budak gibi / eğilir, su içer / beğirir *oğlak* gibi.
- ı. Dağdan gelir dak gibi / gözleri budak gibi / eğilir, bir su içer / beğirir *oğlak* gibi.
- i. Dağdan gelir dağ gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / böğürür *oğlak* gibi.

- j. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir su içer / bağıırır *oğlak* gibi.
- k. Dağdan gelir dağ gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeğe / bağıırır *oğlak* gibi.
- l. Dağdan gelir dat gibi / kolları var budak gibi / eğilir bir su içer / be-yirir *oğlak* gibi.
- m. Aşağıdan gelir at gibi / kolları budak gibi / eğilir bir su içer / bağıırır *oğlak* gibi.
- n. Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su da içer / bağıırır *oğlak* gibi.
- o. Kolları var budak gibi / eğilir, bir su içer / bağıırır *oğlak* gibi.
- p. Dağdan iner tat gibi / kolları var budak gibi / eğilir, su içer / bağıırır *oğlak* gibi.
- r. Dağdan gelir tank gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeğe / bağıırır *oğlak* gibi.

kağrı

469.6 Gök *oğlak* kökünde bağlı.

kavun (bostan,topatan,karpuz)

548.5 Dağdan gelir dak gibi. Kolları var budak gibi. Eğilir, su içer; bağıırır *oğlak* gibi.

kurbağa

557.3 Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağıırır *oğlak* gibi.

a. Dağdan gelir dak gibi / kolu var budak gibi / eğilir, su içer / beğirir *oğlak* gibi.

b. Dağdan gelir dak gibi / kolları var budak gibi / eğilir, su içer / bağıırır *oğlak* gibi.

kuyu

651.1 Dağdan gelir dak gibi, kolları budak gibi, eğitilir su içmeğe, beğirir *oğlak* gibi.

öküz (celeb)

715.5 Dağdan gelir dah gibi / kolları var budah gibi / oturmuş, su içer / bağıırır *oğlak* gibi.

a. Dağdan gelir dağ gibi / kolları budah gibi / eğilir su içmeğe / büğürür *oğlak* gibi.

sel (dere,çay,ırmak,su)

- 743.1 Dağdan gelir, dak gibi / kolları budak gibi / eğilir su içer / bağırrır *oğlak* gibi.
- a. Dağdan gelir dak gibi / kolları var dudak gibi / eğilir su içer / bağırrır *oğlak* gibi.
- b. Dağdan ener ok gibi / ayakları yok gibi / eğilir bir su içsin / bağırrır *oğlak* gibi.
- c. Elleri var dudak gibi / kolları var budak gibi / eğilmiş su içiyor / bağırrır *oğlak* gibi.

su dolabı (dolap,bahçe dolabı)

- 749.13 Ebemgile giderken gök oğlağı yere vurdum.

sümük (sümük-el,sümük-parmaklar)

- 807.1 Dağdan gelir tak gibi / gözleri budak gibi / eğilir su içmeğe / bağırrır *ulak (oğlak)* gibi.
- a. Dağdan gelir dağ gibi / eğilir su içmeğe / bağırrır *ulak (oğlak)* gibi.
- b. Dağda dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırrır *ulak (oğlak)* gibi.
- c. Eğilir su içmeğe / bağırrır *ulak (oğlak)* gibi.

tokmak (tokaç,çamaşır tokmağı,tokuç,su tokmağı)

- 815.3 a. Uzunluğu urgan gibi / eni yorgan gibi / hiç durmadan meler / kesilmiş *oğlak* gibi.

tren

- 851.3 Dağdan iner lök gibi, eli kolu bilek gibi; eğildim su içmeğe , meler *oğlak* gibi.

yılan

- 872.1 Dağdan celur dağ cibi, eğerli aslan cibi, eğilir su içmeğe, bağırrır *oğlak* cibi.

zıl

1095. a. Şu tepede dört *oğlak* , dört yanı nergis, navrak, bir kafada yüz kulak.

yüz

ÖKÜZ

- 11.1 a. Evvel biz ne idik ne idik, yeşil başlı bey idik; felek bizi şaşırtdı, *öküz* tersine düşürdü.

ahır küreği (kürek, tahta kürek)

- 39.34 Dağ başında bir sürü *öküz* ; altı ay yem yemez, dohuz ay susuz.

arı (bal arısı, kovan arısı)

- 41.6 b. Sarı *öküzüm* sarkıp durur, düşerim diye korkup durur.

- 41.9 Benim bir *öküzüm* var / boynuzu kırmadan dama girmez. *armut*
- 50.21 e. Sarı *öküzün* yattığı yerde ot bitmez.
f. Benim bir sarı *öküzüm* var / yattığı yerde ot bitmez.
g. Benim bir *öküzüm* var / yattığı yerde ot bitmez.
j. Bir *öküzüm* var / yattığı yerde ot bitmez. *ateş*
- 62.7 Sarı *öküzüm* sarkıp durur / düşerim diye korkup durur. *ayva*
- 128.1 *Öküzüm* damda, boynuzu dışarda.
128.4 Bir *öküzüm* vardır, yer yer sıçamaz. *burgu*
- 141.10 Melmelecik , yol daracık , dört *öküzcük* , bir danacık *cenaze (ölü, cenaze alayı)*
- 145.13 Mar maracık, yer daracık, dört *öküzcük*, bir malacık.
145.24 Benim bir odam var, içinde bir çift sarı *öküz* yatar. *ceviz (koz, ceviz ağacı, koz ağacı)*
- 159.1 a. Gök *öküzüm* göğe bakar, alnından ayran akar.
b. Gök *öküz* göğe bakar, altından ayran akar. *çam (çam ağacı)*
- 170.12 e. Bir *öküzüm* var / bağlarsam gezer / çözersem yatar. *çarık*
- 182.2 Benim bir *öküzüm* var, çılık iye.
182.7 Bir *öküzüm* var, samanı yer doymaz. *çeten (sepet, çiten, sele)*
- 225.18 u. Bir *öküzüm* var göbeğinden yem yer. *değirmen (un değirmeni, el değirmeni)*
- 249.7 Mermerecik, yer daracık, dört *öküz*, bir danacık. *dil*
- 282.2 b. Bir dam dolusu / sarı *öküz*. *ekmek*
- 285.4 Mar maracık, yer daracık, dört *öküz*, bir danacık.
c. Har haracık, harman daracık / iki çift *öküz*, bir boğacık. *el*
- 287.4 Çamın yarısı / atın gerisi / *öküzün* derisi. *elek (un eleği, kalbur)*

- 312.2 Bir *öküzüm* vardır, böğründen işer. *fıçı*
- 378.9 Kırmızı *öküz* yatar, ç...ü yere batar.
a. Kırmızı *öküz* yatar / ucu yere batar. *havuç (pürçüklü, kızıl ot, güllük)*
- 415.2 Mer mercik , yol daracık , iki *öküzçük* , bir danacık.
ip ağacı (dokuma tezgahı parçası , tam anlamı belli değil)
- 423.17 Bir *öküzüm* var, git, getir; kes etini; ye, otur, ser derisini kurusun, yaz gelince yürüsün.
- 423.40 Bir *öküzüm* var / boynuzları kırmadan dama girmez.
a. Bir *öküzüm* var / boynuzları gırmatınca dama girmez.
b. Bir *öküzüm* var / boyun kırmadan dama girmez.
c. Bir *öküzüm* var / boynuzunu kırmadan dama, ahıra giremez. *kabak (susak, su kabağı)*
- 476.8 Ocak başında kara *öküz*. *kazan (hareni)*
- 519.2 Kırmızı *öküzü* ahıra koyarken / kuyruğu kaldı elimde.
d. Benum bir sarı *öküzüm* var, ahıra ciderken / guyruğu galur elimde.
f. Kara *öküz* ahıra giderken / kuyruğu koptu. *kiraz (vişne)*
- 538.6 Ocak başında kara *öküz*. *kömür*
- 540.12 Biri inmiş, biri yokuş; bunu bilmeyen *öküz*. *köprü*
- 619.10 Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan, hem inekten, hem *öküzden* soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendin yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
b. Bir acaip nesne gördüm / bir karış boyu var / hem inekten, hem *öküzden* , hem balıktan suyu var / etrafına set çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / bir fenacık huyu var.
c. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / etrafında hem balıktan, hem inekten, hem *öküzden* soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
d. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem inekten, hem balıktan, hem *öküzden* soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendisini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.

- f. Bir karışık boyu var / hem inekten, hem *öküzden* , hem balıktan suyu var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- i. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem iplikten, hem *öküzden* soyu var / etrafına sur çekilmiş / içinde bir kuru var / kendisini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- ii. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem inekten, hem balıktan, hem *öküzden* soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında suyu var / kendi kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- k. Bir garişdan boyu var / ağzında da dili var / hem inekten , hem *öküzden* soyu var / gendini yer bitirir / böyle kötü huyu var.
- l. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem inekten, hem *öküzden* soyu var / kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- m. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem inekten , hem *öküzden* soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle fena bir huyu var
- o. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem inekten , hem *öküzden* soyu var / etrafına set çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / bir kötüce huyu var.
- ö. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem inekten , hem *öküzden* soyu var / etrafına set çekilmez / ortasında nuru var / kendini yer bitirir / böyle pis bir huyu var.
- s. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem *öküzden* , hem inekten, hem balıktan suyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini yer bitirir / böyle bir pis huyu var.
- u. Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan , hem inekten , hem *öküzden* suyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendini bitirir / böyle de pis huyu var.

mum

638.2 Bir dam *öküzüm* var / hepsinin alını sakar.

a. Bir dam dolusu *öküzüm* var / hepsinin de alını sakar.

638.7 Benim bir *öküzüm* var, kuyruğunu kesmeden ahıra girmez.

a. Bir *öküzüm* vardır, kuyruğunu kesmeden dama girmez.

b. Bir *öküzüm* var; kuyruğunu kesmeden dama girmez.

odun (meşe)

646.5 *Öküz* değil ho diyem, eşsek değil çü diyem, geldi çıktı ne diyem.

646.7 İki dağ arasında / *öküz* böğürür.

j. Bir dere de / *tosun* öğürür.

ossuruk (yellenme,gaz,yel)

683.20 b. Sarı *öküzüm* / sarkıyor / düşüyom diye korkuyor.

c. Sarı *öküzüm* / sarkıyor / düşeceğim diye korkuyor.

portakal

694. Bir *öküzüm* vardır, bir samanlık yer, gene doymaz.

saban gegesi

704.9 Yazı yazar katip değil / ağaca çıkar, adam değil / boynuzu var, inek değil / yük taşır *öküz* değil.

h. Yazı yazar, alim değil / ağaca çıkar adam değil / boynuzlu amma *öküz* değil.

ı. Semeri var ; eşek değil / boynuzu var *öküz* değil.

i. Yazı yazar, alim değil / ağaca çıkar adam değil / boynuzu var amma *öküz* değil.

k. Bir acaip nesne gördüm / yazı yazar, katip değil / ağaca çıkar, adam değil / boynuzu var, *öküz* desem *öküz* değil.

l. Tüyler yazar, alim değil / semeri var, at değil / boynuzu var, *öküz* değil.

r. Ol hayvan ki / çifte saraylara çıkar , sultan desem sultan değil / altın yaldızlara döker , yaldız desem yaldız değil / arkasında hörgücü var , deve desem deve değil / çifte çifte boynuzu var , *öküz* desem *öküz* değil / sırtında bir semeri var , hamal desem hamal değil.

s. Yazı yazar katip değil / ağaca çıkar , yılan değil / boynuzu var *öküz* değil / semeri var at değil.

u. Yazı yazar katip değil / ağaca çıkar insan değil / boynuzu var, *öküz* değil.

v. Yazı yazar katip değil / duvara çıkar kedi değil / boynuzu var inek değil / yük taşır *öküz* değil.

y. Ağaca çıkar, insan değil / boynuzu var *öküz* değil / yazı yazar, katip değil.

salyangoz

748.2 *Öküz* yatar damda, boynuzları dışarda.

sülük

778.2 c. Dağdan gelir büre büre / *öküzleri* süre süre.

tarak

- 800.7 c. Devea tabanı / *öküz* sabanı / bilmez adamı / gezer ovayı.
i. Devenin tabanı / *öküzün* sapanı / her yeri gezer, gezer / bilmez yabanı.

terazi (el terazisi,kantar)

- 804.5 Bir *öküzüm* var, her yeri otlarda taş dibini otlamaz.

tırpan

- 841.1 Benim bir *öküzüm* var, çılık kaba.

yatak (döşek)

- 872.2 Vurdum yaylı topuzu, gördüm orda *öküzü*.

zil

- 938.1 Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta *öküz* / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta *öküz* / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara.

c. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş *öküz* / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.

d. On uşak / yirmi deli / otuz aslan / elli inek / altmış *öküz* / yetmiş kömüş / seksen deve / doksan tavuk / yüzde kuy çuvala , vur duvara!

insan ömrü , insan hayatı , insan hayatının devirleri

- 945.2 Kara *öküz* gider, gelmez / sarı *öküz* yatar, kalkmaz.

a. Sarı *öküz* yatar, kalkmaz / kara *öküz* gider, gelmez.

b. Kara *öküz* gitti, gelmez / sarı *öküz* yattı, kalkmaz.

d. Sarı *öküzüm* yatar, kalkmaz / gara *öküzüm* gider, gelmez.

e. Kara *öküzüm* yatar / sarı *öküz* kalkar.

g. Kırmızı *öküz* yatar / siyah *öküz* kalkar.

h. Sarı *öküzüm* yattı, kalkmaz / gök *öküzüm* gitti, gelmez.

ı. Sarı *öküz* yattı, kalkmaz / kara *öküz* gitti, gelmez.

i. Sarı *öküz* yattı, kalkmadı / kara *öküz* gitti, gelmedi.

j. Sarı *öküz* yattı, kalkmaz / gök *öküz* gitti, gelmedi.

k. Al *öküz* yattı, kalkmaz / boz *öküz* gitti, gelmedi.

l. Sarı *öküz* yatar / kara *öküz* kalkar.

m. Sarı *öküz* yatar / siyah *öküz* kalkar.

n. Sarı *öküz* yattı, kalkmaz / siyah *öküz* gitti, gelmez.

o. Sarı *öküzüm* yattığı yerden kalkmaz / kara *öküzüm* gitti, gelmez.

ateş,duman

946.1 k. Üç *öküzüm* var, birisi gitti, gelmez / birisi yer, doymaz / birisi oturur, kalkmaz.

l. Üç *öküzüm* var, biri yatar, kalkmaz / biri / gider gelmez / biri yer doymaz.

p. Bir *öküzüm* var / yatar kalkmaz / bir *öküzüm* var, yer doymaz / bir *öküzüm* var / gider gelmez.

ateş,duman,kül;ateş,duman,ocak

1004. At *öküz* yatar, kalkmaz. Sarı *öküz* dikilir yatmaz.

yol,kamyon

1089.1 Bu yıl alaf kıtlığı olacak, bütün *öküzler* göğe çekilecek.

göğe çekilecek (göğ;çayır,göğ;gökyüzü)

ÖRDEK

817.7 c. Başı yeşil *ördek* değil / kuyruğu var , fare değil / içi beyaz , peynir değil / dışı siyah, kömür değil.

i. Üsdü gara toprah değil / içi beyaz peynir değil / başı yeşil *ördek* değil / yiyilir ama yemiş değil.

turp (kara turp,kırmızı turp)

PERVANE

619.13 Beyaz parmak bir tane, bize ışık veriyor; öldü diye *pervane* kederinden eriyor.

mum

PİLİC

76.9 a. Gidi gidiver / şu *pilici* tutuver / püsküllüce kuyruğu var.

h Gidi gidiver / şu *pilici* tutuver / ne tatlıca eti var / püsküllüce beti var.

p. Gidi gidiver / şu *pilici* tutuver / ne tatlıca eti var / püsküllüce g..ü var.

balık

574.1 Dağ doruğunda sarı *piliç*.

limon

683.3 Dağ doruğunda sarı *piliç*.

portakal

849.4 Yer altında *piliçli* tavuk.

yel elması

PİRE

183. Kendi *pire* gibi / kolu üvendire gibi.
a. Kendisi *pire* kadar / boyu var minare kadar.
c. Kendi *pire* gibi / ç..ü üvendire gibi.
d. Kendi *pire* gibi / s..i üvendire gibi.
e. Kendi *pire* gibi / s..i minare kadar.

çetene (kendir tohumu)

- 409.4 Deveden büyük / *pireden* küçük / baldan tatlı / zehirden acı.

incir

SAKA

- 727.2 Başında bar otası var , inan ki bahçıvan değil; sokakta kaldırımları sular, inan ki *saka* değil, kilitli kapıları açar, inan ki hırsız değil; açık kapılara girer, inan ki dilenci değil.

s.. (erkek cinsel organı)

- 890.4 b. Bir kalbur aşığım var / içinde bir *sakam* var.

ay,yıldızlar (gökyüzü,ay,yıldızlar)

SAKSAĞAN

- 214.2 *Saksağan* çakıldar / çakı benim elimde / bin ağaç oynar / kökü benim elimde.
a. *Saksağan* şaklar / şakı benim elimde / uzun kavak yıkıldı / kökü benim elimde.
b. *Saksağan* çakıldar / çakı benim elimde / her ağacı oynar / kökü benim elimde.
e. *Saksağan* şakırdar / sakı benim elimde / ağaçlar kıpırdar / kökü benim elimde.
f. *Saksağan* sakırdar / çakı benim elimde / yüz bin ağaç oynar / kökü benim elimde.
g. *Saksağanım* çıkılar / çıkı benim elimde / yeli kavak ıgranır / kökü benim elimde.

çulha tezgahı (tezgah,düzen,dokuma tezgahı,ıstar, bez tezgahı,çulhalık,halı tezgahı)

- 334.2 *Saksağan* şakırdar / şakı benim elimde / ağaçlar gıpırdar / kökü benim elimde.
a. *Saksağan* seker elimde / bildircin büker elimde / yüzbin iki çiçek açmış / kökü benim elimde.

gergef (kasnak)

423.1 *Saksağan* yuvada, kuyruğu ovada.

kabak (susak,su kabağı)

463.1 *Saksağan* yuvada, kuyruğu ovada.

463.19 *Saksağan* çağıldıdır, bulduğunu yuvasına taşır.

kaşık

SAMUR

58.5 Apul apul yürürsün, *samur* kürkün sürürsün, Niçin yayan yürürsün?

ayı

307.24 İzbeğe girdim izi belirsiz; *samur* kürk giymiş, yüzü belirsiz.

307.25 Damdan dama yürürsün, *samur* kürkü sürürsün, sen bir beyin oğlusun, niçin yayan yürürsün.

fare (sıçan)

313.13 Ben neydin neydin, *samur* kürklü beydin, felek beni indirdi, çöplüklere kondurdu.

fındık

498.10 Ben ne idim, neydin / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırttı / kızgın külde pişirtti.

a. Ben ne idim, neydin / *samur* kürklü bey idim / Allah beni şaşırttı / küllüklere düşürdü.

b. Ben ne idim, neydin / *samur* kürklü bey idim / Allah beni şaşırdı / küllüklere düşürdü.

c. Biz ne idik, ne idik / *samur* kürklü bey idik / felek bizi şaşırttı / küllüklere düşürttü.

d. Ben ne idim, neydin / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırttı / kızgın külde pişirtti.

e. Ben ne idim, neydin / *samur* kürklü beydin / felek beni şaşırttı / kızgın saçta pişirtti.

f. Ah biz ne idik, ne idik? *Samur* kürklü bey idik. Sırık bizi düşürdü / kızgın ateşte pişirdi, süprüntülüğe düşürdü.

h. Hey, ne idim, ne idim / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırttı / kızgın küle düşürttü.

i. Biz ne idik, ne idik? / *Samur* kürklü bey idik / sırık bizi düşürdü / kor ateşte pişirdi.

i. Hey, ne idim, ne idim / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırttı / kızgın küle düşürdü.

- j. Biz ne idik, ne idik. / *Samur* kürklü bey idik / felek bizi şaşırtdı / küllüklere düşürdü.
- k. Ben ne idim, neydım / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırtdı / kızgın göle aşırtdı.
- l. Ben ne idim, neydım / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırtdı / süprüntüye düşürdü.
- m. Ben ne idim, neydım / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırtdı / kızgın küle düşürdü.
- n. Ben ne idim, neydım / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırtdı / küllüklere düşürdü.
- o. Ben ne idim, neydım / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırtdı / kızgın başta pişirtti.
- ö. Ah ne idim, neydım / *samur* kürklü bey idim / felek beni şaşırtdı / kızgın küle düşürtdü.

kestane

SANSAR

212. Kapıda *sansar*, bütün yer, bütün kusar.

544.9 Sarp kayada / *sansar* yuvası.

çöten

kulak

SERÇE

39.5 Hey küçücük, küçücük, gızıl üzüm leblecik, dültürük dört tanecik, dört duvarın başı açığ geldi gondü üç *serçecik*, gucuruh, cucuruh.

- a. Lebicik, lebabecik, dört duvarın üstü açık, üstünde bir *serçecik*, ağzında bir çiçecik, Ne çiçeği? Nar çiçeği, narin çiçeği, turunç çiçeği, pirinç çiçeği.

arı (bal arısı, kovan arısı)

145.6 Deveden büyük / *serçeden* küçük / zehirden acı / şekerden tatlı.

- a. Deveden büyük / *serçeden* küçük / baldan tatlı / zahireden acı.

ceviz (koz, ceviz ağacı, koz ağacı)

334.4 Leblabicik leblabicik / dört duvarın üstü açık / geldi kondü bir *serçecik* / ağzında bir çiçecik / ne çiçeği? Pirinç çiçeği, turunç çiçeği / indim yarin bahçesine, bir güzel adem çiçeği.

- b. Lebicik lebabecik / dört duvar üstü açık / geldi kader bir *serçecik* / nar çiçeği narenç çiçeği / kayısı ve zerdali çiçeği.

gergef (kasnak)

341.1 b. Orta ovada, *serçe* yuvası.

göbek

1096.11 d. Girdim *serçe* saray bahçesine / bir ağaç gördüm dalsız, budaksız / üstüne bir kuş konmuş kolsuz, kanatsız / ah o kuşu vurabilsem topsuz, tüfeksiz / ah o kuşu pişirebilsem otsuz, ocaksız / ah o kuşu yiyebilem dilsiz, damaksız!

gönül,sevda,aşk,rüya,yalan

1107. Karın altı kara yazı / iki *serçenin* dört gözü / kömür kara, tuz acı / bunu bilmeyen buzalacı.

a. Karın altı kara yazı / iki *serçenin* dört gözü.

b. Karın altı kara yazı / iki *serçenin* dört gözü / deveden olur köşek / avrattan olur uşak.

c. Dağın altı kara yazı / iki *serçenin* dört gözü / koyunun oğlu şişek / bunu bilmeyen eşek.

d. Karın altı kara yazı / iki *serçenin* dört gözü / deveden olur köşsek / bunu bilmeyen eşek.

e. Karınaltı kara yazı / iki *serçenin* dört gözü / koyunun oğlu şişek / bunu bilmeyen eşek.

karın altı kara yazı

1110. Orah egri / gan gırmızı / iki *serçenin* dört gözü.

orah eğri

SICAN

332.5 Metel metel metlendi / iki *sıçan* etlendi / kurbağa kanatlandı / sefere niyetlendi.

c. Mesel mesel meslendi / iki *sıçan* etlendi / kurbağa kanatlandı / sefere niyetlendi.

d. Metel metel metlenmiş / iki *sıçan* etlenmiş / kurbağa kanatlanmış / sefere niyetlenmiş.

gemi (vapur,kayık,kelek)

817.7 a. Üstü kara kömür, kömür değil / içi beyaz, peynir değil / kuyruğu var *sıçan* değil / başı yeşil emir değil.

e. Başı yeşil, imam desem değil / içi ak, dışı kara, pamuk desem değil / kuyruğu uzun, *sıçan* desem değil.

f. Başı yeşil, emir desem değil / içi beyaz, peynir desem değil / kuyruğu uzun, *sıçan* desem değil.

- j. Dışı siyah, kömür değil / içi beyaz, peynir değil / başı yeşil emir değil / kuyruğu var, *sıçan* değil.
- t. İçi beyaz, peynir değil / başı yeşil, emir değil / kuyruğu var, *sıçan* değil / üstü siyah, kömür değil.
- u. Üstü kara, kömür değil / içi beyaz peynir değil / kuyruğu var, *sıçan* değil / başı yeşil emir değil.

- 817.12 Ol nedir ki desdeğirmi, kapkara / gece gündüz durmayıp onu ara / kuyruğu var misli *sıçan* kuyruğu / onu yiyen padişahlar buyruğu.
- a. Bir gutum var gapgara / tarlada yatar avara / kuyruğu var misli *sıçan* kuyruğu / bunu yiyen padişahlar buyruğu.
- c. Etrafı gara / kesersen ki ağara / gendi *sıçan* guyruğu / bunu bilmeyen padişahın buyruğu.
- d. Yusuvarlak, kapkara / yıkanınca ağara / sanki *sıçan* kuyruğu / padişahlar buyruğu.
- e. Desdeğimi kapkara / kesersen ağara / misli *sıçanın* kuyruğu / ağaların buyruğu.

turp (kara turp, kırmızı turp)

- 836.24 Dam ardında takur tukur / sandım kızlar çulfa dokur / bizim *sıçan* müezzini olmuş / camilerde ezan okur.

yağmur

- 897.3 Masal masal matladı, iki *sıçan* atladı, kurbağa kanatlandı, gelin çıktı çardağa, mart usurdu bardağa, bardak iki parça oldu, gelinin yüzü kara oldu.

yazla kış

SİĞİR

- 11.1 Ne idim, ne idim, dağ başında bey idim, felek beni şaşırdı, *sığır* tersine düşürdü.

- b. Bir zamanlar ne idim? Allı pullu beyidim. Şeytan beni şaşırttı, *sığır* b..una düşürdü.

ahır küreği (kürek, tahta kürek)

- 155.11 f. Kara *sığır* çöker yatar / boğarsığın töker yatar.

çadır (kara çadır)

564. Ne idim, ne idim, dağ başında bey idim, felek beni şaşırdı, *sığır* tersine düşürdü.

- a. Evvel biz ne idik, ne idik, yeşil başlı bey idik, felek bizi şaşırdı, *sığır* bokuna düşürdü.

b. Bir zamanlar ne idim? Allı pulli bey idim. Şeytan beni şaşırdı, *sığır* bokuna düşürdü.

kürek (ahır küreği,tahta kürek)

- 619.10 g. Bir karış boyu var / *sığırdan* soyu var / kendi kendini yer.
j. Uzunudur boyu / hırçındır huyu / *sığır* etinden özü var / kendi etini kendi yer.
r. Bir karış boyu var / davarda, *sığırda* suyu var / kendi kendini yer, tüketir / böyle bir pis huyu var.

mum

SIPA

- 102.4 Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
b. Yeşildir abası , aldır küpesi / bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
biber (kırmızı biber,acı biber,karabiber)
- 108.16 b. Tik tepede *kürük* oynar.
bit (kehle)
- 115.2 Başındadır sarığı, elindedir sırığı, bunu bilmeyen eşeğin *kürüğü*.
bostan korkuluğu (korkuluk)
- 128.2 Çıktım gittim tepeye, yular koydum *sıpayaya*.
burgu
- 170.1 Sırım attım *sıpayaya*, aldı çihdi tepeye.
a. Gittim çıktım kır tepeye, yular vurdum kır *sıpayaya*.
çarık
- 185.16 Bir eşeğim var anırır , akça *sıpa* doğurur.
c. Bir eşeğim var , zar zar anırır , akça akça *sıpalara* doğurur.
d. Ak ak anırı, kır *sıpa* doğuru.
çıkırık (çarık)
- 214.22 Tüydüm çıktım tepeye, yular vurdum *sıpayaya*.
çulha tezgahı (tezgah,düzen,dokuma tezgahı,ıstar, bez tezgahı,çulhalık,halı tezgahı)
217. Yular taktım *sıpayaya* / seğırttim çıktım tepeye.
a. Çektim gittim tepeye / yular vurdum *sıpayaya*.
b. İndim çıktım tepeye / yular vurdum *sıpayaya*.
c. Çıktım gittim tepeye / yular taktım *sıpayaya*.
d. Seğırttim çıktım tepeye / yular taktım *sıpayaya*.

çuvaldız

- 257.3 Aldır abası / yeşildir taşı ; bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
domates (kırmızı patlıcan)
- 277.2 Altından abası , gümüşten taşı ; bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
ebe kuşağı (alaimi sema,gök kuşağı)
- 230.2 Aldır abası , yeşildir libası , bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
gelincik (kame,kemba)
- 459.3 Aldır abası , yeşildir küpesi , bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
- 459.5 m. Aldır abası / yeşildir cübbesi / bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
karpuz
- 501.3 Aldır abası / yeşildir cübbesi / bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
kına (kınalı parmaklar)
- 519.6 Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen / eşek *sıpası*.
a. Yeşildir abası / aldır küpesi / bunu bilmeyen / eşek *sıpası*.
b. Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen / boz eşeğin *sıpası*.
c. Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
e. Aldır abası / yeşildir cübbesi / bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
f. Abası yeşil / küpesi kırmızı / bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
kiraz (vişne)
- 515.1 j. Dere tepe / çingil küpe / bunu bilmeyen *sıpa*.
m. Çingil küpe / bunu bilmeyen *sıpa*.
kızılçık (zoval,kiren,eren)
- 531.2 Başındadır sarığı / elindedir sarığı / bunu bilmeyen eşeğin *kürüğü*.
korkuluk (bostan korkuluğu)
- 550.3 Tımar ettim *sıpayı*, aştı gitti tepeyi.
kurşun
- 619.4 a. Aldır abası, gümüşür küpesi, bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
mum
- 670.4 Aldır abası , yeşildir küpesi ; bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
patlıcam (baldırcan)
932. Aldır abası , yeşildir küpesi ; bunu bilmeyen eşek *sıpası*.
akciğer,öd
- 953.1 Yular taktım *sıpayı* / seğırtti çıktı tepeye.
a. Yuları vurdum *sıpayı* / durmadan çıhdım tepeye.
b. Yular vurdum *sıpayı* / kalkıdı, çıktı tepeye.
c. Yüğürttüm, çıktım tepeye / yular taktım *sıpayı*.
d. Çıktım tepeye / yular taktım *sıpayı*.

- e. Çıktım tepeye / yılan vurdum *sıpay*.
f. Koştum, gittim tepeye / yılan taktım *sıpay*.
g. Seğirttim , çıktım tepeye / yular vurdum kır *sıpay*.
h. İndim, gittim tepeye / yular vurdum *sıpay*.
j. Çattım tepeye / yular vurdum *sıpay*.
k. Seğirttim , çıktım tepeye / yular taktım kır *sıpay*.
l. Çıktım, gittim tepeye / yular vurdum *sıpay*.

iğne, iplik

SİNEK

548.22 Gözü pek, yeni *sinek*, doğar kuyruklu, ölür kuyuksuz.

kurbağa

655.8 Şişi yok, ağ örer, dişi yok, *sinek* yer; koboy değil, av sever; örer durur, rubası yok.

örümcek (örümcek ağı, örümcek yuvası)

SAHİN

401.1 Ahin gelir, mehin gelir, dört ayaklı *şahin* gelir. Bafralı Osman ağa, sarı çizmeli Mehmet Ağa.

ibrik (güğüm)

448.8 Dağdan gelir dağ gibi; oturur *şahin* gibi; kalkar gider su gibi.

kar

544.22 Yalçın kaya üzerinde *şahin* oturur.

kulak

SİŞEK (iki yaşındaki kuzu, DS, s.3786)

1107. e. Karın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / koyunun oğlu *şişek* / bunu bilmeyen eşek.

karın altı kara yazı

1108. a. Goyunun eniği *şişek* / bunu bilmeyen eşek.

deveden olur köşek

TAVŞAN

83.2 Arşın ayaklı, *tavşan* bıyıklı.

başak (ekin, hububat, buğday)

97.3 Sıra sıra *tavşan* yuvaları.

beze (ekmek bezesi)

123.2 Arşın ayaklı, *tavşan* bıyıklı.

buğday (ekin, hububat, başak)

1083.3 Bir *tavşan* yavrusu, ikidir anası, üçtür babası.

şaşırtmaca

1096. b. Yapılmamış duvar üstünde / *tavşan* yavrusu.

gönül, sevda, aşk, rüya, yılan

TAVUK

62.8 Sarı *tavuk* dalda yatar / dal kırılır yerde yatar.

a. Sarı *tavuk* dalda yatar / dal koparsa yerde yatar.

b. Sarı *tavuk* dalda yatar / kırılır yerde yatar.

c. Sarı *tavuk* dalda yatar / kırılırsa yerde yatar.

d. Sarı *tavuk* dalda yatır / dal kırıldı, yerde yatır.

e. Sarı *tavuk* dalda yatır / dal kırılır, yerde yatır.

ayva

64.16 Kara *tavuk* / karnı yarık.

a. Kara *tavuk* / karnı yarık / fengi firek / göge direk.

b. Karnı yarık / kara *tavuk*.

baca (bacalık)

65.1 e. Kara *tavuk* gargıp durur, düşerim diye korkup durur.

baca kurumu (kurum)

108.15 Sık fidanlıkta kara *tavuk* oynar.

bit (kehle)

122.2 O d'oynar, o d'oynar, sarı *tavuk* suda oynar.

börek

145.32 c. Bir *tavuğum* var benim / yılda getirir yüzbin yumurta.

ceviz (koz, ceviz ağacı, koz ağacı)

185.21 Sildim, süpürdüm; kuduz *tavuk* geldi, çöktü.

çıkırık (çarık)

202.9 a. Dam üstünde / tepeli *tavuk*.

b. Tavanda / tepeli *tavuk*.

çivi (mih, ekser)

250. Uzundur sırık gibi, ekşidir koruk gibi, her eve girer çıkar, yolunmuş *tavuk* gibi.

dilenci

253.7 Bir kümes ak *tavuk*.

253.12 Ak *tavuk* pinden bakar.

253.26 h. Kırmızı sırık üstünde / beyaz *tavuklar* yatar.

dişler

- 287.7 Kara *tavuk* kakıldar, kanatları şakıldar.
a. *Tavuk* gibi takırdar, içindeki şakırdar. *elek (un eleği, kalbur)*
- 343.3 Gara *tavuk* gakkılar, ganatları şaggılar. *gök gürültüsü*
- 345.2 Ak *tavuğun* / karnı yarık.
a. A *tavuk* / karnı yarık. *gömlek*
- 348.2 Kara *tavuk* yuvada, kuyrucuğu ovada.
a. Kara *tavuk* yuvasında, kuyrucuğu odasında.
b. Kara *tavuk* yuvasında, kuyruğu ortasında.
c. Gara *tavuh* yuvasında, guyruğu odasında.
- 348.42 Ak *tavuk* pinden bakar. *göz*
- 352.4 Yeşil yaprak arasında, kırk *tavuk* yumurtası. *gül*
- 360.5 Çil *tavuk* çileme *tavuk*, başını kesim kanı yok. *halı (kilim)*
- 409.14 Kara *tavuk*, karnı yarık. *incir*
- 418.9 Ebemin ak *tavuğu*, yumurtası çok *tavuğu*. *ipek böceği*
- 423.21 Bir *tavuğum* var, çite atlar, yumurtlar.
423.22 h. Harım altına, *tavuk* yumurtlar.
423.23 Sarı *tavuk* suda oynar. *kabak (susak, su kabağı)*
- 431.3 Kara *tavuk* / karnı yarık.
a. Karnı yarık / kara *tavuk*. *kahve*
- 433 Kara *tavuk* / karnı yarık. *kahve dolabı*
- 440.7 Kara *tavuk* kakkılar, kanatları şakkılar.
a. Kara *tavuk* kakkıldar, kanatları şakkıldar. *kapı*

- 457.31 Benim bir şehzadem var,hiç bir şeyi yok, Boynuzları var, inek değil.
Yumurtaları var, *tavuk* değil.
- karınca*
- 463.2 Bir dam *tavuğum* var, kuyruğu dışarda.
a. Bir kümes *tavuğum* var, kuyrukları dışarda.
- kaşık*
- 463.13 Kara *tavuk* kakırdar, kanatları şakırdar.
- kaşık*
- 469.19 Bizim *tavuk* asılır; vakti gelir, kesilir.
- kavun (bostan,topatan,karpuz)*
- 486.4 Gara *tavuk* dalda yatır, dal gırılır, yere yatır.
- keçi boynuzu (harıp)*
- 498.15 Kara *tavuk*, karnı yarık.
- kestane*
- 518.8 Kara *tavuk*, karnı yarık.
- kilik (kapı frengi)*
- 541.7 Gök gürler / gürgen çatlar / *tavuk* bükülmüş otlar.
- körük (demirci körüğü, küre)*
- 575.4 Ak *tavuk*, g..ü kavuk.
- loğ (loğ taşı,yungu taşı,yuğu taşı,yuvarlak,yungu)*
- 594.5 Kara *tavuk*, karnı yarık.
- maşa*
- 636.1 Kara *tavuk*, karnı yarık.
- ocak*
- 669.1 Yer altında / civcivli *tavuk*.
a. Yer altında / bicili *tavuk*.
- 669.3 Bir *tavuk* bin yavru çıkarır.
- patates (gumpir,kampir)*
- 682.11 Ak *tavuk* suda arınır.
a. Ak *tavuk* suda oynar.
- pirinç pilavı (pilav)*
- 638.14 Kara ağaç üstünde sarı *tavuk*.
- portakal*
- 695.12 Ak *tavuk* / suda yüzer.
a. Suda yüzer / ak *tavuk*.
- sabun*

- 711.11 Ak *tavuğum* / yumurtası çok *tavuğum*.
a. Ak *tavucağım* / pak *tavucağım* / yumurtası çok *tavucağım*.
b. Ak *tavuğum* / yok *tavuğum* / yumurtası çok *tavuğum*.
sarımsak
- 734.9 Kara *tavuk*, karnı yarık.
- 734.16 a. Kara *tavuk* yatar, başı duvara atar.
- 734.32 Bir kara *tavuğum* var, ellersem bağırır, ellemezsen bağırılmaz.
soba
- 749.17 a. Ak *tavuk* folluktan bakar.
sümük (sümük-el,sümük-parmaklar)
- 760.3 *Tavuktan* alçak / insandan yüksek.
a. *Tavuktan* küçük / insandan büyük.
c. Adamdan yüksek / *tavuktan* alçak.
şapka (külâh,fes)
- 767.3 Kara *tavuk* kakırdar, kanatları çakırdar.
şimşek (yıldırım)
- 777.3 Kara *tavuk*, karnı yarık.
tandır
784. Kara *tavuk* folda / kuyruğu yolda.
a. Kara *tavuk* holda.
tava
- 814.5 *Tavuğum*, nereye gidiyorsun? “Mısıra gidiyorum. Kesmiyorum, kıyısı sıra gidiyorum.”
- 814.9 Bir *tavuğum* var, gıgıl gıgıl otlar.
traş bıçağı (traş makinası,ustura)
- 849.4 Yer altında piliçli *tavuk*.
yel elması
- 854.20 Dünyanın ucuna yetişir de *tavuğum* k..ına yetişemez.
yol
- 869.7 Dağ doruğunda kara *tavuk*.
- 869.12 Kara *tavuk* dalda yatar, dal kırılır, yerde yatar.
a. Kara *tavuk* dalda yatar, dal kırılmış, yerde yatar.
b. Gara *tavuh* daldadır, dal gırıldı, yerdedir.
c. Kara *tavuk* daldadır, dal kırılır, yerdedir.
- 869.14 b. Ağacın üstünde kara *tavuk* yatar, düşerim diye korkar.

869.16 a. Ağaç üstünde / kara *tavuk*.

zeytin

880. Teş t altında üç *tavuk*, ikisi soğuk, birisi sıcak.

güneş,ay,dünya

885.3 b. Bir tabakta iki *tavuk* / biri sıcak biri soğuk.

c. Biri sinide iki *tavuk* / biri sıcak, biri soğuk.

ay,güneş;güneş,ay

894.3 Kara *tavuk* toplar, ak *tavuk* saçar.

gece gündüz;gündüz gece

922. Oyulmuş ağaçtan oluklar, içinde var kalbur kavuklar. Bu yuğurulmuş çiçek macunu ne balıklar yapar, ne *tavuklar*.

arıkovanı,bal peteği

931.1 Ak *tavuk* pinlikten bakar.

göz,gözyaşı

938.1 c. Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan *tavuk* / yüz yumurta / koy çuvala , vur duvara.

d. On uşak / yirmi deli / otuz aslan / elli inek / altmış öküz / yetmiş kömüş / seksen deve / doksan *tavuk* / yüzde kuy çuvala , vur duvara!

insan ömrü , insan hayatı , insan hayatının devirler

TAY

192.2 Gök gürler, güdümen çatlar; iki *tay* bir yatakta otlar.

çifte

226.3 Gök gürler / yer çatlar / iki *tay* / bir arada otlar

c. Gök gürler / gürem çatlar / iki *taylan* / bir yerde otlar.

e. Yer çatlar / gök çatlar / iki *tay* / bir arada ot otar.

f. Gök gürler / güven çatlar / iki *taylar* / bir arada otlar.

değirmen taşı (bulgur taşı)

256.13 *Tay taya* karışır, *tay* öğreye karışır.

dolu (mürdümük)

457.30 Atatay, matatay / ince belli kara *tay*.

a. Atalay, matalay / ince belli, ter kanatlı kara *tay*.

b. Atalay, matalay / ince belli kara *tay*.

c. Hatalay, matalay / ince belli kara *tay*.

karınca

- 568.36 Bir belece boyi var, ev dolisi *toyi* var.
lamba (gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske)
- 611.2 a. Küçücük camda, *tay* tepişir.
mısır patlatması (mısır patlağı)
- 643.1 a. Gök çatladı, güryen patladı, otuz iki *tay* bir yerde otladı.
orak
- 654.8 Şu karşıda bir *tay* oturur, kuyruğunu yolup oturur.
a. Şu karşıda bir *tay* oturuyor, kuyruğunu yolup oturuyor.
öreke (röke)
- 800.30 c. Öte geçede *tay* oturu / biri kalkar biri oturur.
d. Karşıda *taylar* oturur / biri kalkar biri oturur.
e. Şu karşıda bir *tay* oturuyor / biri kalkıp biri oturuyor.
terazi (el terazisi, kantar)
- 814.8 b. Tombul tepede *tay* oynar.
- 814.16 Bir küçük *tayım* var, durmaz tepe dolanır.
traş bıçağı (traş makinası, ustura)
- 843.4 O tarafı gaya, bu tarafı gaya; atladım bindim sarı *taya*.
- 843.28 b. Daracık damda / *tay* tepişir.
yayık

TAZI

- 550.4 Kara *tazıyı* nalladım / karşıdaki dağa yolladım.
kurşun
- 598.8 b. Gara *tazıyı* nalladım / İstanbul'a yolladım.
c. Kara *tazıyı* nalladım / Giresun'a yolladım.
mektup (telgraf)
- 728.14 a. Gara *tazıyı* nalladım / karşıdaki dağa yolladım.
silah (tüfenk, tabanca)
- 734.10 Benim bir kara *tazım* var / ağzı var, dili yok / ne verirsem yemem demez / arkasında çulu yok.
a. Benim bir kara *tozum* var / ağzı var, dili yok / ne verirsem yemem demez / arkasında çulu yok.
b. Benim bir kara *tozum* var / ağzı var, dili yok / ne verirsen yemem demez / arkasında çulu yok.

- c. Benim bir kara *tazım* var / ağzı var, dili yok / ne versen yemem demez.
- d. Benim bir kara *tazım* var / ağzı var, dili yok / ne verirsin, yemem demez / arkasında çulu yok.
- e. Kapkara bir *tazım* var / ağzı var da dili yok / ne versen yemem demez / arkasında çulu yok.
- f. Kapkara bir *tazım* var / ağzı vardır dili yok / ne versen yemem demez / arkasında çulu yok.
- g. Benim bir kara *tazım* var / ağzı var, dili yok / ne verirseniz yemem demez / arkasında çulu yok.

soba

814.8 c. Sık tepede *tazı* otlar.

tarş bıçağı (traş makinası,ustura)

TEKE

225.9 Derede *teke* bağlı boynuzu köke bağlı.

değirmen (un değirmeni,el değirmeni)

423.5 Dam ardında *teke* bağlı / boynuzları köke bağlı.

- a. Dam ardında *teke* bağlı / boynuzları beke bağlı.
- b. Dam altında *teke* bağlı / boynuzları köke bağlı.
- c. Dam ardında *teke* bağlı / kuyruğu köke bağlı.
- d. Dam ardında *teke* bağlı / boynuzları göğe bağlı.
- f. Dam altında *teke* bağlı / kuyruğu köke bağlı.
- g. Evin başında *teke* / boynuzu bağlı köke.
- h. Ev ardında *teke* bağlı / boynuzu yere bağlı.
- ı. Dam altında *teke* bağlı / kuyrucuğu köke bağlı.
- i. Damda *teke* bağlı / boynuzu köke bağlı.
- j. Dam ardında *teke* bağlı / kuyrucuğu göğe bağlı.
- k. Derede *teke* bağlı / boynuzları köke bağlı.
- l. Yer altında *teke* bağladım / boynuzlarını beke bağladım.
- m. Dam altında *teke* bağlı / kuyrucuğu göğe bağlı.
- n. Dam altında *teke* bağlı / boynuzları göğe bağlı.
- o. Dam ardında *teke* bağlı / kuyrucuğu köke bağlı.
- p. Ev arkasına *teke* bağladım / boynuzlarını köke bağladım

kabak (susak,su kabağı)

814.8 Sap yerde *teke* otlar.

traş bıçağı (traş makinası,ustura)

TILKI

462.4 Dağ başında çift *tilki*.

kaş

TOKLU

938.1 Beşte *toklu* / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , as duvara.

a. Beşte *toklu* / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişte eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala , vur duvara.

insan ömrü,insan hayatı,insan hayatının devirleri

YILAN

44.5 Kara *yılan* / ağaca dolan.

a. Kara *yılan* / ağaca dolan / vallahi yalan, billahi yalan.

asma (üzüm kütüğü,tevek,devek,tiyek,bağ)

121.6 Uzun amma *yılan* değil / yeşil amma çimen değil / tırnağı var kedi değil.

böğürtlen

194.7 Bizim evin önünde bir havuz var , havuzun içinde *yılan* var, *yılanın* ağzında mercan var.

çiğdem (akça bardak,sarı çiğdem)

199. Alaca *yılan*, bahçeyi dolan, vallahi yalan, billahi yalan.

çit

213. Ağızında *yılan*, içinde duman.

çubuk (tütün çubuğu)

255.7 Ol nedir: yoktur cisminde can / karnının içi dolu *yılan* , *çıyan* / dili yoktur, yetmiş iki dil bilir / başını kessen söyler o ayan.

divit (kalem;yazı kalemi,kamışş kalem, mürekkepli kalem,dolma kalem)

440.4 gg. Gelir *yılan* / gider *yılan* / bir ayakla / durur *yılan*.

kapı

462.3 Bir kaya üstünde iki tane *yılan* yatar.

a. Bir kayadan iki *yılan* bakar.

kaş

493.1 Bel üstünde kara *yılan*.

493.2 Alaca *yılan*, selviye dolan!

a. *Yılan*, dört köşeyi dolan.

kemer (kuşak)

526.2 Alaca *yılan* / selviye dolan / vallahi yalan / billahi yalan.

a. Alaca *yılan* / ağaca sarılan / vallahi yalan / billahi yalan.

kolan (urgat,halat,durmaç,kaytan)

566.43 Uzaktan gördüm; ışılar / yanına vardım; hışılar / *yılan* değil; yapraktır / yattığı yer topraktır.

a. Işıl ışıl ışıldar / getme yanına, gışıldar / *yılan* değil, yapraktır / yattığı yer topraktır.

lahana (kelem)

568.26 Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan.

a. Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyun ağzında *yılan* / *yılanın* ağzında mercan / mercanın ağzında fincan.

b. Kuyu / kuyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan / mercanın ağzında fincan.

c. Havuz / havuzun içinde su / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* içinde mercan / mercanın üstünde karpuz.

d. Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyun içinde (*yılanı*) / ağzında mercanı.

e. Bizim evde kuyu var / kuyunun içinde suyu var / suyun içinde *yılan* var / *yılanın* ağzında mercan var.

f. Küçücük kuyu / zehirli suyu / içinde *yılan* / ağzında mercan.

g. Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında kan var.

h. Kuyu / içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan.

ı. Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan / al bunu bil, keloğlan!

i. Benim bir kuyum var / içi dolu suyum var / su içinde *yılan* var / ağzında da alev var.

j. Benim bir tek kuyum var / içi dolu suym var / su içinde *yılan* var / ağzında alev var.

l. Bir küçük kuyu / içinde suyu / ağzında mercan / içinde *yılan*.

m. Var bir kuyu / içinde var suyu / ortasında *yılan* / ağzında mercan.

n. Benim bir gölüm var / içinde *yılan* / *yılanın* ağzında gül.

o. Kuyi, kuyi / içinde suyi / su içinde *ilan* / *ilan* ağzında mercan.

- ö. Bizim evde kuyu var / içinde suyu var / kuyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan.
- p. Derin guyi / içinde suyi / içinde *yılan* / ağzında mercan.
- r. Bizim evde bir kuyu var / içinde suyu var / içinde *yılanın* var / ağzında cevheri var.
- s. Evinizde kuyu var / içinde suyu var / su içinde *yılan* var / ağzında altın paralar.
- t. Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan.
- u. Bir kuyum var / içinde suyum var / suyun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında karanfil var.
- ü. Bir kutunun içinde bir su / suyun içinde bir *yılan* / *yılanın* tepesinde bir gül.
- v. Benim bir kutum var / içi dolu suyum var / su içinde *yılan* var / *yılanın* başında alev var.
- y. Parlacık kuyu / içinde suyu / dibinde *yılanı* / üstünde yanarı.
- aa. Dıvara astım bir kuyu / içinde bulunur suyu / suda yatan *yılanın* / ağzındadır boncuğu.
- bb. Bir kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında kan var.
- cc. Eştim, eştim kum çıktı / kumun içinde su çıktı / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* içinde mercan.
- dd. Bizim evde bir kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / ağzında mercan.
- ee. Kuyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan.
- ff. Bir küçük kuyu / içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzı mercan.
- hh. Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde *yılan* / *yılanın* ağzında mercan.
- ıı. Benim bir kuyum var / içi dolu suyum var / su içinde *yılan* var / ağzında alev var.
- ii. Ev içinde kuyu / kuyuda suyu / suda *yılan* / *yılan* başı mercan.
- 568.34 Bugün bir pir gördüm, ak sakallı kör Nebi, kuyruğu *yılan* gibi, altı derya, üstü nar.

- 568.54 Bir deniz , denizin içinde bir *yılan* , *yılanın* üzerinde bir kuş . Kuş *yılanı* yer , *yılan* denizi sümürür, deniz biter, *yılan* ölür.
- a. Bir havuz içinde bir *ilan*, başında bir kırmızı kuş. Su biter, ilan durar, kuş ölü(r).
- b. Su içinde halkalanmış bir *yılan*. Kurudu su, *yılan* öldü vesselam.
- c. Kuyu kurudu, *yılan* öldü, mercan söndü.
- d. Su kurudu, *yılan* öldü.
- f. Benim evde bir guşum var, o guş, o *ilanı* yer, o *ilan* da o guşu yer.
- lamba (gaz lambası,çıra,tiske)*
- 627.9 Gur gur öter, kurbağa değil / kıvrılır yatar, *yılan* değil / başında sini, helvacı değil.
- a. Gur gur öter, kurbağa değil / kıvrılır yatar, *yılan* değil / başında tablası, kahveci değil.
- c. Başında tabla, tablacı değil / belinde gayış, zurnacı değil / gıvrılır yatar, *ilan* değil.
- e. Gur gur öter, kurbağa değil / kıvrılır yatar, *yılan* değil / başında tablası var, tablacı değil.
- 627.11 Ta ezelden kurulmuştur bu bina; binayı zapteyleyen bir *yılan*; bu *yılan* zevk eyledikçe, eyler denizler cereyan.
- 627.13 Bir mücevher kal'e gördüm, içinde derya çalkalanır, etrafını yüz *yılan* almış, başında mercan yanar.
- 627.18 d. Altı derya üstü nar / *yılan* gibi kuyruğu var, ejder gibi hokurdar.
- 627.19 Su içinde durmak işi, başında yanar ateşi; ne gömlek giyer, ne aba, karnı gayetle kaba; parasız hamamda her bar yıkanır, kirini bir killi dellak çıkarır; sözü çoktur, manası yok; isteyenler yanı sıra oturur, ister ise boz *yılana* sokulur.
- nargile*
- 704.9 s. Yazı yazar katip değil / ağaca çıkar, *yılan* değil / boynuzu var öküz değil / semeri var at değil.
- salyangoz*
- 712.2 Alaca *yılan* , ağaca dolan, vallahi yalan, billahi yalan.
- sarmaşık*
759. Gugu içinde, *yılan* üstünde.
- şamdan*
- 826.1 Ol nedir ki iki başlı bir *yılan* / her başında türlü türlü nakşı var.

- a. Ol nedir ki iki başlı *yılan* / her başında türlü nakşı var / birbirine sarmaşırklar her zaman.
b. Ol nedir ki iki başlı *yılan* / her başında türlü nakış var / birbirine sarmaşırklar her zaman.
c. Ol nedir ki iki başlı bir *yılan* / her başında türlü türlü nakşı var / birbirine dolanırlar her zaman.

826.2 Alaca *yılan*, bahçeyi dolan.

- a. Alaca *yılan* / selviye dolan.

uçkur

- 953.1 e. Çıktım tepeye / *yılan* vurdum sıpaya.
f. Koştum, gittim tepeye / *yılan* taktım sıpaya.
ı. Çıktım, gittim tepeye / *yılan* taktım sopaya.

iğne, iplik

1096.8 O yalan , bu yalan , fili yuttu bir *yılan* ; eşeğe bindi , deveyi kucağına aldı; bu da mı yalan, o da yalan , bu da yalan.

gönül,sevda,aşk,rüya,yalan

YUNUS

249.3 İki dağ arasında *yunus* balığı.

dil

D. BİLMECELERDE GEÇEN HAYVAN İSİMLERİNİN TÜRK LEHÇELERİNDEKİ KARŞILIKLARI*

Türkiye Tk.	Azeri Tk.	Başkurt Tk.	Kazak Tk.	Kırgız Tk.	Özbek Tk.	Tatar Tk.	Türkmen Tk.	Uygur Tk.
Akrep	ägräb	sayan	şayan	çayan	çayan	çayan	ıçyan	çayan
Arı	arı	bal korto	ara	arı	äri	şöpşä	arı	härä
Aslan	aslan	arıslan	arıstan	arıstan	arıslan	arıslan	yolbars	arıslan
At	at	at,yılkı	at,jılkı	at	at	at,yılkı	at	at
Ayı	ayı	ayıv	ayıv	ayū	äyık	ayu	ayı	eyık
Balık	balıg	balık	balık	balık	balık	balık	bālık	beliğ
Baykuş	bayguş	ökö	üki	ükü	bāykuş	yabalak	bāyguş	baykuş
Bit	bit	bit	bit	bit	bit	bit	bit	pişt , pit
Boğa	buğa	ügiz	buka	buka	buka	ügiz	boğa	buka
Buzağı	buzau	harayak	busau	muzō	buzaq	bozav	göle	mozav
Bülbül	bülbül	handuğas	bulbul	bulbul	bulbul	sandugaç	bilbil	bulbul
Ceylan	ceyran	gāzil	böken	ceyren	cāyran	gazel'	ceren	cāyran
Civciv	cüca	tavık sibişi	balapan	cöcö	cöca	tavık çibişi	cūyce	cüca

* Cetvelde geçen hayvan isimlerini Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I adlı kitaptan tespit edip aldık.

Türkiye Tk.	Azeri Tk.	Başkurt Tk.	Kazak Tk.	Kırgız Tk.	Özbek Tk.	Tatar Tk.	Türkmen Tk.	Uygur Tk.
Çakal	çagğal	sül bürihi	şıyeböri	çö	kaşkur	şakal	şagal	çöl böri
Dana	dana	tana	tana	torpok	tana	tana	göle	tana
Deve	dävä	döyä	tüye	tö	tüyä	döyä	düye	tögä
Doğan	tärlän	toyğon	tuyğın	şumkar	läçin	toyğon	eğuş	şunkar
Domuz	donuz	suska	donız	çoçko	tonğız	çuçka	donuz	tonğuz
Eşek	eşşäk	işäk	esek	eşek	eşäk	işäk	eşek	eşäk
Fare	siçan	sıskan	tuşkan	çıçkan	siçkan	tiçkan	siçan	çaşkan
Fil	fil	fil	pil	pil	fil	fil	pil	pil
Geyik	keyik	bolan	buğı	buğu	buğu	bolan	sugun	buğa
Güvercin	göyärçin	kügärsin	kögerşin	kögüçkön	käptär	kügärçin	gögerçin	käptär
Hindi	hindu	kürkä	kürke tavık	induk	kürkä tavuk	kürkä	hind tavuğı	kürkä
Horoz	haruz	ätäs	äteş	koröz	horaz	ätäç	horaz	goraz
İnek	inäç	hıyır	sıyır	uy	siğir	sıyır	siğır	kala
Kanarya	sarı bübüil	öy turğayı	şimşik	sarı çimçik	känäreykä	kinäri	sarıbilbil	serik kuşkaç

Türkiye Tk.	Azeri Tk.	Başkurt Tk.	Kazak Tk.	Kırgız Tk.	Özbek Tk.	Tatar Tk.	Türkmen Tk.	Uygur Tk.
Kaplan	päläng	yulbaris	jolbaris	colbors	yolbars	yulbaris	gaplan	yolvas
Karga	garğa	kozğon	kara karga	karga	karga	kozğın	garğa	kuzğun
Karınca	garışga	kımirıska	kumırıska	kur murska	kumurska	kırmıska	garınca	çümülä
Kartal	gartal	börköt	bürkit	bürküt	bürgüt	börkit	bürgüt	bürküt
Katır	gatur	kasır	katır	kaçır	haçır	kaçır	gatur	heçir
Kaz	gaz	kaz	kaz	kaz	ğaz	kaz	ğaz	ğaz
Keçi	keçi	kazä	eşki	eçki	eçki	kazä	geçi	öçkä
Kedi	pişik	bisay	misik	mişik	müşük	pisı	pişik	möşük
Keklik	kaklık	ağuna	kekilik	kekilik	kaklık	körtlik	kakılık	kaklık
Kirpi	kirpi	tırpi	kirpi	kirpi	tiprätikän	kirpi	kirpi	kirpä
Koç	goç	täkä	koşkar	koğgor	koçkar	täkä	goç	koçkar
Koyun	goyun	kuyın	koyın	koyun	koyın	kuyın	guçak	koyun
Köpek	köpäk	it	töbet(iyt)	it	it	it	köpek	işt
Köstebek	köstäbäk	hukır sıskan	kör tışkan	moboloy	körşıçkan	sukır tıçkan	kör sıçan	kargu çaşkan

Türkiye Tk.	Azeri Tk.	Başkurt Tk.	Kazak Tk.	Kırgız Tk.	Özbek Tk.	Tatar Tk.	Türkmen Tk.	Uygur Tk.
Kumru	gumru	alatuba	orman kepteri	miste	musıça	urman küğärçini	gumrı	kumrı
Kunduz	gunduz	kondo	kundiz	kunduz	kunduz	kondiz	gunduz	kunduz
Kurbaga	gurbaga	tälmäryin	kurbaka	kurbaka	kurbaka	baka	gurbaga	paka
Kurt	gurd	büri	kaskır	karışkır	böri	büri	möcek	böra
Kuş	guş	koş	kus	kuş	kuş	kaş	guş	kuş
Kuzgun	guzgun	kozgon	kuzgin	kuzgun	kuzgun	kozgin	gara garğa	kuzgun
Kuzu	guzu	bäras	kozi	kozu	kozi	bäran	guzı	koza
Leylek	leylak	kaudı	läylek	ilegilek	läyläk	läkläk	leglek	läyläk
Manda	camış	buyvol	eneke	buybol	sigirning birutüri	buyvol	gävmiş	kotaz
Maymun	meymun	maymıl	maymıl	maymıl	mäymun	maymıl	maymun	maymun
Oğlak	oğlag	ılak	ıak	ılak	ılak	kazä bärani	ovlak	oğlak
Ökü	öküz	konan	ögiz	ögüz	höküz	ügiz	öküz	höküz
Ördök	ördäk	öyräk	üyre	ördök	ördäk	ürdäk	ördek	ödäk
Pervane	pär	vint	samolyot	para	päräk	vint	perik	pekirgac

Türkiye Tk.	Azeri Tk.	Başkurt Tk.	Kazak Tk.	Kırgız Tk.	Özbek Tk.	Tatar Tk.	Türkmen Tk.	Uygur Tk.
Piliç	fära	yâş tavık	balapan	cöcö tök	cöcätävük	yâş tavık	cüyce	cocátohu
Pire	birä	börsä	bürge	bürgö	bürgä	borça	büre	bürgä
Saka	payız bülbülü	kupşı	payız torğay	çimçik	sä'vä	kupşı	alatoğan	saka
Saksagan	saksagan	hayiskan	saviskan	sagısğan	häkkä	sayiskan	älahekek	seğisğan
Samur	samur	kiş	bulgın	kiş	sufsar	kiş	samır	samur
Sansar	däla	husar	suvsar	sūsar	sävsär	susar	samır	sösär
Serçe	särçä	turğay	torğay	tarançı	çumçuk	çipçik	serçe	kuskaç
Siçan	siçan	siskan	tuşkan	çıçkan	siçkan	tuçkan	siçan	çaşkan
Sığır	sıgır	iri mögözlö	iri kara	uy	kärämäl	sıyır mal(ı)	gara mäl	kara mal
Sıpa	sıpa	işäk kolono	kodek	kodek	hotik	işäk kolımı	kürre	hötäk
Sinek	çibin	sibin	şibin	çımın	päşşä	çibin	sinek	çivin
Şahin	şahin	ılasın	sunkar	şumkar	şunkar	laçın	alğır	şunkar
Tavşan	dovşan	kuyan	koyan	koyon	kuyän	kuyan	tovsan	toşkan
Tavuk	toyug	tavık	tavık	tök	tavuk	tavık	tovuk	tohu

Türkiye Tk.	Azeri Tk.	Başkurt Tk.	Kazak Tk.	Kırgız Tk.	Özbek Tk.	Tatar Tk.	Türkmen Tk.	Uygur Tk.
Tay	day	tay	tay	tay	tay	tay	tay	tayçak
Tazı	tazı	av iti	tazı	ançı it	tazi	av iti	tazi	tayğan
Teke	takä	takä	teke	teke	takä	takä	teke	tekä
Tilki	tülkü	tölkö	tülki	tülkü	tülki	tölki	tülki	tülkä
Yılan	ilan	yılan	jılan	cılan	ilan	yılan	yılan	jılan

SONUÇ

4. SONUÇ

Milletler, yaşadıkları coğrafyanın şartlarına göre, kendilerine has bir kültür oluştururlar. Bozkır şartlarında yaşayan Eski Türklerin meydana getirdikleri kültür, atlı-göçebe kültürüdür. Bu tarz yaşayış ve kültürlerde başta at olmak üzere pek çok hayvan yer alır. Hayvanlar atlı-göçebe Türklerin hem maddî hem de manevî yaşantılarında çok önemlidir. Özellikle manevî yönden değer verilen yani çeşitli inanmalar ve adetlere mal olmuş; bazen mukaddes kabul edilen hayvanlar, Türklerde “hayvan kültü”nün oluşmasına sebep olmuştur. Bu, Türklerin atlı-göçebe kültürlerinin tabî bir neticesidir.

Türklerde, tarih içinde -hayvanlar bakımından- en kuvvetli kült “at kültü”dür. Destan kahramanlarının kardeş gördükleri ve erle özdeşleştirdikleri at; vefakar hayvanların başında gelir. Kahramanlar için bir mevki, itibar, saldırı ve müdafaa unsurudur. Bunun yanında kanlı veya kansız olsun, bütün Türk boylarınca rağbet gören en önemli kurban hayvanıdır. Gerek çeşitli inanmalar gerek sağladığı fayda nedeniyle at; Eski Türklerden günümüze değerini koruyarak gelmiştir. Tespit ettiğimiz 155 bilmececik zikrediliş çokluğu da bunun ifadesidir. Bilmecelere at, genellikle kültlük özelliklerini koruyarak geçmiştir.

Eski Türklerde attan sonra en çok değer verilen hayvan kurttur. Ulu-ana veya ulu-ata sayılır; önder ve kılavuz kabul edilirdi. Bozkırların korkulu hayvanı oluşu ve tahakküm kabul etmeyişi Türklerde sembol olarak kullanılmasına yol açmış; çeşitli inançlara ve söz değerlerine de mal olmuştur. Eski Türklerde en önemli totem hayvanı olan kurt; özellikle İslamiyetin kabulünden sonra ehemmiyetini büyük ölçüde yitirmiştir. Bu bakımdan tespit ettiğimiz 36 bilmeceye kurt, kültlük özellikleriyle değil, vahşiliği ve yırtıcılığıyla konu olmuştur.

Sağladığı ekonomik fayda ve kurbanlık hayvan oluşu nedeniyle Eski Türklerde önemsenen koyun, İslamiyetten sonra at kurbanı geleneğini terkeden Türklerde, yine kurbanlık olarak daha çok önemsenmiş; tespit ettiğimiz bilmecelere bu yönüyle de aksetmiştir. Koyunun 50 bilmececik zikrediliş çokluğu, Türk içtimaî ve iktisadî hayatında önemli yer tutmasıyla ilgilidir.

Atlı-göçebe kültürlerde hayvan sürülerinin müdafaa ve muhafazasında kullanılan köpek, önemli bir hayvandır. Eski Türklerde de köpek, hem bu yönüyle hem kahramanların önemli bir sembolü oluşuyla ön plâna çıkar. Buna rağmen bazen

de hor görülen hayvan durumundadır. Geçtiği 41 bilmeceye de genellikle hakir görülen köpek bu kütlük özelliğini korumuştur.

Yine Eski Türklerde, genellikle av hayvanı bilinen, bazen de ulu-ana ve kılavuz farzedilen geyik önemli bir hayvan olmasına rağmen, tespit ettiğimiz çok az sayıda bilmeceye yansımıştır. Geçtiği altı bilmeceye de kütlük özelliklerini tamamen yitirerek konu olmuştur.

Cesareti, gücü ve kudretiyle kurt kadar olmasa da sembol farzedilen aslan, tespit ettiğimiz bilmecelelerin 57'sine genellikle bu özelliklerini koruyarak girmiş, değerini muhafaza etmiştir. Aslan gibi anlaşılan ve bu nedenle değer verilip sembol kabul edilen kaplan ise geçtiği 8 bilmeceye bu özelliklerini yitirerek konu olmuş, kütlük özelliğini bilmecelede muhafaza edememiştir.

Ağır ve hantal olmaları nedeniyle ekonomik açıdan pek kabul görmeyen boğa ve öküz, Eski Türklerde kurban olarak tercih edilmiş; özellikle öküz çeşitli inançlara da mal olmuştur. Boğa tek bir bilmeceye sevimli bir yaratık olarak aksederken öküz 107 bilmecele zikrediliş çokluğuyla önemini korumuş, fakat bilmecelede kütlük özellikleri üzerinde durulmamıştır.

Özellikle Altay ve Yakut Türklerince mukaddes görülen ayı, tespit ettiğimiz 6 bilmeceye genellikle iriliğiyle bir benzetme unsuru olarak yansımış; bu nedenle kütlük özelliği bilmecelelere aksetmemiştir.

Yine Türklerce güç ve hakimiyet sembolü olarak kullanılan bazı boylarda da en kuvvetli kültü haiz kartal, geçtiği 5 bilmeceye de bu özelliklerini yitirerek konu olmuştur.

Eski Türklerde kült olan hayvanlardan at, aslan, koyun ve köpek tespit ettiğimiz bilmecelelere kısmen kütlük özellikleriyle yansırken; kurt, kaplan, boğa, öküz, ayı, geyik ve kartal kütlük özelliklerini bilmecelede tamamen yitirmişlerdir. Bunun nedeni İslamiyete giriş ve yerleşik hayatla beraber, totemciliğin bırakılması ve bazı hayvanlardan uzaklaşılmasıdır. Çünkü yerleşik hayat insan topluluklarının bazı hayvanlarla olan münasebetlerini bırakmalarına neden olur. Bundan sonra yaşadıkları coğrafya ve iklime bağlı olarak umumiyetle evcil hayvanlar önem kazanır. Tespit ettiğimiz bilmecelede hayvanların zikrediliş çokluğu ve yüzdelerini

gösteren listeye göz atılacak olursa, bu itibarla ilk sıraları paylaşan hayvanların evcil hayvanlar olduğu açıkça görülür.

